

X/6,7a

IGU INŠTITUT ZA GEOGRAFIJO UNIVERZE
EDVARDA KARDELJA V LJUBLJANI

REGIONALNI PROBLEMI GORENJSKE

Primer gospodarsko razvite mednarodne tranzitne
alpske regije

dr. Marijan KLEMENČIČ, Andrej Černe, mag. Anton Gosar,
dr. Vladimir Klemenčič, mag. Rado Kočevar, mag. Milan
Krišelj, dr. Mirko Pak, Ivo Piry, mag. Dušan Plut,
Valentin Trilar, dr. Igor Vrišer

Ljubljana, december 1981

Invent. 7:
179

Inštitut za geografijo
Univerze Edvarda Kardelja
v Ljubljani

REGIONALNI PROBLEMI GORENJSKE

Primer gospodarsko razvite mednarodne tranzitne
alpske regije

Naročnik: Raziskovalna skupnost Slovenije

Nosilec naloge:

dr. Marijan Klemenčič

Direktor:

mag. Dušan Fatur

Ljubljana, december 1981

K A Z A L O

POSELITEV IN RAZVOJ PREBIVALSTVA NA GORENJSKEM V ZADNJIH TREH DESETLETJIH	1 - 21
RAZVOJ INDUSTRIJE NA GORENJSKEM	22 - 34
POMEN MREŽE ODKUPNIH POSTAJ ZA KMETIJSKE PRIDELKE NA GORENJSKEM ZA USMERJENOST KMETIJSKE PROIZVODNJE	35 - 50
FUNKCIJA OSKRBE V OBLIKOVANJU REGIONALNE STRUKTURE NA GORENJSKEM	51 - 92
POLETNI TURIZEM NA GORENJSKEM	93 - 109
MOŽNOSTI RAZVOJA KMEČKEGA TURIZMA NA GORENJSKEM	110 - 125
POČITNIŠKA BIVALIŠČA NA GORENJSKEM	126 - 146
UGOTAVLJANJE STOPNJE REGIONALNEGA RAZVOJA NA PRIMERU GORENJSKE REGIJE	147 - 156
METODOLOGIJA OPREDELJEVANJA POKRAJINSKIH ENOT NA PRIMERU TRŽIŠKE OBČINE	157 - 183

REGIONALNI PROBLEMI GORENJSKE

2. faza

1. Izhodišče in namen raziskave

Iz izhodišč raziskave, podanih v programu, je razvidno, da Gorenjska predstavlja v bistvo modelno regijo za vrsto tipičnih slovenskih pokrajin, ki doživljajo v zadnjih desetletjih izredne močne spremembe v regionalnem razvoju in v izrabi zemlje; to so najbolj "obremenjeni" in ekološko najbolj ogroženi predeli kotlin in dolin, v katerih je zgoščena večina slovenskega gospodarstva in demografskega potenciala. Vsi ti problemi so na Gorenjskem še poostreni zaradi večje ekološke občutljivosti alpske pokrajine, obmejnega položaja in vezi s slovensko narodno skupnostjo na Koroškem in v Kanalski dolini. Namen raziskovalne naloge je opredelitev in osvetlitev osnovnih regionalnih problemov na Gorenjskem ter poskus celovitega prikaza regionalnega razvoja.

2. Opravljeno delo

Po programu so bili v drugem letu proučevanja v ospredju osnovni regionalni pojavi: demografska gibanja, industrija, kmetijska infrastruktura, oskrba, turizem in rekreacija, ki so bili obdelani na osnovi metodoloških izhodišč, pripravljenih v prvi fazi proučevanja. Tako je bilo na posameznih omenjenih problemih zastavljeno širše analitično delo, kar je omogočilo prvo kvantifikacijo pojavov ter predvsem ugotavljanje osnovnih potez prostorske relevantnosti posameznih pojavov.

Izvedeno je bilo obsežno zbiranje podatkov o vrstah in strukturi trgovin in obrtnih obratov za vsa naselja na Gorenjskem, o količini odkupljenega mleka l. 1980 po krajih, o turističnem prometu in turističnih zmogljivostih v turističnih središčih ter na področju kmečkega turizma, zbrani so bili podatki o počitniških bivališčih, o zadnjih spremembah demografske strukture. Večino

podatkov je bilo treba zbrati na terenu. V naslednji fazi so bili podatki obdelani, nekateri elementi pa predstavljeni na kartah.

3. Osnovne ugotovitve

Težko je na kratko podati zaključke, saj so številni v okviru posameznih proučevanih pojavov. V skladu s programom ne podajajo še celovitosti regionalnih problemov, a kljub temu nakazujejo osnovna nasprotja v prostorskem razvoju Gorenjske.

Sorazmerno ugodni demografski razvoj območni deagrarizaciji nakazuje zaostritev nekaterih regionalnih problemov. Poglavitni demografski procesi se namreč odvijajo v ravninskem delu, ki doživlja vedno večji pritisk različnih oblik izrabe zemlje. Posebno pozornost je treba posvetiti proučitvi migracijskih gibanj ter delovnemu potencialu v krajevnih skupnostih.

Industrija kot osnovna gospodarska dejavnost se je zaradi premajhnega vključevanja v mednarodno delitev dela in tehnološke zastalosti znašla v težkem položaju, z njo pa kraji, ki so na to industrijo navezani. Poleg tega bi morala industrija v večji meri prevzeti obveznosti pri reševanju ekoloških problemov, ki jih povzročajo tehnološki procesi ter pri gradnji infrastrukture.

Kljub ugodnim naravnim pogojem za razvoj različnih oblik turizma ugodni prometni legi Gorenjske v okviru osrednjeslovenske makroregije in obmejni legi ob pomembnih evropskih prometnih poteh pa turistično gospodarstvo nastopa razdrobljeno, s čemer se še dodatno zmanjša gospodarski učinek te gospodarske panoge. Pomemben člen te dejavnosti je tudi turizem, ki mora na Gorenjskem dobiti svoje mesto, saj pomembno prispeva k ohranjanju poselitve hribovskih območij. Gospodarske razmere se v hribovitem svetu v primerjavi z nižinskim vse bolj zaostčuje, tako da bo kmečki turizem marsikje edini možni izhod.

Raziskava o počitniških hišicah v alpskem svetu je pokazala na širše družbene vidike tovrstne zazidave in na specifične oblike onesnaženja pokrajine, ki dobiva oblike močne degradacije pokrajinskih elementov. To hkrati onemogoča uvajanje drugih (dopolnilnih) oblik izrabe zemlje. Ker je ta dejavnost izrazito privatniško-posestniške narave prihaja nehote do privatiziranja uporabe pokrajinskih vrednot, ki so širšega družbenega pomena.

Ena od najbolj neposrednih oblik usmerjanja kmetijske proizvodnje v privatnem sektorju je mreža odkupnih postaj za kmetijske proizvode. Analiza mreže zbiralnic mleka na Gorenjskem je pokazala na neenoten in premalo organiziran pristop k tržni proizvodni mleka. Prav tako je bila ugotovljena nunnost proučitve socialnih možnosti za različne usmeritve kmetijske proizvodnje ter nujnost načrtnejše rajonizacije kmetijske proizvodnje ob upoštevanju socialnih in naravnogeografskih razmer, prometne dostopnosti in širših družbenih interesov (ohranitev poselitve hribovitega sveta).

Visoka stopnja deagrarizacije in urganizacije daje oskrbnim funkcijam vse pomembnejše mesto. Proučitev mreže trgovinskih drobnoprodajnih kapacitet na Gorenjskem je pokazala, da je bila v zadnjem desetletju stopnja rasti prodajnih kapacitet v tržnih središčih in na podeželju približno enaka. To dokazuje da gorenjsko podeželje doživlja pomembne spremembe socialno-gospodarske strukture. Medtem ko trgovina kaže tendence močnejše koncentracije v večjih krajih, pa so obrtni obrati razširjeni po številnih krajih. Več kot 10 obrtnih obratov ima na primer kar 29 krajev na Gorenjskem. V zadnjem 15 - letnem obdobju so se najbolj okrepili največji centralni kraji, nekoliko manj stara ruralna središča in obmestni centri.

Ustanavljanje stopnje regionalnega razvoja nam pokaže, da regija v celoti dosega visok nivo regionalnega razvoja v

primerjavi z republiko, da pa se ob tem pojavljajo razlike med posameznimi teritorialno-upravnimi enotami. Do izraza prihaja predvsem pestrost pokrajine, ki vodi k močni polarizaciji družbeno-gospodarskega življenja.

Poskus izdelave metodologije opredeljevanja pokrajinskih enot je pokazal, da vzeta vzorčna pokrajinska enota (tržiška občina) služi kot idealen primer za razvijanje tovrstne metodologije. Prvi rezultati (opredelitev pokrajinsko-ekoloških enot ter družbenogospodarske strukture in infrastrukture) so pokazali, da je začeto delo treba nadaljevati in ga po možnosti razširiti na celo Gorenjsko. Rezultati so namreč neposredno uporabni (celo nujen sestavni del) družbenih planov občin.

4. Smernice za nadaljno delo

V tretji fazi bo potrebno količinsko in kakovostno opredeliti prostorske funkcije posameznih regionalnih pojavov in procesov, ki so se v dosedanjih raziskavah pokazali za bistvene pri regionalnem razvoju. Ob tem bo treba iskati notranje povezave in sovisnosti med posameznimi dejavniki regionalnega razvoja. Končni cilj je namreč poskus celovitega prikaza regionalne problematike Gorenjske. Pri tem bo treba uporabiti spoznanja, dobljena pri pripravi metodologije opredeljevanja pokrajinskih enot; toliko bolj, ker je delo na metodologiji vsaj eno fazo pred proučevanji posameznih regionalnih problemov.

Nosilec raziskovalne naloge:
dr. Marijan Klemenčič

Dr. Vladimir KLEMENČIČ

POSELITEV IN RAZVOJ PREBIVALSTVA NA GORENJSKEM V ZADNJIH
TREH DESETLETJIH

Cilj in namen tega dela raziskave prebivalstva je v grobi opredelitvi razvoja poselitve in razvoja prebivalstva v treh desetletjih na Gorenjskem. Zastavili smo si nalogo, da poiščemo za predstavitev osnovnih problemov razvoja prebivalstva na Gorenjskem, ki predstavlja gospodarsko razvito regijo SR Slovenije, relevantne podatke zadnjih treh uradnih popisov prebivalstva, pa tudi druge podatke o prebivalstvu, ki jih zbira in obdeluje Zavod SR Slovenije za statistiko. Zbirali smo take podatke, ki sonam omogočili kvantitativno in kvalitativno analizo mehanične in naravne rasti prebivalstva (z rodnostjo in umrljivostjo), analizo socialne in prostorske mobilnosti prebivalstva ter analizo spreminjanja gostote prebivalstva in strukture gospodinjstev.

Analize so izvedene na ravni občin Gorenjske ter skupaj za celotno Gorenjsko in SR Slovenijo.

Raziskava je pokazala, da predstavlja Gorenjska območje izredne, toda dovolj nadzirane prostorske prerazporeditve poselitve prebivalstva med mestom in podeželjem na ravninskem delu, kar nenehno ogroža kmetijsko prostor s krčenjem obsega kmetijske zemlje in prispeva k neustreznemu razvoju kulturne pokrajine. Krčenje števila kmečkih gospodinjstev, ki je že v letu 1971 doseglo izredno nizko število teh, nas opozarja, da je na ravninskem svetu Gorenjske že večina zasebne kmetijske zemlje v rokah nekmečkih družin. To nas vodi k domnevi, da bo obdelava zasebne kmetijske zemlje že v naslednjih letih prešla v dokaj kritično fazo. Velik del zasebnih kmetijskih površin bo slabo

ali popolnoma neobdelan v kolikor ne bo prišlo do spremenjenih zemljiško strukturnih in zemljiško-posestnih razmer. V kolikor bo še naprej napredovalo razseljevanje neagrarnega prebivalstva na podeželje, na ravninski prostor Gorenjske, bo proces opuščanja zasebne kmetijske zemlje še bolj pospešen.

Analiza razvoja in strukture prebivalstva na ravni občin Gorenjske nam je sicer nakazala osnovne trende velike dinamike spreminjanja načina poselitve in strukture prebivalstva, vendar nam omogoča samo opredelitev problemov v makroregionalnem smislu, ne daje nam pa možnosti mikroregionalizacije Gorenjske po tipih deagrarnizacije in urbanizacije. Taka analiza nam lahko služi kot osnova za opredelitev takih planskih instrumentov, ki bi prispevali v srednjeročnem in dolgoročnem razvoju k ustrezni rasti, razporeditvi in socialni mobilnosti prebivalstva po mikroregijah. Pripomogli bi k planskim zasnovam maksimalnega izkoriščanja in zaščite kmetijske zemlje ter k usmerjanju ustreznega razvoja kulturne pokrajine. Prvi poizkusi take analize so bili opravljeni na nivoju krajevnih skupnosti Gorenjske. Po ocenah teh analiz je mogoče opraviti raziskave, ki bodo na eni strani prispevale k razvoju metodologije in teorije proučevanja prebivalstva v razviti in industrializirani regiji, na drugi strani pa bi lahko služile kot osnova za planiranje nadaljnjega razvoja poselitve ter usmerjanja socialne in prostorske mobilnosti prebivalstva na mikroregionalni in makroregionalni ravni. Še zlasti nam lahko koristijo za izdelavo modelov poselitve na ravninskem in hribovitem svetu Gorenjske, kakor tudi na planiranje razvoja prebivalstva v razvitih industrializiranih regijah Slovenije in Jugoslavije.

Gorenjska je primer pokrajine, ki se je v zadnjih treh desetletjih spremenila iz agrarne v urbanizirano. Zato moramo poselitev in razvoj prebivalstva na Gorenjskem osvetliti v povezanosti z razvojem funkcij človekovih dejavnosti, dela, izobraževanja, oskrbe, izkoriščanja prostega časa in prometa. To je vseh tistih človekovih dejavnosti, s katerimi prebivalstvo Gorenjske kot celota obiskuje nove funkcije in zunanjo podobo pokrajine. Razvoj prebivalstva na Gorenjskem lahko osvetlimo z

gospodarskim in socialnim razvojem v prostoru in z njeno mednarodno tranzitno prometno pomembno obmejno funkcijo za Slovenijo in Jugoslavijo, kakor tudi za širši evropski prostor. Gorenjska spada med območja z dinamično gospodarsko in socialno preobrazbo in z njima povezano preobrazbo funkcije vrednotenja prostora.

Razvoj prebivalstva na Gorenjskem je odraz razvoja hitre industrializacije, turizma in kmetijstva ter socialne in tehnične infrastrukture. Omenjene dejavnosti odločajo o socialni in prostorski mobilnosti ter o prerazporeditvi prebivalstva. Visoka stopnja gospodarske razvitosti in urbaniziranosti je privedla do diferenciranosti prostora z ozirom na gostoto prebivalstva. Tako so se izoblikovala območja z gosto poselitvijo, predvsem na ravninskem svetu, ter območja z redkejšo poselitvijo na hribovitem in gorskem svetu. Razlike se kažejo tudi v stalnosti poselitve. Tako imajo ravninski predeli na odprtem prostoru Gorenjske funkcijo stalne poselitve in prebivališča dnevnih migrantov, območja ob jezerih, v alpskih dolinah in na hribovitem svetu pa so območja z redkejšo poselitvijo stalno poseljenega prebivalstva. Z intenzivno gradnjo počitniških bivališč (višendov) postajajo ta območja v vse večji meri tudi območja sezonske poselitve lastnikov počitniških hiš, katerim se v poletni in zimski sezoni pridružijo tudi domači in tuji turisti.

Ker so prirodne in gospodarske danosti kakor tudi prometno geografski pogoji za lokacijo gospodarskih in negospodarskih dejavnosti raznoliki, je tudi diferencirana intenzivnost in način medsebojne soodvisnosti ter povezanosti med industrijo, turizmom, kmetijstvom ter socialno in tehnično infrastrukturo, tako v makro kot mikro geografskem pogledu. K diferenciranosti dosežene stopnje urbaniziranosti v veliki meri prispeva tudi začasna in trajna poselitev prebivalstva, ki je zaposleno izven Gorenjske, a intenzivno uporablja njen prostor za trajno prebivanje ali za izkoriščanje prostega časa.

Ker še nimamo ustreznih analiz razvoja gospodarskih in negospodarskih dejavnosti z vidika njihovega učinka na prostor, kakor tudi ne raziskav o učinkih, ki bi osvetljevali soodvisnost razvoja gospodarstva in pokrajine od razvoja strukture prebivalstva in obratno, se moramo zadovoljiti le z osvetlitvijo samih demografskih procesov in z grobo opredelitvijo tipov demografskih območij na osnovi analize statističnih podatkov o prebivalstvu, v glavnem iz gradiva zadnjih treh popisov prebivalstva (1953, 1961, 1971, deloma pa tudi za leto 1981). Osnovni cilj referata ne more biti v predstavitvi preobrazbe prebivalstva na Gorenjskem z vidika prostorskih vzrokov in posledic in novo nastalih problemov, ki jih odpirata socialni in gospodarski razvoj, temveč v grobi predstavitvi demografskih procesov na osnovi nekaterih izbranih kazalcev. Doslej opravljene globalne analize nam bodo služile kot pripomoček pri opredelitvi rajonizacije Gorenjske po demografskih procesih, kar je lahko le osnova za opredelitev prostorskih problemov po posameznih delih ali za celotno Gorenjsko. Le-to je lahko tudi pripomoček pri planiranju njenega nadaljnjega razvoja.

V referatu bodo nakazane le splošne tendence razvoja prebivalstva na Gorenjsko na eni strani, na drugi pa razlike med njenimi posameznimi občinami. V demografskih procesih se odraža diferenciranost gospodarskih funkcij med posameznimi občinami. Razlike v stopnji urbaniziranosti ali deagrariziranosti prebivalstva med posameznimi občinami so odraz razmerja med deleži ravninskega in hribovitega sveta ter prometno-geografske povezanosti med kraji znotraj občin in ostalimi območji Gorenjske in Ljubljane.

Statistično gradivo popisov prebivalstva med leti 1953 in 1981 za absolutno rast, selitve, rodnost, strukturo po panogah gospodarskih dejavnosti, poreklo in izobrazbo prebivalstva kaže za vse gorenjske občine (Jesenice, Kranj, Radovljica, Škofja Loka in Tržič) tipične poteze strukture prebivalstva urbane družbe. V celoti lahko spremljamo absolutno rast prebivalstva, ki je nadpoprečna glede na rast prebivalstva celotne Slovenije.

Nadpoprečna pa je tudi rast števila gospodinjestev. Nad poprečkom Slovenije nazaduje tudi delež kmečkega prebivalstva, narašča pa delež in število v industriji zaposlenega prebivalstva. Intenzivno je doseljevanje, sorazmerno velika pa je tudi prirodna rast prebivalstva. Med zaposlenimi nadpoprečno hitro narašča delež dnevnih migrantov. Zboljšuje se tudi izobrazbena struktura prebivalstva. Ker so ugodni pogoji za zaposlitev, oskrbo, izobraževanje in izkoriščanje prostega časa, sorazmerno dobra pa je prometna povezanost med kraji, kjer so locirane različne gospodarske in negospodarske dejavnosti, je po posameznih območjih in krajih vse večji delež doseljenega prebivalstva, pa najsi bo to iz mest na podeželje, iz krajev ene občine v kraje druge občine, pa tudi iz drugih republik, v manjši meri pa tudi iz inozemstva. Razmeroma ugodna možnost za zaposlitev v sorazmerno velikem številu krajev, ki so na Gorenjskem na gosto posejani, nudi prebivalstvu zaposlitev, ne glede na poklic, starost, izobrazbo in spol. Prav to je v zadnjih treh desetletjih zadrževalo na Gorenjskem lastni prirodni prirastek odraslega prebivalstva in pritegovalo delovno silo iz Slovenije in drugih delov Jugoslavije. Zaradi ugodnih zaposlitvenih pogojev, pa tudi zaradi večje izbire delovnih mest se je v tujini zaposlovalo sorazmerno malo delovne sile. Ena od osnovnih posledic hitrega razvoja neagrarnih dejavnosti je prehajanje zasebne kmečke zemlje v last nekmečkega prebivalstva. Lastniki zemlje in njihovi družinski člani, gospodinje in gospodarji z nekmečkimi gospodarstvi so se zlasti na ravninskem delu zaposlili v nekmečkih poklicih. Od leta 1953 - 1971 lahko sledimo fazam poklicne preselitve kmečkega prebivalstva s kmečkimi gospodarstvi. Najpreje od kmečkih v polkmečka, v novejšem času pa iz kmečkih in polkmečkih v nekmečka. Tako lahko sledimo ob sorazmerno hitri rasti absolutnega števila nekmečkih gospodinjestev upadanju števila kmečkih in polkmečkih gospodinjestev.

Gorenjske občine se sicer v podobnih tendencah demografskega razvoja in oblikovanju demografske strukture urbane družbe med seboj razlikujejo. Po dinamiki oblikovanja urbane družbe spada na prvo mesto občina Kranj, pri kateri lahko v vseh obdobjih zadnjih

tridesetih let sledimo nadpovprečni rasti absolutnega števila prebivalstva. Le-to se je od leta 1953 do leta 1981 povečalo za več kot eno tretjino (od 41 593 na 66 096). V ostalih gorenjskih občinah je naraščanje prebivalstva precej podobno naraščanju števila prebivalstva celotne Slovenije. Med letoma 1971 - 1981 je naraščanje prebivalstva v občinah Jesenice, Radovljica in Tržič izenačeno z rastjo prebivalstva Slovenije. Povečanemu porastu prebivalstva lahko sledimo v letih 1971 - 1981 v občini Škofja Loka. Prebivalstvo Gorenjske je med leti 1953 - 1981 poraslo od približno 126 000 na skoraj 178.000. Močna porast je prispevala k temu, da predstavlja danes prebivalstvo Gorenjske skoraj 10 % prebivalstva Slovenije.

Visoka rast prebivalstva v gorenjskih občinah gre na račun močnega doseljevanja in velikega naravnega prirastka prebivalstva. Medtem ko znaša prirodni prirastek prebivalstva med letoma 1975 - 1979 v Sloveniji 6,6 %, znaša na Gorenjskem 9,4 %, v občini Kranj kar 10,8 %, v občini Škofja Loka 10,5 %. Tudi v občini Tržič je prirodni prirastek prebivalstva sorazmerno visok (9,8 %), le v občini Jesenice je nekoliko nižji (7,5 %), čeprav je še vedno višji od prirodnega prirastka celotne Slovenije. Da je doseljevanje prebivalstva v gorenjske občine v zadnjih letih nadpovprečno visoko, kaže povprečno število doseljenih⁺ na tisoč š prebivalcev. V Sloveniji znaša število doseljenih med leti 1975-1979 povprečno na leto 4,2 %, na Gorenjskem 5,5 %, v občini Kranj 6,9 %. Najbolje se izražajo tendence socialne mobilnosti prebivalstva in gospodarske strukture v spreminjanju strukture aktivnega prebivalstva. Spremembe so najbolj izražene v spremenjenih deležih zaposlenih v kmetijstvu in industriji med leti 1953 - 1971. Ob sorazmerno velikem naraščanju števila delovnih mest izven kmetijstva, ki hitreje naraščajo na Gorenjskem kot v Sloveniji, je leta 1953 znašal delež kmečkega prebivalstva na Gorenjskem 27 %, v SR Sloveniji pa 50 %. Do leta 1971 pa je delež kmečkega prebivalstva na Gorenjskem upadel na okoli 11 %, v Sloveniji pa na 25,5 %. Upadanje deleža kmečkega prebivalstva gre na Gorenjskem v veliko večji meri na račun naraščanja aktivnega prebivalstva, zaposlenega v industriji kot pa v Sloveniji. Na

⁺ mišljeno je število pozitivnega migracijskega salda

Gorenjskem se je v letih 1953 - 1971 povečal delež v industriji zaposlenega prebivalstva od približno 36 % na 51 %, v Sloveniji pa od 17 % na 32 %. S tem je dobila Gorenjska značaj industrijske pokrajine, saj so skoraj vse gorenjske občine imele leta 1971 po okoli polovico prebivalstva, zaposlenega v industriji, le Tržič je imel 66 %. Deleži prebivalstva, zaposlenega v terciarnem in kvartarnem sektorju, se med letoma 1953 - 1971 po občinah niso bistveno spremenili. Pri obeh sektorjih lahko ugotovljamo rahlo povečanje tudi na račun upadanja deleža kmečkega prebivalstva. Kot že rečeno, sta delež in število zdomcev v celotni Gorenjski in po posameznih občinah znotraj nje nižja od odstotka zdomcev od skupnega števila zaposlenih v Sloveniji. Medtem ko je bil v Sloveniji leta 1971 od skupnega števila zaposlenih delež zdomcev 5,4 %, je bil delež teh na Gorenjskem le 3,1 %. Nekoliko večji, 4 %, je bil delež zdomcev v občini Jesenice, Radovljica in Tržič, sorazmerno nizek je bil v občinah Kranj (2,5 %) in Škofja Loka (2,6 %).

Med indikatorje oblikovanja demografske strukture urbane družbe sodi rast absolutnega števila gospodinjstev in prestrukturiranje gospodinjstev iz kmečkih v polkmečka in nekmečka. Število gospodinjstev je med leti 1961 - 1981 naraslo na Gorenjskem za 32 %, v Sloveniji za 28 %. V občini Kranj, ki izkazuje največjo porast prebivalstva, je število gospodinjstev poraslo za skoraj 50 %. V vseh drugih gorenjskih občinah je porast števila gospodinjstev sicer visoka, vendar se, razen v občini Tržič, ne približa skupni poprečni rasti gorenjskih občin. V občini Jesenice, kjer je rast prebivalstva med gorenjskimi občinami najnižja, znaša porast gospodinjstev le 17 %.

Na Gorenjskem lahko že leta 1971 govorimo o močni razkrojnosti kmečkih gospodinjstev. Medtem ko je imela Gorenjska leta 1961 še 7,6 % kmečkih gospodinjstev, je imela Slovenija le-teh 20,2 %. Do leta 1971 je delež kmečkih gospodinjstev na Gorenjskem

upadel na 3,5 %, v Sloveniji pa na 10,3 %. Delež delavsko-kmečkih gospodinjstev je znašal leta 1961 na Gorenjskem 13,6 %, v Sloveniji pa 19,2 %, leta 1971 na Gorenjskem 7,6 %, v Sloveniji pa 13,7 %. To izkazuje, da je na Gorenjskem ostalo zelo malo zemlje v rokah kmečkih gospodinjstev, odnosno gospodinjstev z aktivno kmečko delovno silo.

Kmečkih gospodinjstev so leta 1971 našteali na Gorenjskem vsega le še 1 671. Med njimi je bilo mnogo takih, ki so imela le ostarele člane ali pa mlajše moške brez gospodinj. Kako visoko stopnjo deagrariziranosti je dosegla Gorenjska, nam pričajo podatki o absolutnem številu in deležu kmečkih gospodinjstev za občini Jesenice in Tržič. Na Jesenicah je bilo leta 1971 le 100 kmečkih gospodinjstev ali 1,1 %, v občini Tržič pa 56 ali 1,4 % od skupnega števila gospodinjstev.

Prestrukturiranje kmečkega prebivalstva v nekmečke poklice in razseljevanje prebivalstva iz mest na podeželje odnosno doseljevanje prebivalstva iz drugih območij na podeželje Gorenjske je prispevalo k močnemu povečanju števila dnevnih migrantov, Med zaposlenimi je delež teh večji od 50 % in dosega okoli 50 000 dnevnih migrantov.

Analiza demografskih procesov je pokazala, da se ravninski deli Gorenjske spajajo v enotno in med seboj povezano urbanizirano območje, ki se prek ravninskih delov občin Škofja Loka in Kranj povezujejo v enotno urbanizirano območje ljubljansko-gorenjske regije. Podrobnejše mikro geografske analize demografskega razvoja Gorenjske bodo pokazale, da so se v zvezi s hitro urbanizacijo prebivalstva na Gorenjskem nakopičili številni problemi človekovega okolja, ki so na nekaterih območjih v veliki meri povezani z neracionalnim opuščanjem kmetijske izrabe zemlje. Interesi lastnika zemlje, ki ni zaposlen v kmetijstvu, niso več v taki meri kot nekdanj povezani s kmetijsko izrabo zemlje, s tem pa z vzdrževanjem kulturne pokrajine, ki je osnova bivalnemu okolju in za Gorenjsko pomembnemu turističnemu gospodarstvu.

Viri:

1. Popis stanovništva 1953. Knjiga XIV. Osnovni podaci o stanovništvu. Podaci za naselja prema upravnoj podeli u 1953 godini. Savezni zavod za statistiku, Beograd 1958
2. Popis stanovništva 1961. Migraciona obeležja. Rezultati za naselja. Knjiga XII. Savezni zavod za statistiku, Beograd 1966
3. Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971. Prebivalstvo. Dejavnost. Rezultati po naseljih in občinah, X. knjiga. Zvezni zavod za statistiko, Beograd 1974
4. Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji, 31.3.1981. Prvi podatki po naseljih, št. 228. Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana, junij 1981
5. Statistični podatki po občinah SR Slovenije za leta 1953, 1961, 1975, 1979 in 1980. Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana
6. Vrišer Igor: Industrializacija Slovenije. Zavod SRS za družbeno planiranje. Ljubljana 1977, 90 str.

Tabela 1:

RAST ŠTEVILA PREBIVALSTVA PO OBČINAH GORENJSKE OB POPISIH PREBIVALSTVA V LETIH 1948, 1953, 1961, 1971 in 1981 (ter po podatkih občin za leto 1979)

OBČINE	Absolutno število prebivalstva				Indeks	
	1948	1953	1961	1971	1971/1948	1971/1961
	1	2	3	4	5	6
Jesenice		23.116	26.016	27.551		106,0
Kranj		41.593	47.779	56.355		118,0
Radovljica		24.147	26.898	28.608		106,0
Škofja Loka		27.025	27.798	30.848		111,0
Tržič		10.154	11.350	12.460		110,0
Gorenjska		126.035	139.841	155.822		111,4
SR SLOVENIJA	1,439.800	1,504.427	1,591.507	1,727.137	119,9	108,5

Tabela 2:

GOSTOTA PREBIVALSTVA PO OBČINAH GORENJSKE V LETIH 1961 in 1971

Površina občin v km ²	gostota prebivalstva 61		gostota prebivalstva 71			
	št. prebiv.	gostota	Površina v km ²	št. prebiv.	gostota	
Jesenice	375	26.016	69,4	375	27.551	73,5
Radovljica	641	26.898	42,0	641	28.608	44,6
Škofja Loka	512	27.798	54,3	512	30.848	60,4
Kranj	453	47.779	105,5	453	56.355	124,4
Tržič	155	11.350	73,2	155	12.460	80,4
Gorenjska skupaj	2136	139.841	65,5	2.136	155.822	73,0
SRS	20.256	1.591.527	78,6	20.256	1.727.137	85,3

TABELA 3
STRUKTURA AKTIVNEGA PREBIVALSTVA PO PANOGAH GOSPODARSKIH DEJAVNOSTI PO OBČINAH GORENJSKE V LETIH
1953, 1961 in 1971

OBČINA	Skupno število aktivnega prebivalstva			Kmetijstvo in gozdarstvo					
	1953	1961	1971	1953	/%/	1961	/%/0	1971	/%/
Jesenice	9.956	11.813	12.591	743	/7,5/	576	/4,9/	423	/3,4/
Kranj	19.852	24.344	28.281	5.612	/28,3/	4452	/18,3/	3195	/11,3/
Radovljica	10.332	12.380	13.093	3.017	/29,2/	2743	/22,2/	1698	/13,0/
Škofja Loka	12.576	13.115	14.269	5.333	/42,4/	3817	/29,1/	2419	/17,0/
Gorenjska	57.349	67.319	74.480	15.468	/27,0/	12181	/18,1/	8136	/10,9/
SR SLOVENIJA	718.557	768.398	836.548	359.505	/50,0/	290994	/37,9/	213003	/25,5/

OBČINA	Industrija in rudarstvo			Usluge, obrt, gradbeništvo, promet, trgovina in gostinstvo								
	1953	/%/	1961	/%/	1971	/%/	1953	/%/	1961	/%/	1971	/%/
Jesenice	5.336	/53,6/	5.418	/45,9/	6.259	/49,7/	2.613	/26,2	3.785	/32,0/	3.656	/20,0/
Kranj	7.042	/35,5/	10.908	/44,8/	14.542	/51,4/	4.255	/21,4/	4.910	/20,2/	6.067	/21,4/
Radovljica	3.062	/29,6/	4.771	/38,5/	6.109	/46,6/	2.695	/25,8/	3.036	/24,5/	3.414	/26,1/
Škofja Loka	2.564	/20,4/	4.003	/25,1/	6.785	/47,6/	2.689	/21,4/	3.114	/23,7/	3.270	/22,9/
Tržič	2.598	/56,1/	3.481	/61,4/	4.145	/66,4	793	/17,1/	963	/17,0/	928	/14,8/
Gorenjska	20.602	35,9	28.581	42,5	37.840	50,8	13.045	22,7	15.808	23,5	17.335	23,3
SR SLOVENIJA	119.849	/16,7/	192422	/25,0/	270410	/32,3/	141.501	/19,7/	164072	/21,4/	195.811	/23,4/

Tabela 4:

POVPREČNO ŠTEVILO ČLANOV GOSPODINJSTEV IN RAST ŠTEVILA GOSPODINJSTEV MED LETI 1961- 1971 - 1981

Občine	Število prebivalstva			Absolutno število gospodinjstev		
	1961	1971	1981	1961	1971	1981
Jesenice	26.016	27.551	30.925	9.379	9.368	10.938
Kranj	47.779	56.355	66.096	14.380	17.101	21.192
Radovljica	26.898	28.608	31.809	8.126	8.801	10.289
Skofja Loka	27.798	30.848	35.200	8.045	8.826	10.339
Tržič	11.350	12.460	13.915	3.456	3.833	4.505
SR Slovenija	1.591.507	1.727.137	1.884.047	458.839	515.531	594.890
Gorenjska skupaj	139.841	155.822	177.945	43.386	47.929	57.263

	Indeks rasti gospodinjstev			Povprečno število članov gospodinjstev		
	1971/61	1981/1971	1981/1961	1961	1971	1981
	99,9	116,8	116,6	2,8	2,9	2,8
	118,9	123,9	147,4	3,3	3,3	3,1
	108,3	116,9	126,6	3,3	3,3	3,1
	109,7	117,1	128,5	3,5	3,5	3,4
	110,9	117,5	130,4	3,3	3,3	3,1
	112,4	115,4	129,7	3,5	3,4	3,2
	110,5	119,5	132,0	3,2	3,3	3,1

Tabela 5:
PREBIVALSTVO PO ŠOLSKI IZOBRAZBI, STARO VEČ KOT 10 LET, PO OBČINAH GORENJSKE V LETIH 1961 IN 1971

OBČINA	Brez šole		4. r. OŠ		OŠ		Šole za kval. in visokokval. delavce		Srednje in strokovne šole	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Jesenice	1.946	9,0	10.039	46,3	4.412	20,4	3.983	18,4	904	4,2
Radovljica	2.072	9,3	10.941	48,9	4.114	18,4	3.722	16,7	902	4,0
Škofja Loka	3.534	15,6	11.480	51,0	3.076	13,6	3.509	15,4	683	3,0
Kranj	3.363	8,6	20.531	52,4	5.970	15,2	6.834	17,5	1.721	4,4
Tržič	854	9,2	4.786	51,7	1.288	13,9	1.852	20,0	365	3,9
Gorenjska	11.769	10,2	57.777	50,2	18.860	16,4	19.900	17,3	4.575	4,0
SRS	135.254	10,4	706.004	54,3	229.359	17,6	151.346	11,6	53.085	4,1

OBČINA	Višje in visoke šole		Neznano		Skupaj		Brez šole		4. r. OŠ		OŠ	
	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Jesenice	237	1,1	141	0,6	21.662	100,0	1.236	5,3	6.329	26,9	8.424	35,8
Radovljica	253	1,1	366	1,6	22.370	100,0	1.268	5,2	5.845	24,2	9.265	38,4
Škofja Loka	209	0,9	106	0,5	22.597	100,0	2.227	8,9	6.325	25,3	9.617	38,4
Kranj	627	1,6	135	0,3	39.181	100,0	2.407	5,2	12.665	27,4	16.119	34,8
Tržič	82	0,9	33	0,4	9.260	100,0	698	6,8	3.100	30,0	3.519	34,1
Gorenjska	1.408	1,2	781	0,7	115.070	100,0	7.836	6,1	34.264	26,5	46.944	36,3
SRS	20.383	1,6	5.637	0,4	1.301.068		98.648	6,8	428.105	29,6	538.367	37,2

OBČINA	Šole za kval. in visoko kval.del.		1 9 7 1 Srednje in strokovne šole		Višje in visoke šole		Neznano		Skupaj
	4		5		6		7		
Jesenice	5.111	21,7	1.714	7,3	555	2,4	131	0,6	23.500
Radovljica	5.356	22,2	1.757	7,3	544	2,2	111	0,5	24.146
Škofja Loka	4.739	18,9	1.458	5,8	539	2,1	112	0,5	25.017
Kranj	9.614	20,8	3.713	8,0	1.573	3,4	171	0,4	46.262
Tržič	2.145	20,8	642	6,2	169	1,6	50	0,5	10.323
Gorenjska	26.965	20,9	9.284	7,2	3.380	2,6	575	0,4	129.248
SRS	230.023	15,9	102.289	7,0	43.361	3,0	7.151	0,5	1.447.944

Tabela 6:

SESTAVA GOSPODINJSTEV PO OBČINAH GORENJSKE V LETIH 1961 IN 1971

OBČINA	1961								1971	
	Skupaj		Kmečka		Mešana		Nekmečka		Skupaj	Kmečka
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Jesenice	9.379	237	2,5	562	6,0	8.580	91,5	9.368	100	1,1
Radovljica	8.126	682	8,4	1.631	20,1	5.813	71,5	8.801	325	3,7
Škofja Loka	8.045	1.120	13,9	1.566	19,5	5.359	66,6	8.826	545	6,2
Kranj	14.380	1.130	7,9	1.834	12,7	11.416	79,4	17.101	645	3,8
Tržič	3.456	141	4,1	310	9,0	3.005	86,9	3.833	56	1,4
Gorenjska skupaj	43.386	3.310	7,6	5.903	13,6	34.173	78,8	47.929	1.671	3,5
SRS	458.839	92.683	20,2	87.904	19,2	277.892	60,6	515.531	52.946	10,3

OBČINE	Indeks 1971/1961										
	Mešana		Nekmečka		Ostalo		SK	K	M	N	
	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
Jesenice	183	1,9	9.085	-	97,0	99,9	42,2	32,6	105,9		
Radovljica	763	8,7	7.711	87,6	2	0,0	108,3	47,6	46,8	132,6	
Škofja Loka	1.141	12,9	7.139	80,9	1	0,0	109,7	48,7	72,9	133,2	
Kranj	1.399	8,2	15.051	88,0	6	0,0	118,9	57,1	76,3	131,8	
Tržič	167	4,4	3.609	94,2	1	0,0	110,9	39,7	53,8	120,1	
Gorenjska skupaj	3.653	7,6	42.595	88,9	10	0,0	110,5	50,5	61,9	124,6	
SRS	70.403	13,7	388.644	75,4	3.538	0,6	112,4	57,1	80,1	139,8	

Tabela 7:
POREKLO PREBIVALSTVA PO OBČINAH GORENJSKE, DNEVNA MIGRACIJA IN DELAVCI NA ZAČASNEM DELU V TUJINI V
LETIH 1961 IN 1971
 1 9 6 1

Občine	Skupaj	Prebivalstvo rojeno v kraju bivanja		Iste občine	Druge obč. v isti SR		Druge SR	Druge države		Dnevni migranti	Delež od sk. št.preb.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12		
Jesenice	26016	12304	47,3	3175	12,2	7824	30,1	2185	8,4	410	1,6	2816	10,8 %
Radovljica	26898	13674	50,8	4557	14,9	7472	27,8	962	3,6	183	0,7	5072	18,9 %
Škofja Loka	27798	15469	55,6	6524	23,5	5107	18,4	450	1,6	156	0,6	5347	19,2 %
Kranj	47779	24483	51,2	8609	18,0	12779	26,8	1432	3,1	334	0,7	7404	15,5 %
Tržič	11350	5817	51,3	2330	20,5	2742	24,2	283	2,5	140	1,2	2803	24,7 %
Gorenjska skupaj	139841	71747	51,3	25195	18,0	35924	25,7	5312	3,8	1223	0,9	23442	16,8 %
SRS	1,591527	836785	52,6	308526	19,4	354373	22,3	61580	3,9	23927	1,5	185035	
					1	9	7	1					
Jesenice	27551	13809	50,1	3856	14,0	6913	25,1	2652	9,6	321	1,2	3980	14,4 %
Radovljica	28608	14783	51,7	6489	22,7	6023	21,0	1085	3,8	228	0,8	6919	24,2 %
Škofja Loka	30848	18139	58,8	7344	23,8	4523	14,7	698	2,3	144	0,4	7021	22,8 %
Kranj	56355	29386	52,1	10120	18,0	14138	25,1	2273	4,0	438	0,8	10907	19,4 %
Tržič	12480	6910	55,5	2324	18,6	2616	21,0	503	4,0	107	0,9	3504	28,1 %
Gorenjska skupaj	83027	53,3	30133	19,3	34213	22,0	7211	4,6	1238	0,8	32331	20,7 %	
SRS	1727137	929908	53,9	34259	19,8	349464	20,2	83132	4,8	22174	1,3	273947	15,9 %

Dr. Igor Vrišer

RAZVOJ INDUSTRIJE NA GORENJSKEM

Gorenjska upravičeno velja za eno od najbolj industrializiranih pokrajin v Jugoslaviji. S tem želimo povedati, da je tu nastalo izredno veliko industrijskih obratov s sodobno tehniko, tehnologijo ter da so ta proizvodna sredstva in proizvodnja temeljito preoblikovali celotno socialno in ekonomsko življenje regije.

O visoki industrializacijski stopnji Gorenjske priča več indikatorjev. Delež industrijskega aktivnega prebivalstva (od vsega aktivnega prebivalstva) je bil leta 1971 v petih gorenjskih občinah 54,9%, medtem ko je bil na ozemlju SR Slovenije 32,3% oziroma Jugoslaviji 17,7%. Vrednost industrijske proizvodnje v narodnem dohodku je znašala leta 1979 v gorenjskih občinah 53,9% (Slovenija 43,6%, Jugoslavija 34,9%). Delež zaposlenih v industriji (od vseh zaposlenih) je bil na Gorenjskem 51,1%, v SR Sloveniji pa 44,3% oziroma Jugoslaviji 37,4% (1.1979). Na enega prebivalca na Gorenjskem je prišlo leta 1979 430 000 din v industriji ustvarjenega narodnega dohodka, v Sloveniji 303 100 din in v Jugoslaviji 110 600 din (ND 1.1978, prebivalstvo 1. 1981)¹. Lokacijski kvocienti,^{XX} ki jih v geografiji pogostoma rabimo za merjenje industrializacije, so dosegli na Gorenjskem med vsemi slovenskimi občinami zelo visoke vrednosti. Za Gorenjsko so znašali 1,477; višji so bili edino pri nekaterih mestnih občinah, v Zasavski regiji in Velenju. Na koncu te statistike navedimo še en podatek: na območju Gorenjske je 45 naselij, ki imajo enega ali več industrijskih obratov.

Naslednja pomembna lastnost Gorenjske industrializacije je njena dokajšnja enakomernost. Med petimi občinami ni pomembnejših razlik v industrializacijski stopnji, kot nam to izpričujejo naslednji kazalci industrializacije.

Lokacijski kvocient je v bistvu dvojni ulomek. Podatke o industriji primerjamo z nekim občim kazalcem (npr. prebivalstvom, zaposlenimi, družbenim proizvodom) za celotno ozemlje. V našem primeru je bil lokacijski kvocient izračunan iz naslednjega razmerja:

Lk = $\frac{\text{zaposleni v industriji v občini 1.1975}}{\text{zaposleni v industriji SRS 1.1975}} \cdot \frac{\text{prebivalci v občini 1.1971}}{\text{prebivalci v SRS 1.1971}}$

Industrializacijska stopnja v gorenjskih občinah

Občina	% aktivnih v ind. leta 1971	% zaposlenih v ind. leta 1979	% industrijskih v str. leta 1978	število zaposl. v ind. / 1000 preb.	ND v ind. na preb. v občin	Lokacijski kvocient (1975) ²
Gorenjska	54,9	51,1	53,8	47,1	430	1.477
Jesenice	49,7	44,9	52,6	47,8	466	1.535
Kranj	51,4	51,7	51,2	47,3	436	1.544
Radovljica	46,6	54,3	49,0	38,5	281	1.202
Škofja Loka	47,6	66,2	61,3	41,4	481	1.403
Tržič	66,3	72,0	67,2	42,5	415	1.869

Šibka ali neindustrializirana območja na Gorenjskem so redka. Med nje bi lahko uvrstili le Zgornjo Savsko dolino (od Dovjega dalje), del Bohinjske kotline, Bled, dolino Kokre ter višje predele Škofjeloškega hribovja, kjer se delež aktivnega industrijskega prebivalstva zniža pod 20%.² Pa še za ta območja ne moremo reči, da so bila brez vplivov industrializacije. Industrijo je tod spodrinil turizem oziroma zanjo v hribovitem svetu ni bilo pravih možnosti.

Upravičeno si ob doseženi visoki industrializaciji na Gorenjskem zastavljamo vprašanje, kako je tej slovenski regiji uspelo doseči tako zavirljivo socioekonomsko razvojno stopnjo, ko vemo, da za namestitev industrije ni imela nobenih posebnih lokacijskih pogojev in da jih tudi sedaj nima. Verjetno je na močno industrializacijo Gorenjske vplival splet različnih dejavnikov in okoliščin, ki so jih prebivalci znali uspešno izkoristiti in tako dvigniti svojo regijo med najbolj razvita območja sedanje Jugoslavije.

Nedvomno je bil eden od pglavitnih razlogov za intenzivno industrializacijo Gorenjske zgodnji in hkrati dokaj uspešni začetek industrializacije, ki ga po mišljenju zgodovinarjev (Gestrin, Šorn, Mohorič) lahko postavimo v sredino ali v drugo polovico 19. stoletja.³ Ob tem ne smemo zanemariti dejstva, da so na Gorenjskem bile že pred tem nekatere manufakture, predvsem fužine (Železniki, Stara Fužina, Na Savi, Kropa, Kamna Gorica, Mojstrana, Tržič, Slap) in številna založništva (žimarstvo in sitarstvo v Kranju, čevljarstvo v Tržiču).³ V njih je delalo veliko strokovne delovne sile. Iz manufakture in založništev se resda niso razvili poznejši "pravi" industrijski obrati, vendar so z industrijsko tradicijo, kadri, fizičnim kapitalom in trgov sestavljali določeno podlago za kasnejši razvoj sodobne industrije. Prav na te prednosti so se tudi odprli prvi industrijski obrati na Gorenjskem, ki so nastali v 19. stoletju, med njimi predvsem:

Železarna Jesenice ⁴	1869
Tovarna kos in srpov v Tržiču (Ahačič, Globočnik) ⁴	1784
Bombažna predilnica in tkalnica (GlanzmanGassner) ⁴	1885
Tovarna lepenske Tržič (Moline) ⁶	1881
ZLIT, lesna industrija Tržič (Born, Dolenc, Adam) ⁷	1881, 1904, 1913
Začetki tovarn čevljev v Tržiču (Peko) ⁸	1873-74, 1903
Majdičev mlin v Kranju ⁵	1892, 1872, 1865
Plamen (Kovinska zadruga "Plamen", Lazar, Pirc) ⁸	1894
Jelovica v Škofji Loki (Caligari, Dolenc) ⁵	1863, 1884
LTH Škofja Loka (Schneiter, Motor) ^{5, 14}	1912
Sukno, Zapuže (Bole, Kristan, Kolman) ^{5, 14}	1872
Alpina, Žiri ⁵	1908

Druga pomembna osnova za razvoj gorenjske industrije sta bila energija in energetska omrežje. Stare fužine in prvi industrijski obrati so se oprli na vodno silo, ki jo je bilo obilo ob gorskih potokih.⁹ Premog v razvoju gorenjske industrije sicer ni imel pomembnejše vloge, vendar je res, da je tamkajšnja industrija prešla tudi to, drugo fazo industrializacije. Z razmeroma zgodnjo zgraditvijo prvih hidrocentral (Žirovnica 1913/14,

Vintgar 1903/1931, Majdičev mlin v Kranju 1924, Pristava v Tržiču 1906, Škofja Loka 1919, Savica 1917, Kokra Kranj 1898, 1908, Fužine 1922, Piščenca 1916)⁵, med katerimi so bile nekatere namenjene javni potrošnji, se je na Gorenjskem že pred prvo svetovno vojno pričela elektrifikacija. Gorenjska je med slovenskimi pokrajinami (če izvememo Falo) prva dobila električno omrežje, ki je odslej postalo eno od najpomembnejših osnov za nadaljnjo industrializacijo Gorenjske.

Med drugimi "klasičnimi" industrijskimi dejavniki na Gorenjskem moramo omeniti tudi surovine in med njimi predvsem les iz obsežnih gozdov in železovo rudo. Vendar sta obe surovini igrali pomembnejšo vlogo v dobi manufaktur in založništev: les kot surovina za oglje v fužinah in kovačijah, železova ruda pa v fužinah nekako do leta 1880¹⁰, ko jo začno nadomeščati z bogatejšimi uvoženimi rudami. Znova je les pridobil na pomenu konec 19. stoletja in v začetku 20. stoletja, ko se je pričel izvoz lesnih polizdelkov in izdelkov po železnici na vzhod in v Italijo. V tem času so nastale številne žage, med katerimi so nekatere prerasle v lesno predelovalno industrijo (Tržič, Trata, pri Škofji Loki, Bohinjska Bistrica). Les je bil tudi osnova tovarnih lepenke v Tržiču in številnim mizarstvom. Drugih surovin za sodobno industrijsko proizvodnjo Gorenjska ni imela.

K industrializaciji Gorenjske je veliko pripomogla zgodnja zgraditev gorenjske železnice Ljubljana-Trbiž (l. 1870), pa tudi bohinjsko-karavanške železnice (l. 1906) in tržiške lokalne proge (l. 1908).¹¹

Ob razsulu Avstroogrske je bila Gorenjska polega Ljubljane najbolj industrializirana pokrajina na Kranjskem. Na Slovenskem so bile v tem času bolj industrializirane Mežiška dolina, Črni revir in seveda mesta Maribor, Celje in Trst. Z avstrijskega vidika pa je bila Gorenjska še razmeroma skromno industrializirana.

V novonastali Jugoslaviji, ki je bila med najmanj industrializiranimi evropskimi državami, je Gorenjska že skraja dobila značaj in pomen razvite industrijske pokrajine. Nastanek Jugoslavije je dal gorenjski industriji dve prednosti: odprlo se ji je obsežno jugoslovansko tržišče¹² in kot pokrajina z urejenim infrastrukturnim omrežjem, industrijsko delovno tradicijo ter strokovnimi kadri je postala vabljiva za namstitev novih industrijskih obratov. Tako so postala dvajseta leta, poleg obdobja 1880-1910, drugo razdobje naglejše industrializacije Gorenjske. Vendar se je težišče industrijskih novogradenj sedaj premestilo z Jesenic in Mrzliča v Kranj in Škofjo Loko. V bivši Jugoslaviji so na Gorenjskem nastala naslednja večja in pomembnejša industrijska podjetja:

v Kranju:

- 1921 Sava (Vulkan, Semperit)¹³
- 1923 Iskra (Jugočeška)¹³
- 1928 IBI (Božič, Prah, Hiršfelder)¹⁴
- 1926 Tekstilindus (Tekstilindus, Jugobruna, Inteks)¹⁴
- 1930 Exoterm (Standard)⁵

v Škofji Loki:

- 1921 Tovarna klobukov (Šešir)^{5,14}
- 1928 (Odeja (Thaler))^{5,14}
- 1933, 1934 Gorenjska predilnica (Markgrof)¹⁴

v Radovljici in Lescah:

- 1922 Žito, tovarna čokolade v Lescah (Zavrtanik)⁵
- 1920, 1927 Almira, Radovljica (Novak, Vidic, Vogelnic, Vrhunc, itd.)¹⁴

Razen tega so postavili številne nove oziroma zvečali že obstoječe žage v Bohinjski Bistrici, na Bledu, Lancovem, Jesenicah, v Rečici, Železnikih, Škofji Loki itd. Odprli oziroma povečali so tudi nekatere opekarne (Bobovek pri Kokrici, Begunje, Češnjica);

obratovala je cementarna v Mojstrani, ki pa se ni obdržala, še vedno je prosperiralo žimarstvo v Stražišču pri Kranju.

V gorenjski industriji sta med obema vojnama docela prevladovali dve panogi: starejše železarstvo in mlajša tekstilna industrija. Na tretje mesto bi lahko uvrstili lesno oziroma usnjarsko in obutveno industrijo.

Med drugo svetovno vojno ni prišlo do večjih sprememb, če izvzamemo preureditev Jugočeške v tovarno delov za letalske motorje, ki je po osvoboditvi postala matična tovarna SOZD-a Iskra.¹³

Z osvoboditvijo 1.1945 in z oblikovanjem socialistične Jugoslavije se je pričelo za gorenjsko industrijo tretje razvojno obdobje, ki je z rahlimi zastoji trajalo vseh 35 povojnih let.

Za povojni razvoj gorenjske industrije je značilno, da se je znatno zmanjšala njena izrazita potrošniška usmerjenost, ki je prevladovala med obema vojnama. Namesto tega je plansko gospodarstvo usmerjalo gorenjsko industrijo k zahtevnejši in kvalitetnejši proizvodnji. To je na eni strani terjalo prestrukturiranje dotedanje proizvodnje (npr. v železarni Jesenice, v tekstilni industriji, v Savi v Kranju), po drugi pa osnovanje novih industrijskih panog (elektrotehnika, strojna industrija). Odggorenjske industrije se je glede na njeno industrijsko tradicijo, obilico strokovne delovne sile, razvojne laboratorije in uveljavljanja na svetovnem tržišču pričakovalo, da bo postala v določenih panogah oziroma proizvodih vodilna v Sloveniji ali celo v Jugoslaviji. Kot takšna naj bi sledila svetovnemu industrijskemu razvoju, obenem naj bi dajala vzpodbudo za nastanek, uvajanje in organizacijo novih industrijskih obratov v svoji okolici in še polj v neindustrializiranih in manj razvitih območjih. Najboljši primer takšne industrializacijske razvojne politike je bilo elektrotehnično podjetje Iskra, ki je osnovalo po Gorenjskem in kasneje po Sloveniji celo vrsto novih tovarn.

Na Gorenjskem so tako nastale Iskrine tovarne v Retečeh, Otočah, Lipnici in Železnikih. Temu zgledu so v zadnjih letih sledile tudi še druge gorenjske tovarne (Peko v Trbovljah, Planika v Breznici in Turnišču, Bombažna predilnica in tkalnica iz Tržiča v Jurjevici pri Ribnici, Vezenina z Bleda v Vipavi itd.).

Poleg takšnega usmerjenega razvoja industrije pa je v povojnem razdobju nastala na Gorenjskem na iniciativo lokalnih, predvsem občinskih oblasti in različnih organizacij združenega dela ali samoupravnega dogovarjanja še cela vrsta manjših tovarn. Prav po njihovi zaslugi jebila Gorenjska dobesedno preprežena z industrijo. Ti obrati so nastajali v starih industrijskih središčih ali povsem na novo (npr. Gorje, Breznica, Mojstrana, Dovje, Hrib, Begunje, Gorenja vas, Poljane, Bistrica pri Tržiču itd.).

Nič manj ni k industrializaciji Gorenjske prispevalo širjenje starih obratov, saj je le nekaj tovarn, ki so v povojnem času zmanjšale število zaposlenih (npr. Železarna Jesenice, tekstilna industrija v Kranju in Tržiču), predvsem zaradi uvajanja sodobne tehnike.

V tem razdobju so prišli pri nameščanju in razvoju industrije na Gorenjskem do veljave drugačni lokacijski faktorji kot v preteklosti. Na osnovi posebne ankete v industrijskih podjetjih, izdelani za celotno SR Slovenijo, so anketiranci na Gorenjskem največ pomena pripisali delovni sili (20,7%), tržišču (19,0%), industrializacijski politiki (17,3%), krajevnemu položaju (13,8%) in surovinam (11,9%).¹⁵

Kakšen je bil stoletni razvoj gorenjske industrije, nam ilustrirajo naslednji podatki. Struktura sedanjih industrijskih obratov glede na čas nastanka je bila naslednja:

	število	%
do 1918	12	14,4
1850 - 1945	4	4,8
1919 - 1945	32	38,5
1945 - 1974 ^x	27	32,5

Zaradi ustrezne sprejembe so bile po tem letu industrijske delovne organizacije preurejene v org. združenega dela in primerjava ni več mogoča.

	števil ⁸⁹ - %	
neznano	8	9,6
Skupaj	83	100,0

Še bolj zanimivajje primerjava števila zaposlenih^{xx} po krajih in panogah za tri obdobja: 1. za čas okoli leta 1920-22, to je ob nastanku Jugoslavije (podatki so povzeti po J. Lakotošu¹⁶ in so le približna ocena), 2. leta 1948¹⁷, ko se je socialistična Jugoslavija po uspešni obnovi lotila industrializacije, in 3. za leto 1979¹⁸. V teh šestdesetih letih se je izredno zvečalo število zaposlenih, približno 6 266 v letih 1920-1922 na 43 174 leta 1974 (približni indeks povečanja znaša 723). Še leta 1948 je bilo zaposlenih polovico manj delavcev (21 180). Povečalo se je tudi število industrijskih panog oziroma točneje rečeno razvile so se nekatere nove dejavnosti. V prvi vrsti to velja za elektrotehnično (Kranj, Otoče, Rateče, Železniki), strojno industrijo (Škofja Loka, Lipnica, Poljane, Železniki, Mojstrana, Kropa, Tržič), industrijo nekovin (Škofja Loka), kemično industrijo (Žiri, Podnart, Kranj), gumersko industrijo (Kranj, Tržič) in še za kako drugo panogo. Industrija je izdelovala številne nove proizvode, zvečala se je produktivnost in tako je ustvarjeni družbeni proizvod gorenjske industrije znatno nad slovenskim in jugoslovanskim povprečjem. Obenem z rastjo te nove industrije je prišlo v starih industrijskih panogah in s tem tudi v starih industrijskih središčih do zastoja in zaradi preurejanja tovarn do padca števila zaposlenih. Najbolj značilen primer so Jesenice, vendar je do podobnih sprememb prišlo tudi v Tržiču in Kranju.

Število zaposlenih v industriji na Gorenjskem v letih 1920-22, 1948 in 1979

	Gorenj.	Jesenice	Kranj	Radovlj.	Šk.Loka	Tržič
1920-1922 ^x	cca	cca	cca	cca	cca	cca
	6266	2430	747	896	806	1387
1948	21180	6911	7191	1882	2257	2939
1979	43174	6181	16237	6836	9655	4265

xx Žal je mogoče primerjati za tako različna obdobja le zaposlene, drugi podatki niso dostopni ali pa niso primerljivi.

^xOcena na osnovi podatkov J.Lakotoša. Verjetnost podatkov je le zelo približna. Za nekatera podjetja podatki manjkajo, za druga so očitno pretirani. Tudi ni vedno jasno, ali gre za industrijo ali obrt.

Število zaposlenih po industrijskih panogah na Gorenjskem v letih 1920/22, 1948 in 1979

	1920-1922	1948	1979
Skupaj	cca 6 266	21 180	43 174
101 elektrogospodarstvo	cca 65	55	579
107 črna metalurgija	cca 2 000	6 830	3 500
108-110 barvasta metalurg.	-	-	55
111-112 industrija nekovin	-	-	594
113-115 kovinska industrija	cca 533	1 067	7 445
117 elektroindustrija	cca 300	1 411	7 810
118-119 kemična industrija	cca 35	9	926
120-121 ind.gradb.mat.	cca 180	246	805
122-123 lesna industrija	cca 940	1 446	3 410
124 papirna industrija	cca 90	77	476
125-126 tekstilna ind.	cca 1 235	7 304	7 796
127-128 usnjarska in obut.i.	cca 541	1 791	4 473
129 gumarska industrija	cca 100	701	2 985
130-133 živilska ind.	cca 140	86	1 088
134 grafična industrija	cca 17	-	314
139 industrija različnih proizvodov	-	157	918

Razmišljanja o nadaljnjem razvoju gorenjske industrije in industrializacije odpirajo nekatera vprašanja.

Na prvem mestu bi kazalo opozoriti, da je Gorenjska, kar se je tako močno usmerila v industrijo in tolikšen del svojega aktivnega prebivalstva zaposlila v tej panogi, nekoliko zanemarila druge dejavnosti (npr. turizem in gostinstvo, kmetijstvo), oziroma

da je regija dobila izrazito monostrukturen značaj. Znano je, da so takšna območja gospodarsko zelo ranljiva in da njihova prosperiteta niha, saj je odvisna od razmer na tržišču.

Gorenjska industrija je kljub določeni preusmeritvi vendarle zadržala potrošniški značaj. Pretežni del svoje proizvodnje je prodajala na jugoslovanskem tržišču in je ob tem kot razvitejša in produktivnejša uživala prednosti. Vse premalo pa se je orientirala na zahtevnejša inozemska tržišča. Razen tega je premalo vlagala v lasten razvoj in se je preveč zanašala na licence, kar za razvitejšo industrijo ni primerna pot. Hitri tehnološki razvoj po svetu ji zaradi tega lahko povzroči občutnejše krize oziroma jo degradira na stopnjo manj razvite predelovalne industrije. Takšne udarce so nekatera industrijska podjetja Gorenjske že doživljala v preteklosti, nekatera so celo klonila, druga pa so se komajda obdržala (npr. železarna Jesenice, Kropa, tovarna kos v Tržiču, predhodnica LTH v Škofji Loki). Ker gorenjska industrija razen strokovnih kadrov nima kakšnih drugih prednosti, je ravno vlaganje v lasten razvoj, v raziskovanje, odkrivanje novih proizvodov in postopkov itd. edina smiselna pot.

Sodimo, da je gorenjska industrija še vse preveč zaprta in se premalo povezuje z drugimi sorodnimi ali kooperantskimi podjetji v večje industrijske združbe. Zadnja leta se je sicer spremenilo na bolje, vendar bi od razvite industrije pričakovali več pobud v tem smislu.

Del gorenjske industrije je zastarel. Računati moramo, da se bo zaradi tega znašel v stiski in z njim vred bodo trpeli tudi kraji, ki so navezani na te tovarne. Prenova takšne depresivne industrije ni preprosta, terja obnovo ali preusmeritev proizvodnje, nove stroje, pa tudi nov duh in organizacijo pri vodstvu in drugačen odnos pri delavstvu.

Končno naj opozorimo, da bo morala industrija v večji meri kot doslej prevzeti tudi nekatera širša družbena bremena, kot je graditev infrastrukturnih naprav ali varstvo okolja. Te je doslej plačevala širša družbena skupnost in so ti stroški bili prihranjeni industriji. Slejkoprej pabbodo bremenili industrijsko proizvodnjo in s tem oteževali njeno proizvodnjo.

Viri in bibliografija

1. Statistični godišnjak Jugoslavije 1980
Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31.3.1981. Prvi podatki po krajevnih skupnostih, Zavod SRS za statistiko, 229, Ljubljana 1981
2. Vrišer I.: Industrializacija Slovenije. Zavod SRS za družbeno planiranje, področje za prostorsko planiranje, 33, Ljubljana 1977
3. Gestrin F.: Oris gospodarstva na Slovenskem v obdobju agrarne revolucije in prevlade manufakturne proizvodnje, Kronika, XVII/2, Ljubljana 1969, str. 69
4. Gestrin F.: Oris gospodarstva na Slovenskem v prvem obdobju kapitalizma (do leta 1918), Kronika XVII/3, Ljubljana, 1969, str. 135-136.
5. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1936, str. 615-668.
6. Mohorič I.: Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Tržiču, Tržič, 1965, str. 185.
7. Mohorič I., o.c.str. 253.
8. Mohorič I., o.c. str. 20.
9. Gestrin F., o.c. str. 68
10. Mohorič I.: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, Ljubljana 1969.
11. Mohorič I.: Zgodovina železnic na Slovenskem, Ljubljana 1968
12. Šorn J.: Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama, Kronika, VII/1, Ljubljana 1959.
13. Šorn J.: Velika industrija v Kranju med obema vojnama, 900 let Kranja, Kranj 1960, str. 323-339.
14. Statistično gradivo SR Slovenije: Industrija 1959-1964, junij 1966, str. 78-133.

15. Vrišer I.: Industrializacija Slovenije, o.c., str. 61
16. Lakotoš J.: Industrija Slovenije, Zagreb 1922
17. Arhiv planske komisije IRS, fasc. 75, Državni arhiv Slovenije, Ljubljana.
18. Savezni zavod za statistiku: Podaci o broju zaposlenih i društvenom proizvodu 1979.

Dr. Marijan Klemenčič

POMEN MREŽE ODKUPNIH POSTAJ ZA KMETIJSKE PRIDELKE NA
GORENJSKEM ZA USMERJENOST KMETIJSKE PROIZVODNJE

Tržna proizvodnja je v sedanji (industrijski) družbi osnovni pogoj za obstanek in razvoj vsake gospodarske dejavnosti, tako tudi kmetijstva. Pri tem načinu proizvodnje pa v kmetijstvu pogosto prihaja do težav. Poleg neurejenih tržnih razmer je to prav gotovo agrarna struktura, ki je ostala skoraj nespremenjena v zadnjem stoletju oziroma se je še slabšala. Pri kmetijski proizvodnji pa ne smemo zanemariti njene razpršenosti. Tako sta pri posredovanju kmetijskih pridelkov potrošnikom možni dve poti:

1. da kmetijski proizvajalec prodaja kmetijske pridelke neposredno potrošniku in
2. da posebna (trgovska) organizacija zbira (odkupi) kmetijske pridelke od proizvajalcev in jih posreduje potrošnikom.

Prva oblika je možna na območjih, kjer so potrošniki v neposredni bližini kmetijskih proizvajalcev, medtem ko se morajo kmetje, ki so daleč vstran od potrošnih središč, nasloniti na družbeno organizirane oblike odkupa kmetijskih pridelkov. Sodobne oblike kmetovanja ob pomanjkanju kmečke delovne sile pa ne dovoljujejo večjim proizvajalcem, da bi se ukvarjali z drobno prodajo kmetijskih pridelkov.

Družbeno organizirana mreža odkupnih postaj je torej nujnost za razvoj sodobnega kmetijstva. S prostorsko organizacijo mreže odkupnih postaj lahko neposredno vplivamo na usmerjenost kmetijske proizvodnje.

Tržna kmetijska proizvodnja se je na Gorenjskem močno razmahnila in dosegla precejšnjo stopnjo specializacije. Daleč prednjači živinoreja, sledi mu poljedelstvo, medtem ko je sadjarstvo le simbolično. Najpomembnejša tržna viška sta klavna živina in

mleko, manj pa krompir in nekatere druge poljščine.

Oskup navedenih proizvodov je organiziran na dva načina: z mrežo zbiralnic (na primer za mleko) ter s prevzemom blaga na domu. Skoraj na celotnem Gorenjskem kmetijske organizacije, nosilke odkupa, poskrbijo za odvoz živine z dvorišča kmetijskega proizvajalca; prav tako pa v številnih primerih tudi za odvoz večjih količin poljedelskih proizvodov (krompirja, solate itd.).

Povsem drugače je pri mleku, kjer hitra pokvarljivost, sorazmerno majhne količine in vsakodnevnost proizvodnje iz gospodarskih razlogov ne dopuščajo kmetijskim organizacijam vsakodnevnega odvoza z dvorišč, ampak je treba te drobne količine združiti na nekaterih točkah, zbiralnih mestih. Le-ta naj bi bila dovolj blizu kmetijskim proizvajalcem, hkrati pa naj bi se na njih zbrala kar največja količina mleka.

Za regionalni razvoj mlečne govedoreje ima mreža zbiralnic za mleko pomembno vlogo, zato smo ji namenili posebno pozornost. V raziskavo nismo vključili prostorske analize odkupa ostalih kmetijskih pridelkov predvsem zaradi pomanjkanja ustreznih podatkov oziroma velike zamudnosti pri njihovem zbiranju.

Večino ciljev, zastavljenih v programu raziskave, je bilo mogoče doseči. Osvetliti ni uspelo sprememb v mreži odkupnih postaj v zadnjih letih, ker ni bilo mogoče na vseh kmetijskih organizacijah, ki se ukvarjajo z odkupom mleka, dobiti podatke za l. 1970. Poleg tega ni v celoti osvetljena povezava med usmerjenostjo kmetijske proizvodnje in opremljenostjo pokrajine z odkupnimi postajami. Vzrok je povsem praktične narave. Različni načini vodenja odkupa kmetijskih proizvodov bi zahtevali tolikšno zbiranje ustreznih podatkov, da bi daleč presegle možnosti v okviru obstoječe raziskave. Že samo zbiranje podatkov za zbiralnice mleka ter njihovo urejanje je precej presegle načrtovan obseg dela. Menimo, da je z osnovno osvetlitvijo

regionalnih značilnosti mreže zbiralnic mleka podano dobro izhodišče za nadaljna proučevanja regionalnih značilnosti in sprememb usmerjenosti kmetijstva na Gorenjskem s posebnim poudarkom na tržni proizvodnji.

Nekateri družbenogospodarski vidiki odkupa mleka

Za tržno proizvodnjo mleka na Gorenjskem lahko trdimo, da poteka v posebnih pogojih. Močna deagrarizacija je povečala povpraševanje po mleku, hkrati pa močno zožila možnosti za kmetijsko proizvodnjo. Pri vsaki kmetijski proizvodnji, posebno še pri mlečni, je treba posvečati pozornost socialni sestavi gospodinjstev, ki se še ukvarjajo s kmetijstvom. Mlečna govedoreja je delovno intenzivna, zato potrebuje več delovne sile kot vrsta drugih kmetijskih panog. Že ta zahteva privede do selekcije kmečkih gospodarstev glede usmerjenosti kmetijske proizvodnje. Med tržnimi proizvajalci mleka najdemo številne tipe gospodinjstev, na primer:

- kmečka gospodinjstva s specializirano velikopotezno mlečno proizvodnjo;
- kmečka ali polkmečka gospodinjstva s precejšnjo mlečno proizvodnjo kot dodatno dejavnostjo mesni govedoreji ali poljedelski proizvodnji;
- ostarela kmečka in polkmečka gospodinjstva s skromnim obsegom tržne proizvodnje mleka.

Bolj kot pri katerikoli drugi panogi kmetijstva je pri načrtovanju mlečne govedoreje treba upoštevati specifičnosti proizvodnje, ki zahteva vsakodnevno prisotnost delovne sile, posebno tehnično opremljenost, upoštevanje sanitarno-higienskih zahtev itd. Eden od pomembnih ukrepov za razvoj mlečne proizvodnje je tudi ustrezna organiziranost mreže zbiralnic mleka.

Nosilci odkupa mleka na Gorenjskem

Na Gorenjskem odkupujejo mleko naslednje kmetijske organizacije:

1. Kmetijska zadruga Sloga (Kranj);
2. Kmetijska zadruga Cerklje na Gorenjskem;
3. Kmetijska zadruga Naklo;
4. Kmetijska zadruga Tržič (Križe);
5. Kmetijsko živilski kombinat Kranj, TOZD Kooperacija Radovljica;
6. Kmetijska zadruga Bled;
7. Gozdarsko kmetijska zadruga Srednja vas v Bohinju;
8. Kmetijska zadruga Škofja Lokaž

Prve štiri kmetijske zadruge so združene v Gorenjsko kmetijsko zadrugo.

Že v prvi fazi proučevanja mreže zbiralnic mleka je bila ugotovljena razbitost Gorenjske na območja posameznih kmetijskih zadrug⁽¹⁾. To velja predvsem za osrednji del Gorenjske, kjer se na območju ene občine pojavljata dve oziroma tri kmetijske zadruge. Z ustanovitvijo Gorenjske kmetijske zadruge se je položaj na spodnjem delu Gorenjske močno izboljšal; drugače pa je v zgornjem delu, v Deželi, Blejskem kotu, Dolini in v Dobravah. Priznati je treba, da pri odkupu mleka prihaja do sodelovanja med kmetijskimi zadrugami (primer začasnega oddajanja mleka iz podgorskih vasi v zbiralnico Brezje pri Tržiču), manjka pa enovit pristop k organizaciji mreže zbiralnic mleka.

Podatki o zbiralnicah mleka in oblike odkupnih mest

Odkup mleka ima na Gorenjskem sorazmerno dolgo tradicijo, zato je tovrstna evidenca večinoma pregledna in učinkovita⁽²⁾. Kmetijske zadruge vodijo evidenco o količini odkupljenega mleka in njegovi kvaliteti po mesecih, nekateri na klasičen način, KZ Sloga, KZ Cerklje na Gorenjskem in KZ Naklo pa s pomočjo računalnika. Pri zbiranju podatkov na KZ v Škofji Loki je nastopila težava; podatki o količini odkupljenega mleka se vodijo v okviru zadružnih enot, kjer pa ni naveden kraj bivanja kooperanta, niti v katero zbiralnico oddaja mleko. S pomočjo seznama

sklenjenih pogodb o sodelovanju med kmeti in kmetijsko zadrugo za l. 1980 nam je uspelo ugotoviti stanje odkupa mleka po krajih in zbiralnicah s približno 85 % zanesljivostjo.

Kakor se zdi način odkupa mleka enoten, pa je vrsta zelo različnih oblik.

- a) Zbiralnice mleka z vse večjim številom hladilnih naprav (na primer v KZ Naklo); kooperanti vsakodnevno dovažajo mleko v zbiralnico.
- b) Zbirna mesta za mleko. Kmetje na primerno urejenih mestih ob cesti puščajo mleko, ki ga odpelje tovornjak (na primer v Bohinju).
- c) Samoorganizirano odvažanje mleka v zbiralnice. Zaradi oddaljenosti zbiralnice oziroma gospodarnosti prevoza posameznik vozi mleko večih kooperantov v zbiralnico (na primer na območju Cerkelj).

Za ohranitev in povečanje mlečne proizvodnje je pomembno predvsem premagovanje prometnega upora - koliko energije in materialnih sredstev mora proizvajalec vložiti v prenos mleka do odkupnega mesta. Zato ni toliko pomemben tip odkupne postaje, pač pa dostopnost do nje.

Regionalne značilnosti mreže zbiralnic mleka

Velika večina zbiralnic mleka je v ravninskem in dolinskem svetu. Le redke (nekaj v Škofjeloškem hribovju ter Koprivnik in Gorjuše nad Bohinjem) so v hribovitih območjih. Pri določitvi lokacije zbiralnice igra pomembno vlogo gospodarnost, torej količina odkupljenega mleka. V osnovi velja, da imajo kraji s pomembnejšo mlečno proizvodnjo tudi lastno zbiralnico mleka. Na drugi strani je res, da je večkrat treba postaviti zbiralnico kljub majhni količini odkupljenega mleka, ker bi bili drugače nekateri kraji preveč oddaljeni od nje. Povprečna količina odkupljenega mleka na zbiralnico izraža vsaj dve potezi:

stopnjo gospodarnosti in težave pri premagovanju prometnega upora.

Največjo povprečno količino odkupljenega mleka na zbiralnico izkazuje KZ Naklo, in sicer več kot pol milijona litrov. Območje, ki ga pokriva KZ Naklo, obsega zahodni del srednjegorenjskih Dobrav s Storžiškim podgorjem ter prodnate in konglomeratne terase spodnjega toka Tržiške Bistrice. V družbeno-gospodarskem pogledu obsega del neposredne okolice Kranja, urbanizirano območje Nakla ter močnejše deagrarizirana naselja v Dobravah in na prodnatih terasah. V zbiralnico mleka gravitira v povprečju skoraj šest krajev, od katerih nobeden ni oddaljen več kot 3 kilometre. Najmanjša zbiralnica (Duplje) je l. 1980 zbrala polovico količine mleka, ki je odpadlo povprečno na zbiralnico. Razmerje med največjo in najmanjšo zbiralnico je bilo 1 : 3,3.

Nakelskim zbiralnicam mleka se po povprečni količini odkupljenega mleka močno približujejo zbiralnice na območju KZ Sloga. Območje obsega del Sorškega polja, vzhodne odrastke Škofjeloškega hribovja in porečje Kokre (Jezerško, Kokro, prodnate terase ob Kokri ter vzhodni del srednjegorenjskih Dobrav z delom Storžiškega podgorja). Območje je močno deagrarizirano, vendar se je na Sorškem polju, predvsem zaradi ugodne posestne strukture, razvilo sodobno kmetijstvo. Nasprotno pa je v porečju Kokre kmetijstvo bolj razdrobljeno, z manjšimi kmetijami, zato tudi bolj podvrženo deagrarizaciji. Največje zbiralnice so zato na Sorškem polju, kjer je zbiralnica Žabnica-Bitnje sploh največja na Gorenjskem, saj je l. 1980 zbrala skoraj tolikšno količino mleka kot ves Bohinj skupaj. Razmerje med največjo in najmanjšo zbiralnico je 1 : 10, ravno na račun omenjene zbiralnice v Žabnicah. V eno zbiralnico oddajajo kmetje mleko iz povprečno petih krajev, pri čemer je največji problem odvoz mleka iz številnih zaselkov okrog Sv. Jošta.

Na tretjem mestu so zbiralnice na območju KZ Cerklje s povprečno dobrimi 300 000 l odkupljenega mleka na zbiralnico. Območje

obsega večji del Kranjskega polja, Cerkljansko polje ter širše območje Krvavca. Predel je zelo dobro pokrit z mrežo zbiralnic mleka v ravninskem svetu, kjer ima velik del krajev svojo lastno zbiralnico, medtem ko je v krvavškem podgorju in v hribovitem svetu organizirano pobiranje mleka po krajih in odvažanje v zbiralnico v Cerkljah. V povprečju odpadeta na zbiralnico le dva kraja, pri čemer kmetje iz ene vasi čvečkrat oddajajo mleko v dve različni zbiralnici, in to zaradi bližine. Od 17 zbiralnic dve lahko prištevamo med zelo majhne (manj kot 100 000 l mleka letno), naslednje tri pa med majhne; torej le dobri dve tretjini zbiralnic spada med večje (več kot 200 000 l mleka letno), kar je davek približevanju zbiralnic proizvajalcem. Razmerje med največjo in najmanjšo zbiralnico je 1 : 10.

Sledijo tri kmetijske zadruga, katerih zbiralnice zberejo letno povprečno 130 000 l mleka: KŽK Kranj, TOZD Kooperacija Radovljica KZ Tržič in GKZ Srednja vas.

KŽK Kranj deluje na območju Doline, Dežele in zahodnega dela zgornjegorenjskih Dobrav. Ta pokrajina je močno deagrarizirana, kmetijstvo pa je večinoma dodatna gospodarska dejavnost. Na eni strani je kar 40 % zbiralnic namenjenih enemu kraju, na drugi strani pa v tri zbiralnice (Smokuč, Zapuže, Begunje) oddajajo mleko kmetje iz 20 krajev. To so večinoma močno deagrarizirani in urbanizirani kraji pod Pečmi, ki so zelo skromni proizvajalci mleka. Le dve zbiralnici na celotnem območju lahko uvrstimo med večje (več kot 200 000 l mleka letno), in sicer Podkoren in Hraše. Razmerje med največjo in najmanjšo zbiralnico je 1:7.

Na območju KZ Tržič, ki obsega območje tržiške občine, je mlečna proizvodnja šibka, saj znaša slabih 400 000 l letno. Hribovit svet je skoraj povsem izvzet iz mlečne proizvodnje, pa tudi na območju prodnatih teras ob Tržiški Bistrici in v Dobravah je mlečna proizvodnja zelo šibka. Tri zbiralnice, ^{v katere} oddajajo mleko kmetje iz povprečno sedmih krajev, zberejo letno po nekaj več kot 100 000 l mleka letno.

Na območju Bohinja je 14 zbiralnic mleka, od katerih le tri zbirajo mleko dveh oziroma treh krajev, ostale pa se namenjene le enemu kraju. Čeprav gre v približno polovici primerov za zbirna mesta, predvsem v Spodnji dolini, je za kmete bistveno, da jim ni treba prevažati mleka na večje razdalje. Ravno zaradi tako organizirane mreže zbiralnic oziroma zbirnih mest večinoma le-teh spada med majhna in le tri zbiralnice zberejo več kot 200 000 l mleka letno (Bohinjska Bistrica, Gorjuše, Češnjica). Tako najmanjši zbirni mesti Kamnje in Savica s po 23 000 l zbranega mleka l. 1980 lahko štejemo med zbiralnice le zaradi vodenja evidence o količini odkupljenega mleka s strani GKZ Srednja vas.

Območje KZ Bled obsega Blejski kot, ki je močno deagrariziran, predvsem pa je zanj značilna neugodna posestna struktura, tudi zaradi močne delitve kmečkih posesti. Bolj kot kjerkoli drugje ima v tem primeru kmetijska organizacija težave pri zbiranju mleka zaradi skromnih tržnih viškov in številnih majhnih vasi. Polovica naselij ima lastno zbiralnico, medtem ko zbiralnici v Zg. Gorjah in na Poljščici zbirata mleko iz sedmih vasi in zaselkov. Glede velikosti zbiralnic je položaj še slabši kot v Bohinju, saj tu ni nobene večje zbiralnice; največja, v Selu, je l. 1980 zbrala 190 000 l mleka, naslednje tri največje pa so komaj presegle 100 000 l. Kar tri zbiralnice zberejo od 20 do 33 000 l mleka. Glede na povprečno velikost zbiralnic spada škofjeloško območje pred gornjegorenjsko, vendar ga zaradi netočnosti podatkov obravnavamo na koncu. Zbiralnic in zbirnih mest je 39 in so najrazličnejše velikosti - manjkajo le največje. Kraji v dolinah obeh Sor, posebno pa v bližnji okolici Škofje Loke, so zelo dobro oprebljeni z zbiralnicami. Njihova gostota se zmanjšuje v hribovitem svetu, predvsem pa na koncu obeh dolin. Tako je zbiralnica v Železnikih daleč največja v občini zaradi tega, ker morajo kmetje voziti tja mleko iz številnih precej oddaljenih vasi, na primer iz Davče, Osojnika, Potoka, Zalega Loga, Sorice.

Količina odkupljenega mleka po krajih

Glede na količino oddanega mleka smo kraje razvrstili v pet sku-

pin:

1. kraji, ki oddajo letno manj kot 10 000 l mleka. To so kraji z minimalno mlečno proizvodnjo zaradi močne deagrarizacije kraja, njegove majhnosti ali velike oddaljenosti od zbiralnice mleka.
2. Kraji, ki oddajo od 10 do 50 tisoč litrov mleka letno; štejemo jih lahko za skromne mlečne proizvajalce.
3. Kraji, ki oddajo od 50 do 100 tisoč litrov mleka letno. Za gorenjske razmere so to kraji, ki so na prehodu od skromnih k močnim mlečnim proizvajalcem.
4. Kraji, ki oddajo letno od 100 do 200 tisoč litrov mleka; to so kraji s pomembno mlečno proizvodnjo.
5. Kraji, ki oddajo letno več kot 200 000 l mleka.

Zanimiva je regionalna razporeditev krajev, ki so l. 1980 imeli več kot 200 000 l tržnega viška mleka. Večina krajev (18 od skupno 27) leži na osrednjegorenjskih ravninah (Sorško, Kranjsko in Cerkljansko polje). Štirje ležijo na terciarnih Dobravah pod Storžičem, trije so v Bohinju, po eden pa v Dolini in v Deželi. Ti kraji oddajo kar tretjino mleka, zbranega na Gorenjskem. V tej skupini krajev so trije, ki so l. 1980 oddali več kot pol milijona litrov mleka: Žabnica (več kot milijon litrov), Podbrezje in Voglje z nekaj nad 600.000 l.

Po pokrajinskih enotah nastopajo značilne razlike v količini odkupljenega mleka. Skoraj vsi kraji na Sorškem, Kranjskem in Cerkljanskem polju spadajo med tiste s pomembno mlečno proizvodnjo, torej z letno več kot 100 000 l mleka. V ta tip lahko uvrstimo tudi prodnato-konglomeratne terase ob spodnjem toku Tržiške Bistrice, deloma še Deželo. Velike razlike so med zgornje in srednjegorenjskimi Dobravami. Na prvem območju, med Tržiško Bistrico in Deželo, je mlečna proizvodnja zelo skromna, nasprotno pa je na območju med Kokro in Tržiško Bistrico precej krajev, ki so močni proizvajalci mleka.

V Bohinju ob povprečno močnih proizvajalcih mleka izstopajo trije kraji: Češnjica in presenetljivo hribovske kraje Gorjuše in Ravne nad Bohinjsko Bistrico.

V Dolini je mlečna proizvodnja osredotočena v treh krajih: Ratečah, Podkorenu in na Dovjem.

Za Škofjeloško hribovje je značilno, da je kljub hribovitosti mlečna proizvodnja v številnih krajih. Nekoliko močnejša je v dolinah obeh Sor, vendar v nobenem kraju niso l. 1980 oddali več kot 200 000 l. mleka.

Preseneča šibka mlečna proizvodnja na območju tržiške občine, saj je bila leta 1980 največja količina oddanega mleka v enem kraju le 75 000 l. Poleg tega je severni del občine skoraj brez mlečne proizvodnje. Na osnovi bežnih opazovanj lahko rečemo, da so med pomembnimi vzroki za tako stanje usmerjenost kmetijstva v pridelavo zelenjave na prodnatih terasah, močna deagrarrizacija in premajhna skrb za dvig mlečne proizvodnje.

Povprečna količina oddanega mleka na kooperanta po krajih

Količina oddanega mleka je osnoven podatek, ki pa je odraz številnih dejavnikov. Eden izmed njih je prav gotovo stopnja tržnosti kmečkih gospodarstev, ki jo lahko merimo z letno količino oddanega mleka. To pa je le deloma res ker nimamo opravka z enako velikimi kmetijami s približno enakim obsegom kmetijske proizvodnje. Ta podatek nam ponazarja le stanje, opozarja nas lahko na probleme, medtem ko se moramo za načrtovanje sprememb nasloniti na dodatne proučitve. Kljub vsem navedenim metodološkim pomanjkljivostim pa nam ta podatek vseeno pokaže osnovne regionalne razlike.

Glede na povprečno količino oddanega mleka na kmetijo smo kraje razvrstili v pet skupin:

- a) kraji z do 2000 l oddanega mleka na kmetijo;
- b) kraji z 2000 do 5000 l oddanega mleka na kmetijo;
- c) kraji s 5000 do 10 000 l oddanega mleka na kmetijo;
- d) kraji z 10 000 do 20 000 l oddanega mleka na kmetijo;
- e) kraji z več kot 20 000 l oddanega mleka na kmetijo.

Kraji na Sorškem, Kranjskem, Cerkljanskem polju in na vzhodnem delu srednjegorenjskih Dobrav kažejo zelo enotno sliko; velika večina spada v razred od 5 do 10 tisoč litrov oddanega mleka na kmetijo, precej pa je tudi takih z 10 do 20 tisoč litri. V primerjavi z velikimi absolutnimi količinami oddanega mleka po krajih se pokaže, da je v večini primerov mlečna proizvodnja ena od večih usmeritev kmetijske proizvodnje na kmetijah, poleg pitanja govedi

in pridelave krompirja oziroma drugih poljščin. Sorazmerno redki so kmetje, ki so usmerjeni izključno v mlečno proizvodnjo z letno 50 000 in več litri oddanega mleka.

V Deželi in na območju prodnatih teras vzdolž Save do Ljubnega je precejšnja pomešanost krajev z majhno količino oddanega mleka na kmetijo in krajev, ki oddajajo v povprečju več kot 10 000 l mleka na kmetijo. V prvo skupino spadajo predvsem večji kraji, kjer je prišlo do močnejše delitve kmetij in do delne prodaje mleka na domu, medtem ko drugo skupino sestavljajo predvsem manjši kraji sredi ravnine (Breg, Hraše, Gorice).

Za Blejski kot, Dolino in Bohinj je značilna skromna proizvodnja mleka, kar je povezano predvsem s slabo posestno strukturo in večkrat neugodnimi naravnimi pogoji za kmetovanje. Izjema so le Ravne nad Bohinjsko Bistrico, kjer je l. 1980 devek kmetov oddajalo več kot 20 000 l mleka.

V Škofjeloškem hribovju je opazna razlika med porečjema Selške in Poljanske Sore. V večini krajev porečja Selške Sore prevladujejo drobni proizvajalci mleka, medtem ko je za območje Poljanske doline značilna sorazmerno precejšnja stopnja usmerjenosti v proizvodnjo mleka.

Določeno izjemo predstavlja zahodni del srednjegorenjskih Dobrav, prodne terase ob spodnjem toku Tržiške Bistrice ter Nakelsko polje, kjer dosega kraji velike povprečne količine oddanega mleka. Ker to območje spada v okvir KZ Naklo lahko sklepamo, da je tako stanje posledica dobre organiziranosti mlečne proizvodnje.

Zanimivo je, da je od 19 kmetij, ki so, l. 1980 oddale več kot 50 000 l mleka, kar 11 na območju KZ Naklo, 5 na območju KZ Sloga in 3 na območju KŽK Kranj, TOZD Kooperacija Radovljica. Značilno je, da tako velikih proizvajalcev ni na osrednjih gorenjskih ravninah.

Zavedati se moramo, da predstavljena slika velja le za mlečno

produkcijo. Manjka obravnava ostalih vej kmetijske proizvodnje, ki dopolnjujejo mlečno proizvodnjo. To še posebno velja za odnos z mesno govedorejo, ki je zlasti zanimiv z oddaljevanjem kraja od zbiralnic mleka oziroma s prometno odmaknjenostjo kraja.

Kraji izven mreže zbiralnic mleka

Nerealno je pričakovati, da bi bili vsi kraji vključeni v tržnje proizvodnje mleka. Razloge za to smo že navedli in so tako gospodarske, socialne kot fizičnogeografske narave.

V kranjski občini je od vseh gorenjskih občin najmanj krajev, ki ne oddajajo mleka v zbiralnice, saj jih je le 8 oziroma 7 %. To so majhni kraji z manj kot 100 prebivalci. Polovica jih leži na hribovitem območju Krvavca.

V jeseniški občini je kar 14 ali 45 % vseh krajev izven dosega zbiralnic mleka, kar je posledica neugodnih naravnih razmer za kmetijstvo in s tem povezane močnejše deagrarizacije (Dolina) in prometne odmaknjenosti v obliki žepov (vasi pod Golico in Belščico). Poleg bližnja okolica Jesenic nikoli ni imela močnejše razvitega kmetijstva. Osrednji del občine deli kmetijsko območje občine na dva dela, na tistega v Dolini in v Deželi.

V trziški občini so izločeni iz odkupa mleka vsi hribovski kraji in kraji v obeh glavnih dolinah (Moščenika in Bistrice) ter osrednji del občine okoli občinskega središča. Takih krajev je 13 ali 37 % vseh krajev v občini. Drugače povedano: le kraji na manjšem delu občine, na prodnatih terasah in terciarnem svetu proizvajajo tržne viške mleka.

V regionalni razporeditvi krajev v radovljiški občini, ki niso vključeni v organiziran odkup mleka, izstopata dve potezi:

- a) tretjine teh krajev, ki so zelo majhni, je razpršenih po vsej občini;
- b) ostali kraji so na sklenjenem območju Lipniško-kroparskih Dobrav, in sicer na desnem bregu Save od Lancovega do Poljšice

pri Podnartu. Čeprav je na tem območju nekaj večjih krajev z dolgo neagrarno tradicijo pa je vendarle presenetljivo, da nobena kmetijska organizacija ni vključila kmetov na tem območju v mlečno proizvodnjo. V občinskem merilu je delež teh krajev precejšen, saj znaša 35 % (33 krajev).

V Škofjeloški občini 56 krajev oziroma 30 % vseh krajev v občini ni vključenih v oddajo mleka. Bolj kot na kateremkoli drugem območju Gorenjske je to pričakovati ravno tukaj. Obsežno hribovje je namreč poseljeno v obliki majhnih krajev, ki so prometno precej oddaljeni od osnovnih prometnic v dolinah obeh Sor. Razporeditev teh krajev je povsem v skladu z omenjenim dejstvom. Kraji, ki so izven dosega zbiralnic, ležijo pod Ratitovcem, na območju razvodja med obema Sorama, v Žirovskem kotu in na južnem obrobju Škofje Loke.

Zaključki

1. V mrežo zbiralnic mleka sta vključeni približno dve tretjini krajev na Gorenjskem. Izven mreže so ostali, poleg Jesenic in Tržiča z okolico, le zelo majhni kraji v hribovitem svetu. Pomembnejše sklenjeno območje, na katerem kraji niso vključeni v oddajo mleka so Lipniško-kroparske Dobrave.
2. Povprečne količine oddanega mleka na kmečko gospodarstvo govorijo o tem, da je mlečna proizvodnja predvsem dopolnilna (vzporedna) kmetijska dejavnost. Obstaja sicer nekaj izjem, ki pa so sorazmerno enakomerno porazdeljene po Gorenjskem; nekoliko izrazitejša zgostitev velikih proizvajalcev mleka je le na območju KZ Naklo. Na Zgornjem Gorenjskem z Bohinjem sloni proizvodnja mleka predvsem na drobnih proizvajalcih, kar je posledica močne deagrarizacije in majhne velikosti kmetij.
3. Območja z najmočnejšo mlečno proizvodnjo se izdvajajo sorazmerno jasno; to je srednjegorenjske ravnine iz Dobrave (Sorško, Kranjsko in Cerkljansko polje, srednjegorenjske Dobrave s Storžiškimi

podgorjem). Izven osrednjega dela Gorenjske se s precejšnjo tržno proizvodnjo mleka odlikujejo bolj ali manj osamljeni kraji. Precej slabši položaj je na Zgornjem Gorenjskem, pri čemer izstopajo predvsem Dobrave in Gorjanski kot z Radovno.

4. Število in razporeditev zbiralnic mleka je izraz dveh nasprotujočih si silnic: težnje po kar najmanjšem številu zbiralnic z velikimi količinami zbranega mleka (ekonomski vidik) in težnje po kar največjem številu zbiralnic (širši družbeni vidik). Iz regionalnega pregleda zbiralnic je razvidno, da so le-te v ravninskem in dolinskem svetu postavljene sorazmerno goste, medtem ko je precej hribovskih krajev sorazmerno močno oddaljenih od njih (naprimer Zgornja Selška dolina).

5. Sedanja mreža zbiralnic mleka postavlja vrsto vprašanj o nadaljnji tržni proizvodnji mleka na Gorenjskem. Gre predvsem za ugotavljanje socialno-ekonomskih pogojev za mlečno proizvodnjo (razpoložljivost delovne sile, velikost posestev itd.), za odnos do ostalih usmeritev kmetijske proizvodnje (ozko specializirana mlečna proizvodnja ali dopolnjevanje dveh ali več vej kmetijstva) ter za rajonizacijo kmetijske proizvodnje (naprimer do katere nadmorske višine je gospodarna intenzivna mlečna govedoreja). Nekatero osnovo za proučitev teh osnovnih vprašanj daje ta raziskava, še več pa bi jih bilo treba osvetliti.

Viri

1. Klemenčič Marijan, Kmetijska infrastruktura na Gorenjskem. V Regionalni problemi Gorenjske, IGU, Ljubljana 1980.
2. Podatki o količini odkupljenega mleka za l. 1980 po krajih so bili zbrani na sedežih sedmih kmetijskih organizacij, ki na Gorenjskem odkupujejo mleko.

Tabela: Število zbiralnic mleka na Gorenjskem po količini odkupljenega mleka l 1980

Občina	Letna količina odkupljenega mleka						Skupaj
	do 50 000 l	50-100 l	100-200 000 l	200-500 000 l	500-1000000 l	1 milijon in več	
KŽK Kranj	1	4	10	2	-	-	17
KZ Sloga	-	-	3	4	4	1	12
KZ Cerklje	-	2	3	10	2	-	17
KZ Naklo	-	-	-	3	3	-	6
KZ Tržič	-	-	3	-	-	-	3
KZ Bled	3	5	4	-	-	-	12
GKZ Srednja vas ⁺	3	5	3	3	-	-	14
KZ Škofja Loka ⁺	5	12	13	9	-	-	39
Gorenjska	12	28	39	31	9	1	120

 + Upoštevane so zbiralnice in zbiralna mesta

Dr. Mirko Pak, Valentin Trilar

FUNKCIJA OSKRBE V OBLIKOVANJU REGIONALNE STRUKTURE NA GORENJSKEM

Prostorska organizacija oskrbnih funkcij in centralnost naselij Gorenjske s poudarkom na drobnoprodajno trgovinsko dejavnost

Namen pričujoče raziskave je ugotoviti oskrbne možnosti prebivalstva Gorenjske z vidika prostorske organizacije in delovanja trgovine vključno z razvojem obrtniške ter gostinske dejavnosti, ki v svojih lokacijah v izvenmestnih območjih vodilnih (upravno administrativnih mest) Gorenjske prispevata k centralnosti posameznih naselij. Projekcija mreže oskrbnih funkcij navedenih dejavnosti je posledica in odraz naselitvenega razvoja Gorenjske od prvotne naturalne do današnje merkantilne stopnje gospodarstva. Predstavlja sintezo relativno statičnih naravnih in dinamičnih družbeno ekonomskih danosti prostora, kjer so vsaj v prvi fazi naselitvenega razvoja na stopnji naturalnega načina življenja odigrali naravni činitelji odločujočo vlogo. Naselitvena dinamika v času prvobitne kmetijske izrabe prostora je glede na geomorfološke in druge naravne pogoje geografskega okolja Gorenjske potekale od ugodnih v smeri manj ugodnih pogojev za izrabo zemljišča in s tem naseljevanja. Prav ta v naravnogeografskem smislu deficitarna področja možnosti za kmetijsko izrabo zemljišča so postala v času gospodarske preobrazbe Gorenjske v smeri industrializacije, hkrati tudi področja izrazitega demografskega praznenja. Populacijska obremenitev prostora in seveda tudi velikost posameznih naselij je bila v predindustrijski dobi odvisna od razsežnosti pripadajočih obdelovalnih zemljišč in zemljiško posestnih razmer. Industrializacija je presegla te omejitve poselitve, ki so jih vsiljevale naravnogeografske zasnove pokrajine, saj so mnoga naselja, zlasti tista, ki so locirana v ugodni prometni dostopnosti k centrom višje stopnje - nosilcem industrijskega razvoja, v svoji fiziognomiji danes bolj urbano kot ruralno. Pri tem seveda ne sme ostati zanemarjeno dejstvo, da površinska razgibanost gorenjske pokrajine ohranja svojo vlogo kot tvorec in

oblikovalce njenega naselitvenega razvoja, v katerem se bo tudi v prihodnosti ohranjalo ustrezno razmerje med velikostjo naselij in pripadajočimi pokrajinskimi enotami.

NASELITVENI IN DEMOGRAFSKE RAZMERE GORENJSKE

Tabela 1: Delež prebivalstva občinskih središč (vodilnih tržnih centrov) Gorenjske po popisu leta 1981

o b č i n a	Število preb. občine	Število preb. obš. središč	%
Kranj	66096	33538	50,44
Jesenice	30925	19519	63,12
Radovljica	31809	5733	18,02
Šk. Loka	35200	13594	38,62
Tržiš	13915	7118	51,15
	177945	79302	44,60

Po podatkih štetja prebivalstva iz leta 1981 živi v obsegu Gorenjske 177945 prebivalcev s 57344 gospodinjstvi. Na občjih mestnih območjih občinskih upravnih središč (Kranja, Jesenic, Radovljice, Šk. Loke in Tržiša) prebiva 79302 ali 44,6 % vsoga prebivalstva Gorenjske. Vodilno mesto pripada Jesenicam s 63,12 %, sledita Tržiš s 51,15 % ter Kranj s 50,44 % prebivalstva v občini. Precej manjši delež agostitve prebivalstva v občjih mestnih območjih Šk. Loke s 38,62 % ter Radovljice s 18,02 % prebivalstva občine je pripisovati obstoju sekundarnih urbanističnih enot v občini (Zelenci, živi v občini Šk. Loka ter Lesce, Kled in Bohinjaka Bistrica v občini Radovljica), ki se predvsem s razvojem industrijske dejavnosti pospeševali lastno doseljevanje in razbremenjevali doseljevanje prebivalstva v vodilni občinski središči Šk. Loke in Radovljico.

Ostalih 55,4 % ali 98988 prebivalcev s 30116 gospodinjstvi živi v 451 naseljih, ki jih povezuje v politično upravno smislu 89 krajevnih skupnosti.

Tabela 2: Povprečna velikost krajevnih skupnosti in naselij glede na število prebivalstva in gospodinjstev po občinah (izven mestnih območij Kranja, Jesenic, Radovljica, Šk. Loka in Tržiča)

Občina	km ²	%	S k u p n o š t e v i l o				P o v p r e č n a v e l i k o s t			
			Število kraj.sk.	Naselij	Prebivalcev	Gospodinjstev	Krajevnih skup.		N a s e l i j	
							glede na št.preb.	glede na št.gospod.	glede na št. prebiv.	Glede na št. prebiv. gospod.
Kranj	453	21,2	33	120	32758	9718	993	295	273	81
Jesenice	375	17,6	7	30	11395	3889	1628	556	380	130
Radovljica	641	30,0	19	94	26076	8367	1372	440	277	89
Šk.Loka	512	24,0	20	160	21606	6051	1080	302	135	38
Tržič	155	7,3	10	31	7153	2091	715	209	231	68
Gorenjska	2186		89	431	98988	30116	1112	338	230	70

- 53 -

Preračunano na regijski povpreček kot je to razvidno iz tabele 2, znaša povprečna velikost naselja 230 prebivalcev s 70 gospodinjstvi. Odstopanja od tega povprečja med posameznimi občinami so tako glede povprečne velikosti krajevnih skupnosti kot tudi naselij po številu prebivalstva in gospodinjstev očitna. S povprečjem 1628 prebivalci (556 gospodinjstvi) v krajevni skupnosti ter 380 prebivalci s 130 gospodinjstvi v naselju izkazuje občina Jesenice daleč najvišje odstopanje med regijskim povprečjem v nasprotju z občino Tržič, kjer označuje povprečno velikost krajevna skupnost 715 prebivalcev (209 gospodinjstev) ter povprečno velikost naselja 231 prebivalcev z 68 gospodinjstvi. Če zaostaja občina Tržič od regijskega povprečja predvsem po velikosti krajevnih skupnosti, tako glede števila prebivalstva kot tudi števila gospodinjstev pa zaostaja občina Šk. Loka glede na povprečno velikost naselij (135 prebivalcev z 38 gospodinjstvi). Vse te anomalije v naselitvenem prostoru, ki se pojavljajo glede povprečne velikosti krajevnih skupnosti in naselij po številu prebivalstva in gospodinjstev znotraj občin in gorenjske regije kot celote so posledica in odraz korelacije med deležem prebivalstva naseljenim znotraj ožjih mestnih območij upravnih občinskih središč in prebivalstvom naseljenim izven teh območij ter številom krajevnih skupnosti oziroma naselij. Tiste občine, v katerih visok delež prebivalstva živi na mestnem območju upravnega središča ter izkazujejo hkrati tudi veliko število krajevnih skupnosti, ki jih najčešče pogojuje tudi veliko število naselij, kar je pogojeno s socialno ekonomskim razvojem prostora v preteklosti, s svojim občinskim povprečjem komajda dosegajo regijsko povprečje tako glede števila prebivalstva in gospodinjstev na enoto krajevne skupnosti oziroma naselja. V kranjski občini živi 50,44 % ali 33338 vsega prebivalstva na ožjem mestnem območju Kranja, medtem ko živi ostalo prebivalstvo (32758 prebivalcev z 9718 gospodinjstvi) v 33 izvenmestnih krajevnih skupnosti s 120 naselji. Skladno s politično-teritorialno delitvijo izvenmestnega območja občine Kranj na 33 krajevnih skupnosti, katerih povprečna velikost obsega 3,5 naselij je pričakovati, da bo tudi povprečna velikost krajevnih skupnosti

glede števila prebivalstva (993) in števila gospodinjstev (295) pod regijskim povprečjem. Ta negativni demografski saldo ob primerjavi regijskih in občinskih povprečkov glede velikosti krajevnih skupnosti za občino Kranj pa ne velja tudi za njeno povprečno velikost naselij, ki je za 43 prebivalcev in 11 gospodinjstev večja od regijskega povprečja.

Tabela 3: Število krajevnih skupnosti in naselij posameznih občin, ki po številu prebivalstva in gospodinjstev presegajo občinsko oziroma regijsko povprečje

Občina	Preseganje občinskega povprečja				Preseganje regijskega povprečja			
	Število KS		Število naselij		Število KS		Število naselij	
	Glede na št.preb.	Glede na št. gosp.	Glede na št.preb.	Glede na št.gosp.	Glede na št.preb.	Glede na št. gosp.	Glede na št.preb.	Glede na št.gosp.
Kranj	13	12	43	36	11	10	47	45
Jesenice	5	5	11	12	6	6	18	17
Radovljica	6	6	22	19	5	5	25	26
Šk. Loka	6	6	36	34	6	5	22	16
Tržič	5	5	9	9	2	2	9	7
Skupaj	35	34	121	110	30	28	121	111

Demografska podoba Gorenjske in še posebno posameznih občin ter z njo povezana velikost naselij glede na število prebivalstva in gospodinjstev, je temeljno izhodišče za razumevanje in ugotavljanje razvoja oskrbnih možnosti - trgovine in ostale opremljenosti (obrt in gostinstvo), s katero določamo tudi stopnjo centralnosti posameznih naselij.

Socialno ekonomske razmere gorenjskega prostora

Na razvoj opremljanja z oskrbnimi možnostmi naselitvenega prostora vplivajo poleg velikosti posameznih naselij glede števila prebivalcev in gospodinjstev tudi socialne razmere prebivalstva. Primerjavo družbenega proizvoda in narodnega dohodka med občinami Gorenjske za leto 1980 nam ponazarja naslednja tabela:

Tabela 4:

v 1000 din

	Družbe- ni pro- izvod	Družb. proizv. na 1 prebiv.	Odstop od re- gijsk. povpreč. +/- v %	Narodni dohodek	Narodni dohodek na 1 prebi- valca	Odstopanja od regijs. povprečja +/- v %
Kranj	10199331	154310	+ 8,6	9439535	142815	+ 11,1
Jesenice	4688727	151616	+ 6,8	3761776	121641	- 5,4
Radovlj.	3509474	110329	-22,3	3730037	101544	- 21,0
Šk. Loka	5065926	143918	+ 1,3	4748178	134891	+ 4,9
Tržič	1809400	133841	- 5,8	1703921	122452	- 4,8
Gorenjska	25272858	142026		22883447	128598	

Primerjava podatkov o družbenem proizvodu in narodnem dohodku med posameznimi občinami Gorenjske izraža večjo gospodarsko dinamiko v občinah Kranj in Šk. Loka, dveh najmočnejših industrijskih centrov Gorenjske, od katerih prvi prekaša regijsko povprečje po družbenem proizvodu na prebivalca s + 8,6 %, po narodnem dohodku na prebivalca pa z 11,1 %. Ta prekoračitev regijskega povprečja v občini Šk. Loka je nekoliko manjša in znaša pri družbenem proizvodu na prebivalca + 1,3 %, pri narodnem dohodku na prebivalca pa + 4,9 %.

Oba, tako družbeni proizvod kot narodni dohodek, sta odvisna od bolj ali manj ugodne gospodarske strukture posamezne družbenopolitične skupnosti. Največje odstopanje od regijskega povprečja v negativnem smislu je izraženo pri občini Radovljica, saj je družbeni proizvod na prebivalca za - 22,3 %, narodni dohodek na prebivalca pa za - 21,0 % nižji od regijskega povprečja.

Kot dopolnilo k ugotavljanju socialne enotnosti oziroma neenotnosti gorenjskega prostora nam ponazarja tudi podatek o povprečnem mesečnem čistem dohodku na delavca v združenem delu za leto 1980 ter podatki o prometu v trgovini na drobno na prebivalca v letu 1980:

Tabela 5:

v 1000 din

Občina	Povprečni mesečni čistí dohodek na delavca v združ. delu v letu 1980	Odstopanja od regijskega povprečja v +/- %	Promet v trgovini na drobno na prebivalca v l. 1980	Odstopanja od regijskega povprečja v +/- %
Kranj	8985	+ 3,5	64192	+ 9,7
Jesenice	8998	+ 4,0	54752	- 6,5
Radovljica	8344	- 3,6	71416	+ 22,0
Šk. Loka	8807	+ 1,8	52300	- 10,7
Tržič	8127	- 6,1	50027	- 14,5
Gorenjska	8652,2	100,0	58537	100,0

Povprečni mesečni čistí dohodek na delavca v združenem delu v letu 1980 v gorenjskih občinah se giblje v primerjavi z regijskim povprečjem v mejah tolerance od + 3,5 do - 6,1 %. Obe občini, Radovljica in Tržič, ki izkazujeta nižjo stopnjo družbenega proizvoda in narodnega dohodka po prebivalcu izkazujeta tudi stopnjo (Radovljica - 3,6 % in Tržič - 6,1 %) povprečnega mesečnega dohodka po delavcu v združenem delu. Tudi podatki o prometu za v trgovini na drobno na prebivalca nam lahko delno služijo za ilustracijo pri ugotavljanju socialne enotnosti oziroma neenotnosti gorenjskega prostora. Ob primerjavi podatkov med povprečnim

mesečnim čistim dohodkom na delavca v združenem delu in podatki o realizaciji prometa v trgovini na drobno na prebivalca prihaja do anomalije pri občinah Radovljica, ki ob povprečnem nižjem osebnem dohodku na delavca v združenem delu presega regijsko povprečje prometa v trgovini na drobno na prebivalca na celih 22,0 %, medtem ko zaostajata za tem povprečjem občina Jesenice za - 6,5 % in občina Šk. Loka kar za - 10,7 %, čeprav sta družbeni proizvod in narodni dohodek na prebivalca nad regijskim povprečjem. Navedeni podatki o osebnem dohodku na prebivalca ne kažejo bistvenega odstopanja na med občinami, pa vendar je treba poudariti, da znotraj posameznih občin lahko nastopajo večje razlike med posameznimi naselji, zlasti tistimi, ki so na območju depopulacije z višjim deležem ostarelega prebivalstva.

Tudi podatki o prometu v trgovini na drobno na prebivalca, ki je v regijskem povprečju višji za 3461 din od republiškega povprečja, ki znaša za leto 1980 55076 din, služijo lahko le kot približna orientacija o kupni moči prebivalstva posamezne občine, čeprav vemo, da se potrošniški tokovi glede na regijsko zasnovo hierarhično sosledje centrov višje stopnje in različnih oskrbnih možnosti močno prelivajo med občinami in da je regijski odliv potrošnje spričo bližine Ljubljane vsekakor večji od prilova.

Razvoj trgovinske opremljenosti Gorenjske

Vse te globalne naravno-geografske, demografske, političnoteritorialne in socialnoekonomske indikacije v gorenjskem prostoru so pomembne za ugotavljanje in utemeljevanje gostote in strukture njegovega oskrbovalnega omrežja. Gorenjska ne nudi v smislu tipologije naselij nobenega idealnega modela naselja glede oskrbnih funkcij, ki bi služil kot vzorec za primerjavo ostalih naselij. Zgodovinski moment je skoraj pri slehernem naselju nezanemarljiv in podvržen adaptaciji, ki ga vsiljuje sodobni socialnoekonomski motiv in način življenja prisotnega prebivalstva. Strategija prostorskega načrtovanja trgovine s svojo vodilno funkcijo v preskrbovalni strukturi posameznih naselij je sledila v gorenjskem prostoru naselitvenemu razvoju, ne da bi s svojo primarno prisotnostjo v posameznih lokacijah v smislu preskrbovalne privlačnosti usmerjala ta razvoj.

Ohranja koncentracijo v vodilnih tržnih centrih Gorenjske /Kranju, Jesenicah, Radovljici, Škofjo Loki in Tržiču/ z redkonastajajočimi subcentri, kot so: Lesce, Bled, Boh. Bistrica, Kranjska gora, Železniki, Žiri in Gorenja vas. Ta koncentracija je posledica sosledja nekaterih socialno-geografskih dejstev prostora v preteklosti in sedanosti, ki se kažejo v odnosih med vodilnimi tržnimi centri in pripadajočimi tržnimi področji ter med samimi vodilnimi tržnimi centri Gorenjske. Eno glavnih teh dejstev preteklosti, ki se povezuje z zaledji oziroma tržnimi področji vodilnih tržnih centrov, je bila agrarna struktura prebivalstva s prepletajočo naturalno-komercialno proizvodnjo, ki ni oblikovala kupne moči v smeri srednjeročnega in dolgoročnega oskrbovanja, marveč se je zadovoljevala v posameznih naseljih s prisotnostjo trgovinskih poslovnih enot s skromno strukturo ponudbe kratkoročnega oskrbovanja. Zaradi takrat majhne stopnje mobilnosti prebivalstva iz centrov nižje v smeri centra višje stopnje so se vsi vodilni tržni centri Gorenjske v oskrbovalnem smislu opremljali glede na pripadajoče tržno zaledje vsaj po svoji strukturi, ne pa tudi po obsegu ponudbe, precej enakomerno. Pojav industrializacije v novejšem času je povzročal v prostoru demografske premike v smeri industrijskih centrov, ki se identificirajo s tržnimi centri in je ponovno obrnil pozornost prostorskega načrtovanja trgovine k modalnim točkam njenega izvora. Svoj prispevek h koncentraciji trgovine v vodilnih tržnih centrih pa je prispevala s pojavom avtomobilizma tudi možnost večje mobilnosti prebivalstva iz centrov nižje v centre višje stopnje, ki se neposredno povezuje z lokacijo zaposlitve in posredno tudi z nakupovanjem. Zaporednost pojavov ekonomskega in demografskega razvoja v novejšem času /posebno po 2. svetovni vojni/ je krepila prvotne zasnove oskrbnih možnosti vodilnih tržnih centrov Gorenjske, ki po svoji strukturi ponudbe ne izkazujejo bistvenih razlik in je njena hierarhična zasnovanost izražena predvsem z obsegom, približno enake strukture ponudbe, ki se je spontano razvijal v skladu s potrebami pripadajočih tržnih področij posameznega vodilnega tržnega centra.

Tabela 6

Tržni center	Število gospodinjs- stev v občini	Razpoložljivost trgovskih ka- pacitet tržnega centra			
		Trgovina z živil- skim blagom m ²	Trgovina z neživils- kih blagom m ²	Skupaj m ²	m ² / 1 gospo- dinjst.
Kranj	21.192	6.582,76	24.161,15	30.743,91	1,45
Jesenice	10.965	5.647,82	8.276,16	13.923,98	1,27
Radovljica	10.289	1.838,00	2.769,85	4.607,85	0,45
Šk.Loka	10.393	3.358,65	4.529,49	7.888,14	0,76
Tržič	4.505	1.339,40	4.800,70	6.140,10	1,36
SKUPAJ:	57.344	18.766,63	44.537,35	63.303,98	

Kranj kot vodilni tržni center Gorenjske izkazuje največji delež 1,43 m² prodajnih kapacitet na potrošniško enoto - gospodinjstvo pripadajočega tržnega področja. Le za 6,2 % na potrošniško enoto - gospodinjstvo so manjše drobnoprodajne trgovinske kapacitete tržnega centra Tržič ter za 12,4 % tržnega centra Jesenice. Največje negativno odstopanje od vodilnega tržnega centra Kranja beležimo pri tržnem centru Škofja Loka /47,6 %/ ter pri tržnem centru Radovljica, celo 69,0 %. Vzrok tem odstopanjem je pripisovati razvoju tržnih subcentrov znotraj posameznih tržnih področij, kot je v primeru jeseniškega tržnega področja Kranjska gora, radovljiškega področja Lesce, Bled in Boh. Bistrica ter znotraj škofjeloškega področja Železniki, Gorenja vas in Žiri. Vsi ti tržni subcentri razbremenjujejo vodilni tržni center v odgovarjajočem tržnem področju, kar je imelo za posledico zastajanje v obsegu opremljanja za vodilnim tržnim centrom Gorenjske, Kranjem.

Tabela 7

KAPACITETE IN STRUKTURE TRGOVINSKE PONUDBE TRŽNIH CENTROV GORENJSKE

Tržni center	Kranj		Jesenice		Radovljica		Šk.Loka		Tržič	
	m ²	%	m ²	%	m ²	%	m ²	%	m ²	%
Trgovina z živilskim oz.mešanim blagom	6.582,76	21,41	5.647,82	40,57	1838,00	39,89	3.358,65	44,82	2.016,40	24,66
Trgovina z neživilskim blagom	24.161,155	78,59	8.274,16	59,43	2.769,85	60,11	4.135,49	55,18	6.195,00	75,34
Tkanine in konfekcija	3.621,40	11,80	2.046,30	14,70	874,00	18,98	296,30	3,95	468,60	5,73
Obutev, guma in plastika	1.836,25	5,97	312,06	2,24	123,45	2,68	388,19	5,18	1.486,40	18,18
Kovinsko in elektrotehn.blago	2.583,00	8,40	1.440,00	10,34	644,00	13,98	699,00	9,33	732,00	8,95
Kurivo in gradbeni material	917,00	2,98	1.581,00	11,36	-	-	22,00	0,29	234,00	2,86
Keramika, steklo in porcelan	211,00	0,69	165,00	1,19	-	-	-	-	-	-
Barve, laki in kemikalije	300,00	0,98	110,00	0,79	67,00	1,45	200,00	2,67	-	-
Pohištvo	2.739,00	8,91	2.457,00	17,65	-	-	-	-	1.070,00	13,09
Knjige in pis.material	366,00	1,19	40,00	0,29	57,00	1,24	54,00	0,72	176,00	2,15
Motor.vozila, deli prib.	4.119,00	13,07	-	-	349,00	7,57	35,00	0,47	195,00	2,39
Tobak in dr.neživil.blago	196,50	0,64	122,80	0,88	15,40	0,33	14,00	1,12	15,00	0,18

Veleblagovnice	7.341,00	23,88	-	-	-	-	2.235,00	29,82	1.732,00	21,19
Druge trgovine z neživilskim blagom	24,00	0,08	-	-	640,00	13,89	122,00	1,63	50,00	0,61
SKUPAJ:	30.743,91	100,0	13.921,98	100,00	4.607,85	100,00	7.494,14	100,0	8.211,40	100,0

Nič manj izrazita, kot so razlike med vodilnimi tržnimi centri v razmerju prodajne kapacitete na potrošniško enoto - gospodinjstvo, so tudi razlike v absolutnem obsegu drobnoprodajnih trgovinskih kapacitet, ki se kažejo v razmerju Jesenice : Kranj 1 : 2,2; v razmerju Radovljica : Kranj 1 : 6,6; Šk.Loka : Kranj v razmerju 1 : 4,1 ter v razmerju Tržič : Kranj 1 : 3,7.

Zanimive so tudi primerjave in razlike v namembnosti drobnoprodajnih poslovnih kapacitet med posameznimi tržnimi centri Gorenjske, trgovino z živilskim oziroma meščanim blagom ter trgovino z neživilskim blagom. Najugodnejše razmerje 1 : 3,7 v korist drobnoprodajnim poslovnim kapacitetam oziroma trgovinam z neživilskim blagom /srednjeročnega in dolgoročnega oskrbovanja/ je v vodilnem tržnem centru Kranj, povsod drugod z izjemo Tržiča, je to razmerje precej nižje /pri Šk. Loki 1 : 1,5 ter Tržiču 1 : 3,1/. S 24.161,15 m² oziroma 78,59 % vseh trgovinskih drobnoprodajnih kapacitet Kranja, namenjenih neživilskemu blagu, se izraža njegova regijsko zasnovana tržna funkcija. Vzrok za izstopajoči delež drobnoprodajnih kapacitet z neživilskim blagom Kranja pa je iskati tudi v precej enovitim oskrbnih možnostih ožjega, njemu pripadajočega tržnega področja, ki se omejujejo z izjemo rahlih sledov višje stopnje trgovinske oskrbne opremljenosti /z neživilskim blagom/ v naseljih Cerklje, Zjezersko in Šenčur - le na trgovino z živilskim in mešanim blagom. V obsegu tržnih področij ostalih vodilnih tržnih centrov Gorenjske so se oblikovali njih pripadajoči subcentri /Kranjska gora, Bled, Boh. Bistrica, Lesce, Gorenja vas, Železniki, Žiri/, ki so v strukturo svoje drobnoprodajne trgovinske zasnove vključevali tudi srednjeročne in dolgoročne oskrbne možnosti ter s tem v tržno funkcionalnem smislu razbremenili v prostorsko hierarhičnem sosledju tržni center višje stopnje /Jesenice, Radovljica in Škofja Loka/. S tržnim centrom Kranjem, čeprav manjši po obsegu, se po strukturalnih zasnovah trgovinskih drobnoprodajnih oskrbnih možnostih, zlasti po njih koncentraciji identificira tržni center Tržič. Vzročno zvezo tej sorodnosti iščemo lahko v sosledju pojavov ožjega /občinskega/ tržnega področja Kranja ter tržnega področ-

ja Kranja ter tržnega področja Tržiča, ki se izražajo predvsem v zaostajanju povprečne velikosti krajevne skupnosti kot temeljne tržne teritorialne enote pri načrtovanju prostorske izrabe trgovine za regionalnim povprečjem, tako glede na število prebivalcev kot tudi gospodinjestev /tabela 2/.

Stopnja in razvoj drobnoprodajne trgovinske opremljenosti tržnih področij vodilnih tržnih centrov Gorenjske ter njih vplivna območja

Z vidika prostorske organizacije je trgovina osredotočena na pet vodilnih tržnih centrov Gorenjske z bolj ali manj jasno oblikovanimi tržnimi področji, ki jim v hierarhičnem sosledju širšega naselitvenega prostora sledijo tržni centri nižje stopnje, s pripadajočimi tržnimi področji. Kot kriterij za določitev stopnje centralnosti z vidika oskrbne funkcije posameznih naselij je potrebno upoštevati poleg prodajnih trgovinskih kapacitet tudi strukturo ponudbe blaga, ki ga v osnovi ločimo na živilsko in neživilsko. Že po ustaljenih principih teži trgovina k večji specializaciji v tržnih centrih višje stopnje, kot so v primeru Gorenjske Kranj, Jesenice, Radovljica, Šk.Loka in Tržič. Poleg značilnosti razvoja trgovine v pripadajočih tržnih področjih vodilnih tržnih centrov nas zanimajo v hierarhični zasnovanosti glede na oskrbno funkcijo tudi njih medsebojni odnosi in končno vplivno območje Ljubljane.

Oskrbne možnosti, ki jih nudijo posamezna tržna področja s svojimi vodilnimi tržnimi centri, se med seboj glede na velikost prodajnega prostora na potrošniško enoto - gospodinjestvo precej razlikujejo.

Tržno področje Kranja, ki zajema 120 naselij, upravno-administrativno organiziranih v 33 izvenmestnih krajevnih skupnostih izkazuje v povprečju le 0,82 m² prodajnih kapacitet na gospodinjestvo. Le pet krajevnih skupnosti /Naklo, Cerklje,

Trstenik, Kokra in Jezersko/ presega s svojo trgovinsko opremljenostjo to povprečje. V vseh teh krajevnih skupnostih se lokacija trgovinskih poslovnih enot identificira s sedeži krajevnih skupnosti. V strukturi ponudbe blaga je prisotna poleg trgovine z živili in gospodinjskimi potrebščinami tudi trgovina z neživilskim blagom le v Naklem, Cerkljah, Jezerskem in Šenčurju. V vseh ostalih tržnih centrih nižje stopnje je trgovinska opremljenost pod navedenim povprečjem, v 7 krajevnih skupnostih /Grad, Jošt, Podblica, Poženik, Šenturška gora, Tenetiše in Olševek/ pa je trgovina povsem odsotna in se iz oskrbovalnega vidika /vsakodnevne potrošnje/ navezujejo na sosednje tržne centre.

Tabela 8:

Stopnja drobnoprodajne trgovinske opremljenosti posameznih KS tržnega področja Kranja glede na pripadajočo povprečje 0,81 m²/1 gosp.

Od 0 m ² -0,41 m ² na gospodinj./do 50% povpr.tržnega področ- ja/	Od 0,41 - 0,82 m ² na gospodinj./od 50 % do 100 % pov. tržnega področja/	Nad 0,82 m ² na gos- podinjstvo /nad 100% povpr.tržnega področ- ja
Besnica - 0,15 m ²	Žabnica - 0,43 m ²	Kokra - 1,16 m ²
Kokrica - 0,16 m ²	Visoko - 0,44 m ²	Jezersko - 1,30 m ²
Brnik - 0,19 m ²	Podbrezje - 0,47 m ²	Trstenik - 1,44 m ²
Velesovo - 0,26 m ²	Bela - 0,48 m ²	Cerklje - 1,77 m ²
Mavčiče - 0,29 m ²	Voglje - 0,48 m ²	Naklo - 4,53 m ²
Predoslje - 0,30 m ²	Britof - 0,57 m ²	
Trboje - 0,33 m ²	Britnje - 0,59 m ²	
	Voklo - 0,59 m ²	
	Golnik - 0,61 m ²	
	Preddvor - 0,68 m ²	
	Šenčur - 0,70 m ²	
	Sp.Duplje - 0,75 m ²	

Za celotno tržno zaledje Kranja velja omeniti, da nobeno od naselij ni doživelo industrializacije večjih razsežnosti, ki

bi pospeševala večjo zgostitev prebivalstva in s tem tudi večjo prisotnost trgovinske dejavnosti.,

Na osnovi zasledovanja razvoja trgovine ločeno v mestnem in izvenmestnem tržnem področju Kranja v razdobju od leta 1970 - 1981. ugotavljamo ta razvoj v razmerju 1 : 4,18 v korist mestnega območja, rast prebivalstva v istem razdobju pa v razmerju 1 : 1,7, prav tako v korist mestnega območja. Ta porast trgovinskih preskrbovalnih kapacitet Kranja moramo pripisovati predvsem dotlej pomanjkljivi oskrbovalni opremljenosti, deloma pa tudi krepitvi njegove vloge kot vodilnega tržnega centra Gorenjske, saj je glede na blagovno strukturo ponudbe prevladoval porast drobnoprodajnih kapacitet neživilskega blaga v obsegu 83,1 %. To zadnje nam potrjuje tudi dejstvo, da je znašal promet na drobno na prebivalca v občini Kranj po podatkih za leto 1980 64.192 din ali za 5.655 din oz. 9,7 % nad regijskim povprečjem.

Tržno področje Šk.Loke je v prostorsko organizacijskem smislu v primerjavi s kranjskim mnogo bolj razgibano. Že prirodno geografske zasnove pokrajine, ki jo obsega občina Šk.Loka, so vtisnile svoj pečat naselitvenemu razvoju, še mnogo bolj pa v novejši dobi v njej porajajoča ekonomska dogajanja. Obe naselitveni osi, Poljanska in Selška dolina, ki se v svojem spodnjem delu združujeta v tržnem centru Šk.Loka, se mimo Poljan in Gorenje vasi zaključuje Poljanska dolina v gospodarsko precej dinamičnih Žireh, Selška dolina pa mimo Selc v gospodarsko še bolj živahnih Železnikih. Z gospodarsko rastjo sta obe naselji krepili tudi svojo tržno funkcijo. Po stopnji trgovinske opremljenosti z 2,61 m²/ 1 gosp.prekašajo Železniki sam vodilni tržni center Šk.Loko, kjer odpade na 1 gospodinjstvo le 1,63 m² drobno prodajnega prostora, v izvenmestnih krajevnih skupnostih občine Šk.Loka pa znaša povprečni delež 1,28 m²/gospodinjstvo. Poleg Železnikov in Žirov, ki navezujeta s svojo subcentralno tržno funkcijo še potrošniško zaledje sosednih z vidika trgovinske oskrbe dalež pod-

povprečno opremljene krajevne skupnosti, kot so pri Železnikih: Sorca, Davča, Dražgoše, Lenart nad Lušo in Selca; pri Žireh pa Sovodenj in Trebija, uvrščamo v kategorijo nadpovprečne trgovinske opremljenosti tudi KS Poljane z $1,35 \text{ m}^2$ prodajnega prostora na 1 gospodinjstvo.

Tabela 9:

Stopnja drobnoprodajne trgovinske opremljenosti posameznih KS tržnega področja Šk.Loke glede na pripadajoče povprečje 1,28 m²/1 gospodinjstvo

Od 0 - 0,61 m ² na gospod. /do 50 % povpr. tržnega področja/	Od 0,61 - 1,28 m ² na gospod. /od 50 % - 100 % povpr. tržnega področja/	Nad 1,28 m ² na gospod. /nad 100% povpr. tržnega področja/
Sv.Duh - 0,27 m ²	Selce - 0,81 m ²	Poljane - 1,35 m ²
Davča - 0,36 m ²	Sovodenj - 0,82 m ²	Žiri - 1,41 m ²
Godešič - 0,37 m ²	Sorica - 0,88 m ²	Železniki - 2,61 m ²
Dražgoše - 0,53 m ²	Log nad Šk.L. - 0,95 m ²	
Javorje - 0,53 m ²	Gorenja vas - 0,99 m ²	
Bukovica - 0,56 m ²	Lenart nad Lušo - 1,10 m ²	
Lučine - 0,56 m ²	Trebiža - 1,16 m ²	

Razvojni trend opremljanja prostora glede oskrbnih možnosti prebivalstva v razdobju od l. 1970 - 1981 na škofjeloškem tržnem področju kaže sicer skromnejšo rast drobnoprodajnih kapacitet /le 4.456,3 m²/, vendar pa se je deležno razmerje 1 : 1,8 razvijalo v korist zalednega okrbmočja tržnega centra Šk.Loke. Prodajne kapacitete so se povečale v tem razdobju predvsem v naselju Železniki v korist oskrbovalnih možnosti in strukture ponudbe z neživilskim blagom v obsegu 852 m².

Z vidika prometno-geografske lege ima Šk.Loka vlogo vodilnega tržnega centra za naselitveno območje pripadajočega tržnega področja predvsem v smeri Poljanske in Selške doline, sicer pa je Šk.Loka v znamenju viličenja izvornih potrošniških tokov glede na ugodne prometne danosti v smeri proti tržnim centrom višje stopnje Kranju in Ljubljani. Pri izračunu je indeks poslovno-ekonomske interakcije med Šk.Loko in Ljubljano štirikrat večji kot med Šk.Loko in Kranjem. Po Reillijevem zakonu o

gravitaciji drobno prodajne trgovine, s katerim ugotavljamo nakupe prebivalcev enega mesta v drugih mestih, pa naj bi prebivalci Šk.Loke za 2.500 dinarjev vrednosti nakupa blaga v Ljubljani potrošili 1.323 dinarjev na nakupe blaga v Kranju ali v razmerju 1 : 1,9.

Zanimivo je, da je po podatkih za leto 1980 znašal čisti dohodek delavcev v združenem delu v občini Šk.Loka 8.807 dinarjev ali za 1,2 % nad regijskim povprečjem, promet lev trgovini na drobno na prebivalca v istem letu pa je znašal le 52.300 din, kar pomeni za 6.237 dinarjev ali 10,6 % manj kot znaša povprečje regije. Verjetno so navedeni podatki del potrditve navedenih dejstev o vplivnem območju Ljubljane in Kranja na potek zadovoljevanja preskrbovalnih potreb škofjeloškega tržnega področja.

Tržno področje Radovljice je po svojem fizičnem arealu - 641 km² največje, dasiravno ne po številu prebivalstva in gospodinjestev. Potencialne možnosti preskrbovanja prebivalstva, ki znaša po popisu iz leta 1981 31.809 ljudi z 10.289 gospodinjestev, so izražene v kapacitetah prodajnega prostora, ki obsegajo 25.965,85 m². Oskrbne možnosti z živilskim blagom oziroma vsakodnevnimi potrebščinami zagotavlja 0,96 m² prodajnega prostora na potrošniško enoto - gospodinjstvo v ponudbi in zadovoljevanju z neživilskim blagom pa 1,32 m² prodajnega prostora na gospodinjstvo, kar pomeni, da je stopnja izžabe prostora trgovine v obsegu gorenjske regije v občini Radovljica najvišja. Z zasledovanjem razvoja trgovine tržnega področja Radovljica od leta 1971 - 1981 ugotavljamo, da so se povečale prodajne kapacitete na celotnem tržnem področju za 11.723,4 m², pri čemer je odpadlo na vodilni tržni center Radovljico le 1.546,4 m². Ves ostali delež povečanja prodajnih kapacitet, pa se je nanašal na krepitev tržne funkcije Lesc, Bleda in Boh. Bistrice, in to predvsem v povečanju možnosti ponudbe oziroma oskrbovanje z neživilskim blagom. Tako se je na ozkem naselitvenem območju Radovljice, Lesc in Bleda z 1.4053 prebivalci oziroma 4.782 gospodinjstvi zgostilo 20.228,85 m²

ali 77,9 % drobnoprodajnih oskrbovalnih kapacitet trgovine v občini Radovljica. Ta inverzni pojav oskrbovalnih možnosti, ki poteka med Radovljico in Bledom, brez da upoštevamo naselje Lesce, ki v trgovinsko oskrbovalnem smislu dopolnjuje Radovljico, je pripisovati Bledu kot centru turistične dejavnosti širšega območja radovljiške občine in končno Gorenjske. To se kaže tudi v sestavi ponudbe blaga kot odraz zasnovanosti oskrbne vloge Bleda, kjer nastopa trgovina kot sestavina turistične ponudbe. Izven tega samostojnega tržnega področja /Radovljica, Lesce, Bled/ je omeniti kot večji tržni center še Boh.Bistrice, ki se s 1.500 m² prodajnih površin uvršča na četrto mesto po stopnji trgovinske opremljenosti med naselji občine Radovljica.

Tabela 10:

Stopnja drobnoprodajne trgovinske opremljenosti posameznih KS tržnega področja Radovljice glede na pripadajoče povprečje 2,25 m²/1 gosp.

Od 0 - 1,13 m ² na gosp. /do 50 % povpr. tržnega področja/	Od 1,13 - 2,25 m ² na gosp. /od 50 % - 100 % povpr. tržnega področja/	Nad 2,25 m ² na gosp./nad 100 % povpr. tržnega področja/
Ribno - 0,48 m ²	Srednja vas v Bohinju - 1,16 m ²	Bled - 2,97 m ²
Zasip - 0,49 m ²	Stara Fužina - 1,29 m ²	Lesce - 8,11 m ²
Goh.Bela - 0,55 m ²	Boh.Bistrice - 1,48 m ²	
Ljubno - 0,53 m ²		
Kamna Gorica - 0,60 m ²		
Kraše - 0,68 m ²		
Podnart - 0,69 m ²		
Brezje - 0,70 m ²		
Lancovo - 0,71 m ²		
Koprivnik - 0,84 m ²		
Zg.Gorje - 0,89 m ²		
Mošnje - 0,96 m ²		
Dobrava - 1,01 m ²		
Begunje - 1,09 m ²		

Vpliv turistične dejavnosti v obsegu občine Radovljica, kjer nastopa trgovina kot del turistične ponudbe, se odraža tudi v prometu trgovine na drobno na prebivalca, saj je bil ta v letu 1980 12.879 ali 22,0 % večji od regijskega plovprečja.

Nasproti temu izkazuje radovljiška občina za isto leto povprečni mesečni čisti dohodek na delavca v združenem delu 8.344 dinarjev, kar je za 308 ali 3,6 % manj od regijskega povprečja. Ob primejavi trgovinske izrabe prostora v škofjeloškem tržnem področju z radovljiško, ugotavljamo glede na podatke v prometu na prebivalca v trgovini na drobno in glede na povprečni čisti mesečni dohodek delavcev v združenem delu ravno obratno situacijo.

Jeseniško tržno področje po svoji stopnji drobnoprodajne trgovinske opremljenosti rahlo zaostaja za regijskim povprečjem /za 0,28 m²/1 gosp./ . Oskrbne možnosti so osredotočene predvsem na sam tržni center Jesenice. Od razpoložljivih trgovinskih kapacitet, ki znašajo za celotno tržno področje 16.994,39 m² jih odpade na samo mesto 13.923,98 m² ali 81,93 %, kar je posledica močne zgostitve prebivalstva, saj živi na mestnem in primestnem območju 63,12 % celotnega števila prebivalstva občine. Kot center nižje stopnje sledi Kranjska gora, kastere centralnost trgovinske oskrbne funkcije se izraža tudi v strukturi ponudbe blaga bolj ali manj prilagojene turističnemu povpraševanju. Vsa ostala naselja /Dovje-Mojstrana, Hrušica, Gozd Martuljek, Rateče/, ki tvorijo iz oskrbovalnega vidika centralnost nižje stopnje, se omejujejo v glavnem na oskrbovanje z vsakodnevnimi življenjskimi potrebščinami.

Tabela 11:

Stopnja drobnoprodajne trgovinske opremljenosti posameznih KS tržnega področja Jesenic glede na pripadajoče povprečje 0,81 m²/1 gospodinjstvo

Od 0 - 0,41 m ² na gospodinjstvo /do 50 % povprečka tržnega področja/	Od 0,41 - 0,81 m ² na gospodinjstvo /od 50 % do 100 % povprečka trž.nega področja/	Nad 0,81 m ² na gospodinjstvo /nad 100 % pov- prečka trž.podr./
Blejska Dobrava - 0,29 m ²	Hrušica - 0,48 m ² Žirovnica - 0,60 m ² Planina pod Goli- co - 0,74 m ²	Mojstrana - 0,83 m ² Rateče - 1,22 m ² Kranjska gora - 1,24 m ²

Na osnovi zasledovanja razvoja drobnoprodajne trgovine v zadnjem desetletju lahko ugotavljamo, da je bil delež rasti prodajnih kapacitet in s tem oskrbovalnih možnosti v tržnem centru /2.124 m²/ in izvenmestnem tržnem področju /2.195,2 m²/ v približno enakem razmerju. Kot obmejna občina s sosednjo Italijo in Avstrijo zasluži z vidika maloobmejnega prometa in s tem dopolnilnih oskrbnih možnosti posebno pozornost.

Med najmanjšimi vodilnimi tržnimi centri in njim pripadajočimi tržnimi področji Gorenjske je Tržič. Njegova oskrbna funkcija kot vodilnega tržnega centra se je okrepila šele v zadnjih letih tako glede obsega drobnoprodajnih kapacitet kot tudi strukture ponudbe oskrbnih možnosti, saj so se v zadnjem desetletju povečale prodajne kapacitete za 6.162,6 m², od katerih je bilo namenjenih neživilskemu blagu 5.497,6 m², ali 89,2 %. Povečini se je ta krepitev oskrbnih možnosti drobnoprodajne trgovine nanašala na samo mesto Tržič ter primestno naselje Bistrica. S tem je bila dosežena stopnja opremljenosti 1,85 m² drobnoprodajnih površin na gospodinjstvo v tržiškem tržnem področju, ki znotraj upravno-politično teritorialnih občinskih meja združuje 13.915 prebivalcev oz. 4.505 gospodinjstev, od katerih jih živi 2.459 ali 54,6 % v mestu in KS Bistrica.

Tabela 12:

Stopnja drobnoprodajne trgovinske opremljenosti posameznih KS tržnega področja Tržiča glede na pripadajoče povprečje

0,56 m²/1 gosp.

Od 0 - 0,28 m ² na gosp. /do 50 % povpr. tržnega področja/	Od 0,58 - 0,56 m ² na gosp. /od 50 % - 100 % povpr. tržnega področja	Nad 0,56 m ² na gosp. /nad 100 % povpr. tržnega področja/
Brezje pri Tržiču - 0,5 m ²	Križe - 0,48 m ² Kovor - 0,56 m ²	Leše - 0,66 m ² Lom pod Storžičem - 0,68 m ² Jelendol - 0,73 m ² Podljubeč - 0,78 m ² Sebenje - 0,79 m ²

Glede na ugodne prometne danosti je računati, da je vplivno območje Kranja glede trgovinske oskrbe prebivalstva tržiškega tržnega področja močno prisotno, saj je bil po podastkih za leto 1980 promet v trgovini na drobno v tržiški občini za 8.510 ali 14,5 % nižji od regijskega povprečja, medtem ko je znašal mesečni čisti dohodek delavcev v združenem delu v istem letu za 6,1 % manj kot je znašal regijski povpreček. Pri tem ne gre pozabiti, da je tudi tržiška občina v malo-obmejnem območju s sosednjo Avstrijo, ki ima nedvomno svoj vpliv na potek oskrbovanja prebivalstva tega območja.

Pri trgovinski izrabi prostora Gorenjske ne smemo zanemariti dimenzije časa s spremljujočimi demografskimi dogajanja v prostoru, ki povzročajo spremembe in spremljajoče anomalije v stopnji drobnoprodajne trgovinske opremljenosti. Krajevne skupnosti, ki se demografsko praznijo, pridobivajo na stopnji drobnoprodajne trgovinske opremljenosti, kljub temu da ohranja trgovina v prostoru statusquo. Temu nasproten pojav ugotavljamo v krajevnih skupnostih, ki beležijo ob nespremenjenih drobnoprodajnih kapacitetah praznost prebivalstva.

Karta indeksov rasti prebivalstva po krajevnih skupnostih /razdobje 1966-1981/ nam razodeva za občino Kranj upadanje števila prebivalstva oziroma gospodinjestev, v KS: Jezersko,

Kokra, Grad, Šenturška gora, Poženik, Zalog in Podbrezje. Za iste krajevne skupnosti pa nam karta o stopnji trgovinske drobnoprodajne opremljenosti kaže nadpovprečno stopnjo opremljenosti za krajevno skupnost Jezersko, Kokra; za krajevno skupnost Podbrezje od 50 - 100 % stopnje opremljenosti v pripadajočem tržnem področju Kranja, medtem ko so krajevne skupnosti Grad, Poženik, Šenturška gora in Zalog brez sleherne drobnoprodajne trgovinske poslovne enote in se v tem oskrbovalnem smislu navezujejo na sosednji center nadpovprečnih oskrbovalnih možnosti Cerklje.

Podobne z demografskimi dogajanjem spremljajoče pojave in spreminjajoča razmerja odnosov drobnoprodajnih trgovinskih kapacitet napram potrošniški enoti - gospodinjstvo ugotavljamo tudi v ostalih občinah Gorenjske.

Koncept trgovinske izrabe prostora Gorenjske je izhajal iz potreb posamezne občine kot sestavine njene infrastrukturne avtarkije izražene s prisotnostjo vsaj enega trgovinskega podjetja v občini, ki pri razporejanju svojih poslovnih enot v prostoru z redkimi izjemami ni prekoračil občinskih meja. Res je, da so vplivali na drobnoprodajno trgovinsko opremljanje poleg demografskih in naselitvenih razmer tudi socialnoekonomski motivi prostora, res pa je tudi, da so majhna podjetja dosegla nizko stopnjo akumulacije in s tem tudi manjšo možnost poseganja v prostor oskrbnega dogajanja. To nam dokazuje tudi podatke, da je razmerje stopnje trgovinske drobnoprodajne opremljenosti izven mestnega tržnega področja z najnižjo stopnjo Tržiča /0,56 m²/1 gospodinjstvo/, v primerjavi z Radovljico /2,35 m²/1 gospodinjstvo/ v razmerju 1 : 4,2.

Drobnoprodajna trgovina Gorenjske ni oblikovala standardnega modela poslovne enote za zadovoljevanje tržnih teritorijev z vidika kratkoročnega, srednjeročnega in dolgoročnega oskrbovanja glede na število potrošniških enot - gospodinjstev v izvenmestnih tržnih področjih. Drobnoprodajne trgovinske poslovne enote so dokaj enotnega tipa v strukturi ponudbe, raz-

likujejo pa se po obsegu prodajnih kapacitet.

Trgovina in obrt kot dejavnika centralnosti opr
Oprelitev problematike

Gorenjska z nadpovprečno razvito industrijo na širšem območju in z nekaterimi drugimi dejavnostmi v posameznih predelih ali naseljih, ima ob nadpovprečno razvitem prometnem omrežju in ob obstoječi razporeditvi centralnih naselij tudi specifično razvito oskrbno funkcijo. To velja še posebej za obe najbolj razširjeni izmed vseh oskrbnih dejavnosti, trgovino in obrt. Industrija, turizem, nekatere druge dejavnosti in še zlasti dovolj kvalitetno gosto prometno omrežje pospšešujejo razvoj oskrbnih funkcij. Tako kot povsod po svetu, moremo tudi na Gorenjskem govoriti o njihovi razvojni soodvisnosti v direktni in indirektni obliki. Razvijajo in krepijo se oskrbna središča in njihova vplivna območja, ki se vedno bolj tudi medsebojno prepletajo. Ne glede na hitrejši razvoj oskrbnih dejavnosti izven občinskih središč, kar pa še vedno zaostaja za realnimi potrebami, ostajajo občinska središča kot vodilna centralna naselja, tudi nadalje predeli najhitrejšega razvoja in nadaljnje koncentracije oskrbe v kvantitativnem in kvalitativnem pogledu. Vse to je v tesni soodvisnosti z gostoto poselitve in z nadaljnjim razvojem prebivalstva. Zato kaže Gorenjska določen model v omrežju in strukturi trgovine in obrti, ki je ob vsem načrtetem močno odvisen tudi od reliefa.

Na Gorenjskem se je povečalo število trgovin in obrtnih obratov, povečalo se je število naselij s trgovinami, v zadnjih desetih letih pa se je povečalo število obratov v že obstoječih oskrbnih središčih, ki so to svojo funkcijo okrepili. Čim večje je oskrbno središče, tem več kvantitativnih in kvalitativnih sprememb je doživelo. Med njimi še posebej izstopa Kranj, h kateremu vsaj v najbolj šibki obliki gravitirajo skoraj vsa naselja petih gorenjskih občin. Občuten pa je vpliv Ljubljane, ki tudi opravlja skoraj vse in še posebej trgovsko funkcijo za to območje.

Na osnovi zgornjih izhodišč je bilo grajeno to poglavje s ciljem, da v njem opredelimo omrežjke centralnih naselij glede na trgovino in obrt v povezavi z razvojem prebivalstva. Vprašanja so naslednja: kakšno je na Gorenjskem omrežje naselij z obema oskrbnima funkcijama; kakšne so razlike v omrežju teh naselij v posameznih občinskih področjih; kakšna je funkcija in razvitost najmočnejših centralnih naselij, še posebej občinskih središč glede na koncentracijo prebivalstva in kakšen je vpliv prostorskega razvoja prebivalstva na razvitost obstoječega omrežja centralnih naselij s trgovsko in obrtno funkcijo s tendencami nadaljnjega razvoja. Ob tem proučevanju pojava v konkretnem prostoru pa je treba na Gorenjskem močno upoštevati reliefno izoblikovanost, ki vpliva na prometnice, poselitve in gravitacijo prebivalstva ter vpliv makroregionalnega središča Ljubljane. Rezultati raziskovanja so bili delno podani že v zborniku Gorenjska^{1/}.

V analizo je bilo vključenih 253 naselij s trgovinami in obrtnimi obrati. Izmed teh pa je bilo podrobneje obdelanih 85 naselij z večjim številom trgovin oziroma obrtnih obratov. To so naselja z minimalno 2 trgovinami ali 4 obrtnimi obrati ali 6 obrati obojega skupaj. Takšni kraji so v tem poglavju opredeljeni kot centralna ali oskrbna naselja. Ta so ovrednotena trikrat: posebej po številu trgovin, po številu obrtnih obratov in po skupnem številu trgovin in obrtnih obratov. Večina teh naselij je vključenih v vse tri skupine hkrati, nekateri manjši kraji pa ne.

Torej so bila poleg naselij brez trgovin ali obrtnih obratov pri trgovinah izložena še naselja z eno trgovino, pri obrti naselja z do tremi obrtnimi obrati in v skupni analizi naselja

^{1/} Mirko Fak: Trgovina in obrt kot dejavnika centralnosti naselij na Gorenjskem. Gorenjska 12. zborovanje slovenskih geografov, Kranj-Bled 1981, str. 228-236.

z vključno petimi obrati, kar naj bi vse pomenilo zares najosnovnejšo stopnjo centralnosti. Tudi Kokole v svoji študiji o centralnih naseljih v SR Sloveniji takšna naselja ne uvršča niti med subcentralne vasi².

Za vse tri skupine /naselja po številu trgovin, naselja po številu obrtnih obratov, naselja s trgovinami in obrtnimi obrati/ so bili postavljeni razredi, ki so predstavljeni v tabelah. Zaredi so zaradi različne pojavnosti trgovin in obrtnih obratov različni, zaradi boljše primerljivosti pa vsaj v nekaterih primerih enaki.

Omrežje trgovskih središč

Tabela 1:

Oskrbna naselja na Gorenjskem po številu trgovskih obratov

Število trgovin	O b č i n e											
	Jesenice		Kranj		Radovljica		Šk. Loka		Tržič		Skupaj	
	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
2-3	1	16,7	6	60,0	5	50,0	8	57,1	-	-	20	47,6
4-5	2	33,3	3	30,0	2	20,0	2	14,3	-	-	9	21,4
6-7	2	33,3	-	-	-	-	1	7,1	1	50,0	4	9,5
8-9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10 in več	1	16,7	1	10,0	3	30,0	3	21,4	1	50,0	9	21,4
SKUPAJ:	6	100,0	10	100,0	10	100,0	14	100,0	2	100,0	42	100,0

Na Gorenjskem je zaradi reliefa naseljenost in s tem tudi oskrba osredotočena v osrednjem ravninskem predelu. V razliko s številnimi drugimi predeli Slovenije oskrbna središča skoraj ne segajo

² Vladimir Kokile: Centralni kraji v SR Sloveniji, Geografski zbornik XII Ljubljana 1971

na višje obrobje. To ima več posledic v omrežju trgovin. Zaradi relativne gostote oskrbnih središč je razdalja vseh na ravnini le žeeih naselij relativno majhna in je usmeritev v ta središča močnejša, kot bi bila v primeru večjih razdalj. Na Gorenjskem je 40,5 % naselij z dvema in več trgovinami le do 8 km oddaljenih od občinskih središč, 23,8 % od 8-14 km in le 35,7 % več kot 14 km. Če bi občinskim središčem priključili še štiri oskrbna središča z 10 in več trgovinami /Bled, Lesce, Žiri, Železniki/, bi se ta razdalja še zmanjšala. Razlike so seveda še po posameznih občinah zaradi velikosti področja in položaja samega občinskega zemljišča.

Tabela 2: Oddaljenost naselij z 2 in več trgovinami od občinskih središč

Občine	0 - 8 km	8 - 14 km	nad 14 km
Jesenice	33,3 %	33,3 %	33,3 %
Kranj	40,4 %	50,0 %	10,0 %
Radovljica	40,0 %	20,0 %	40,0 %
Škofja Loka	35,7 %	7,1 %	57,1 %
Tržič	100,0 %	-	-
Skupaj	40,5%	23,8 %	35,7 %

Relief vpliva zlasti na večje razdalje v občinah Jesenice, Radovljica, in Škofja Loka, kjer pa so ravno zgoraj navedena štiri oskrbna središča modifikator tega pojava. Zato je na vsem Gorenjskem izjemno močna usmeritev nakupov v ta največja oskrbna središča, kar zavira hitrejši razvoj trgovine v manjših naseljih na eni in krepi razvoj trgovine v večjih. Ob tem pa se pojavlja še vpliv Ljubljane, ki je z vsem območjem prometno dobro povezana, veliko ljudi hodi tja tudi na delo, v šole ali po drugih opravkih in precejšen vzhodni del Gorenjske tudi na splošno močno gravitira k Ljubljani.

Podobno kot pri migracijah gre tudi pri oskrbi za določene tokove, kvalitativno selekcionirane. Uveljavljajo se podobno kot migracijska tudi oskrbovalna kolena. Najbolj izstopa ta pojav v občini Škofja Loka. Hribovsko prebivalstvo se s predmeti kratkoročne oskrbe oskrbuje pretežno v lokalnih središčih /Žiri, Gorenja vas, Železniki/, oskrbovalno središče višje stopnje pa je Škofja Loka. Ugodne avtobusne zveze popeljejo potem veliko kupcev tudi v Ljubljano, ki ima mnogo bolj atraktivno trgovsko funkcijo kot Kranj. Ti pomembni tokovi sicer niso bili podrobneje proučeni, kar je naloga naslednje faze raziskave.

Na Gorenjskem prevladujejo sicer kraji z eno trgovino, ki jih je 74, izmed krajev z 2 in več trgovinami pa močno izstopa skupina z 2-3 trgovinami, ki kaže skupaj s skupino naselij z eno trgovino poselitvi najbolj prilagojeno omrežje. Oskrbnih središč z 6-7 trgovinami je samo štiri /Kranjska gora, Žirovnica, Gorenja vas, Bistrica/, v naslednji skupini naselij z 8-9 trgovinami pa sploh ni nobenega. Tako je prisoten izpad določene kategorije trgovskih oskrbnih središč, ki je še potenciran v občinah Kranj in Radovljica, kjer trgovska oskrbna središča z 10 in več trgovinami pokrivajo ves gravitacijski prostor. Takšna neenakomerna hierarhija trgovskih oskrbnih središč nedvomno kaže na nenormalno situacijo v oskrbnem omrežju, v časovnih možnostih oskrbe prebivalstva in v tem, da trgovina ne sledi demografskemu razvoju naselij. Primanjkuje boljše opremljenih centralnih vasi. Stanje v preteklosti je bilo še slabše.

Glede na številčni odnos vseh ostalih kategorij trgovskih oskrbnih središč, je nadpovprečno število trgovskih oskrbnih središč z 10 in več trgovinami. Občinskim središčem se pridružijo še Bled, Lesce, Žiri in Železniki, ki kažejo v svojem razvoju veliko manjši napredek, tako v kvantitativnem /število/ kot v kvalitativnem /strukturi/ pogledu.

V občinskih središčih se trgovina nadalje koncentrira, še zlasti obrati srednjeročne oskrbe. Spodnja tabela to potrjuje. Kranjska občina ima najnižji odstotek trgovin za kratkoročno oskrbo, občina Radovljica s kar tremi večjimi centralnimi naselji pa ima ta odstotek dokaj visok.

Tabela 3: Odstotek obratov in površin kratkoročne, srednjeročne in dolgoročne oskrbe

Občina	Odstotek obratov			Odstotek površin			Odstotek prodajnih od skupnih površin /skladišče/			
	Krat. %	Sred. %	Dolg. %	Krat. %	Sred. %	Dolg. %	Krat. %	Sred. %	Dol. %	Skupaj %
Jesenice	76,7	17,8	5,5	46,6	25,4	27,9	45,8	75,1	42,1	52,2
Kranj	63,5	33,2	3,2	29,6	47,5	22,8	43,5	59,3	34,1	48,9
Radovlj.	71,0	23,9	5,1	44,5	33,9	21,6	45,3	32,2	31,0	37,8
Šk.Loka	74,8	22,5	2,7	56,8	38,2	4,9	59,1	66,9	43,7	61,3
Tržič	70,3	18,9	10,8	33,6	50,3	16,1	51,3	55,0	35,5	50,6
SKUPAJ:	69,6	25,9	4,4	40,0	39,8	20,2	48,2	55,9	35,4	48,2

Ob trgovinah za kratkoročno oskrbo so zelo relevanten pokazatelj še predvsem trgovine za srednjeročno oskrbo, ki skupaj s trgovinami za dolgoročno oskrbo, sicer pa tudi brez te kategorije, kažejo centralnost nekega središča. Zato je s 33,2 % na prvem mestu občina Kranj, sledita pa občini Radovljica s 23,9 % in tremi večjimi centralnimi naselji ter Škofja Loka s 22,5 %, prav tako s tremi večjimi središči. Trgovina za dolgoročno oskrbo je maloštevilna, zato lahko ob manjšem številu vseh otrgovin eden ali dva obrata pomenita visok odstotek. To je tudi vzrok nizkemu odstotku teh v občinah Kranj, Radovljica in Škofja Loka.

Še bolj komplicirano je stanje v strukturi trgovskih površin, k kar bi za podrobnejšo razlago zahtevalo analizo vsaj po določenem številu osnovnih skupin trgovin.

Omrežje obrtnih središč

V analizo obrtnih oskrbnih krajev so bila vključena naselja z najmanj 4 obrtnimi obrati in uvrščena v razrede, ki so podani v spod-

nji tabeli.

Tabela 4: Oskrbna naselja na Gorenjskem po številu obrtnih obratov

Št.obrtnih obratov	O B Č I N E											
	Jesenice		Kranj		Radovljica		Šk.Loka		Tržič		Skupaj	
	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
4 - 5	4	26,7	11	28,2	3	17,6	6	33,3	5	28,5	29	28,4
6 - 7	6	40,0	5	12,8	5	29,4	3	16,7	1	7,7	20	19,6
8 - 9	-	-	4	10,3	4	23,5	4	22,2	2	15,4	14	13,8
10 in več	5	33,3	19	48,7	5	29,4	5	27,8	5	38,5	39	38,2
SKUPAJ:	15	100,0	39	100,0	17	100,0	18	100,0	13	100,0	102	100,0

Naselij z obrtnimi obrati je na Gorenjskem več kot je naselij s trgovino, še večji je ta razkorak pri številu naselij, ki so vključena v to analizo. Med njimi pa je tudi razlika v samem omrežju. Medtem ko razporeditev večjih trgovskih oskrbnih središč ni odvisna od bližine občinskih središč, kažejo obrtna oskrbna središča močno od občinskega središča odvisen model omrežja. Več obrtnikov je v naseljih, ki so bližja občinskemu središču. To pa pomeni, da domače prebivalstvo v veliko večji meri doma zadovoljuje svoje potrebe in da je v takšna naselja usmerjeno tudi mestno prebivalstvo. S tem povezan je tudi pojav, da izstopajo z večjim številom obrtnih obratov tudi manjša naselja. V prvi skupini naselij z 2-3 trgovinami živi v 20 naseljih 12.152 prebivalcev, torej 608 povprečno v enem naselju, v skupini s 4-5 trgovinami v 9 naseljih povprečno v enem naselju, v skupini s 4-5 trgovinami v 9 naseljih povprečno 907, v skupini s 6-7 trgovinami v 4 naseljih 1.573 prebivalcev in v skupini z 10 in več trgovinami v 9 naseljih 8.684 prebivalcev, ali skupaj v 42 naseljih povprečno 2.495 prebivalcev. V prvi skupini naselij s 4-5 obrtnimi obrati pa čivi v 29 naseljih povprečno 310 ljudi, v skupini s 6-7 obrtnimi obrati živi v 20

naselijh povprečno 556 ljudi, v skupini s 8-9 obrtnimi obrati živi v 14 naseljih povprečno 570 ljudi, v skupini z 10 in več obrtnimi obrati živi v 39 naseljih povprečno 2.744 ljudi in skupaj v 102 naseljih povprečno 1.325 ljudi. Vsi podatki za obrtna oskrbna središča so torej nižji. To modificira s trgovino in sploh s centralnimi kraji opredeljeno omrežje centralnih naselij. S spremembo same strukture obrti iz klasičnih in v večji meri produktivnih v nove v večji meri storitvene /servisne/ se je spremenila tudi klasična opredelitev centralnih krajev glede na obrtno funkcijo. Danes obrt ni več vezana prviloma in izključno na centralne kraje, temveč je od tega tudi močno neodvisna. Obrt lahko sodeluje pri centralnosti naselij, ni pa to nujno.

Nad 10 obrtnih obratov ima kar 39 naselij, med katerimi so zlasti številna hitro se razvijajoča obmestna naselja. Ta so še posebej privlačna za obrtne dejavnosti. Glede na to so tudi regionalne razlike večje kot pri trgovini. Razlike so med občinami, še večje pa med krajevnimi skupnostmi. Še posebej izstopa občina Kranj z daleč največjim deležem naselij z nad 10 obrtnimi obrati, kot posledico hitrejšje urbanizacije obmestnih naselij.

Osnovna značilnost je sicer upadanje števila naselij z več obrtniki in močan vzpon števila /38,2 %/ naselij z več kot 10 obrtniki. Vendar so med občinami bistvene razlike. Samo v občini Kranj prevladujejo naselja z nad 10 obrtnimi obrati in to kar z 48,7 %. V občini Jesenice in Radovljica je najmanj naselij s 4-5 obrtnimi obrati, medtem ko je v občinah Radovljica in Tržič več naselij v prvi in zadnji skupini. Če pa združimo prvi dve skupini, prevladujeta ti le v občini Jesenice.

Omrežje naselij z nad 10 obrtnimi obrati kaže močno koncentracijo v območju največje zgostitve prebivalstva in naselij. Razen pri Kranju so v vseh drugih občinah to tudi največja centralna naselja. V občini Jesenice: Mojstrana, Jesenice, Kranjska gora, Moste, Žirovnica; v občini Radovljica: Bled, Sp.Gorje, Zg.Gorje,

Lesce, Radovljica, Zasip; v občini Škofja Loka: Gorenja vas, Selca, Puštal, Škofja Loka, Železniki in v občini Tržič: Bistrica, Križe, Pristava, Retnje, Tržič. V občini so obrtna oskrbna središča z nad 10 obrtnimi obrati poleg nekaterih centralnih naselij /Cerklje, Naklo, Preddvor, Šenčur/ prevsem obmestna ali že mestu priključena naselja /Sr. in Zg.Bitnje, Britof, Kokrica, Mlake, Breg, Predoslje, Hrastje, Strahinj, Visoko/. Ostala naselja iz te skupine, ki so večinoma tudi središča krajevnih skupnosti pa so Sp.Brnik, Zg.Duplje, Dvorje in Lahovče.

Omrežje trgovskih in obrtnih oskrbnih naselij

Seštevek trgovin in obrtnih obratov je bil uporabljen za oblikovanje kategorij, ki so navedene v čelu tabele. Upoštevana so bila torej vsa naselja, ki imajo najmanj šest obratov trgovin in obrti skupaj.

Tabela 5: Oskrbna naselja glede na obrtno in trgovsko funkcijo

Število trgovin in obrti	O B Č I N A											
	Jesenice		Kranj		Radovljica		Šk.Loka		Tržič		Skupaj	
	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
6-8	6	50,0	8	25,0	6	37,4	7	43,8	3	33,3	30	35,3
9-12	1	8,3	10	31,2	4	25,0	4	25,0	3	33,3	22	25,9
13-15	1	8,3	4	12,5	1	6,2	1	6,2	1	11,1	8	9,4
16-18	1	8,3	3	9,4	1	6,2	1	6,2	-	-	6	7,1
19-21	1	8,3	2	6,2	-	-	1	6,2	-	-	4	4,7
22 in več	2	12,6	5	15,6	4	25,0	2	12,5	2	22,2	15	17,6
SKUPAJ	12	100,0	32	100,0	16	100,0	16	100,0	9	100	85	100

Vseh oskrbnih središč je 85, njihovo število pa upada z velikostjo razreda. Izjema je razred z 22 in več obrati, v katerem je kar 17,6 % oskrbnih središč. Kraji v vseh teh šestih razredih so že prava oskrbna središča različnih stopenj, ki so hkrati tudi regionalna središča. Njihovo število je v primerjavi s Koletovo opredelitvijo ruralnih centro^v ter centralnih in

subcentralnih vasi nekoliko različno s tem, da je večje od števila vseh treh vrst središč. Če pa primerjamo samo zadnje razrede z nad 16 dejavnostmi, te večina subcentralnih vasi še ni dosegla. Po Kokoletu je bila na Gorenjskem skupno 16 centralnih vasi, danes pa je v najvišjih treh razredih 25 naselij. Centralnih in subcentralnih vasi je bilo skupaj 35, vseh krajev z nad 6 obrati pa je 85. V občini Jesenice, kjer ležijo vsa središča v Savski dolini je število centralnih vasi enako številu krajev z nad 16 obrati /Dovje, Mojstrana, Kranjska gora, Žirovnica/. Jesenice same so seveda oskrbno središče višjega ranga. Enako velja v kranjski občini za Kranj. Centralnih vasi je bilo 6, krajev z nad 16 obrati pa poleg Kranja 9 /Sp. Brnik, Zg. Duplje, Predvor, Hrastje, Kokrica, Britof, Cerklje, Naklo, Šenčur/. Izmed treh subcentralnih vasi se je le eno povzpelo v to skupino naselij. V občini Radovljica so bile ob Bledu, Lescah in Radovljici ter Bohinjski Bistrici še tri centralne vasi, od katerih nima nobena več kot 16 obratov. Zato je poleg zgoraj naštetih štirih naselij to dosegla subcentralna vas Zg. Gorje. V občini Škofja Loka sta bili poleg Škofje Loke, Železnikov in Žirov še dve centralni vasi in kar 8 subcentralnih vasi. Razen treh večjih središč ima le še Gorenja vas nad 16 obratov. V občini Tržič pa imata 16 obratov le Tržič in Bistrica, Križe in Podljubelj pa sta ostali subcentralni vasi³.

Zgornja primerjava Kokoletove kategorizacije naselij izpred petnajstih let s sedanjim stanjem centralnosti glede na trgovsko in obrtno funkcijo kaže določene razvojne značilnosti. V tem izredno dinamičnem obdobju so se najbolj okrepili največji centralni kraji, nekoliko manj stari ruralni in obmestni centri. Vse to so naselja z največjim absolutnim in tudi relativnim porastom števila prebivalstva. Regionalna opredelitev teh centrov pa je seveda različna glede na obstoječe omrežje centralnih krajev, njihovo velikost in prometni položaj. Manjši centralni

³ Vladimir Kokole: Centralni kraji v SR Sloveniji. Geografski zbornik XII, Ljubljana 1971

kraji v funkciji občinskega središča pogojujejo razvoj drugih bolj oddaljenih manjših središč /Jesenice, Škofja Loka, Radovljica/. To je pogojeno tudi z obsežnostjo in reliefno členovitostjo. Večji centralni kraji pa pogojujejo s pospešeno urbanizacijo razvoj trgovsko obrtne funkcije v obmestnih naseljih. Seveda je to dokaj zapleten proces v katerem sodeluje niz ekonomskih, prostorskih, socialnih in drugih dejavnikov, ki v tekmovanju cene, prostora in kvalitete sodelujejo pri oblikovanju trgovsko-obrtne centralnosti naselij.

Oskrbna središča glede na razvoj prebivalstva

S krepitvijo trgovsko-obrtne funkcije je največkrat povezano močno povečanje števila prebivalstva. To pomeni, da pričakujemo v naseljih z večjim številom trgovsko-obrtnih obratov večje povečanje števila prebivalstva. Prav na Gorenjskem je zaradi disperzne urbanizacije, dobre prometne povezanosti in relativno kratkih razdalj v osrednjem ravninskem predelu, ta trend specifičen in med občinami tudi bistveno različen.

Tabela 6: Razvoj prebivalstva v trgovskih oskrbnih naseljih na Gorenjskem med leti 1971-81

Št. trgovin	O B Č I N E					
	Jesenice %	Kranj %	Radovljica %	Šk.Loka %	Tržič %	Skupaj %
2-3	5,9	11,5	3,7	9,5	-	9,4
4-5	2,2	9,9	15,7	10,3	-	10,4
6-7	32,9	-	-	0,7	69,2	43,7
8-9	-	-	-	-	-	-
10 in več	12,2	22,5	24,8	4,8	12,9	15,9
SKUPAJ:	13,0	20,5	20,0	6,3	12,3	15,9

Že pri obravnavi trgovskega omrežja so bile ugotovljene razlike med rezultati analize naselij s trgovino in naselij z obrtjo. Razlika je tudi tukaj prásotna, le da ni tako velika in se bolj manifestira v prostorski kot v kvantitativni strukturi.

Na Gorenjskem se je v trgovskih oskrbnih središčih povečalo prebivalstvo za 15,9 %, kar je enako povečanju v največjih središčih in tudi skupnem povprečju v trgovsko-obrtnih središčih. Glede na strukturo oskrbnih trgovskih središč je ta proces dokaj skladen, saj se z opremljenostjo središča dviga tudi odstotek povečanja prebivalstva in doseže pri tretji kategoriji kar 43,7 %. Največja središča izkazujejo absolutno sicer največje povečanje, kar se pa ne manifestira tudi v odstotku. Ob tem pa v sedmih središčih /16,7 %/ prebivalstvo nazaduje. To so v nižjih razredih, oddaljena in izžirana centralna naselja /Gorjuše, Srednja vas, Jezersko/, ali večja središča, ki so sicer vključena v obroč širše urbanizacije /Škofja Loka, Tržič, Žiri, Stara Loka/. Porast števila prebivalstva od 0-20 % beleži 59,9 % trgovskih centralnih naselij in nad 20 % 23,8 % naselij /Kranjska gora, Bistrica, Kranj, Lesce, Radovljica, Železniki, Strahinj, Rateče, Bohinjska Bistrica, Trate/.

V občini Jesenice je bil porast števila prebivalstva v vseh skupinah podpovprečen, kar velja še posebej za skupino naselij z 4-5 trgovinami. Zato pa v teh naseljih ni primera nazadovanja števila prebivalstva, skoraj vsa sodijo v skupino z 0 - 15 % napredovanjem.

V občini Kranj je skoraj v vseh skupinah središč prebivalstvo porastlo in tudi ni velikih ekstremov. V enem središču je prebivalstvo tudi nazadovalo, medtem ko je v ostalih devetih občutneje porastlo.

Skoraj podoben trend kažejo središča v občini Radovljica s tem, da je bil porast prebivalstva v prvem razredu izredno skromen, v drugem pa nadpovprečen. Še večje je nihanje v občini Škofja Loka, kjer je komaj zaznati porast števila prebivalstva v skupini naselij z 6-7 trgovinami in v najvišji skupini, kjer

je odstotek naselij s trgovinami, v katerih prebivalstvo naza-
 žuje, največje. Reliefna izoblikovanost in odročnost sta tu-
 kaj prisotne tudi v tej analizi.

Pri Tržiču gre le za dve naselji, Tržič in Bistrico, ki pa v
 resnici predstavljata enotno urbano naselje.

Specifično podobo pa kaže omrežje naselij z obrtnimi obrati
 glede na razvoj števila prebivalstva.

Tabela 7: Razvoj prebivalstva v obrtnih oskrbnih naseljih
 na Gorenjskem med leti 1971-81

Število obrtni	O B Č I N E					
	Jesenice %	Kranj %	Radovljica %	Šk. Loka %	Tržič %	Skupaj %
4-5	7,7	7,7	17,6	13,1	-20,0	4,6
6-7	6,3	25,6	11,3	44,8	65,3	16,8
8-9	-	14,3	2,3	- 5,2	25,8	4,4
10 in več	12,7	21,1	22,9	21,1	- 11,5	18,8
SKUPAJ:	9,9	19,6	18,1	18,4	10,6	16,9

Ob skupnem povečanju števila prebivalstva v obrtnih oskrbnih
 središčih za 16,9 % gre za dva in polkrat več naselij. Ta so tudi
 na splošno manjša in dosežejo povprečno le 1.414 prebivalcev
 /trgovska oskrbna središča 2.495 prebivalcev/. Tudi v vseh ka-
 tegorijah /razredih/ obrtnih oskrbnih središč imamo opravka z
 mnogo manjšim povprečnim številom prebivalstva /278, 540, 502,
 2.801/, kar pomeni, da se obrtni obrati vežejo v veliko večji
 meri tudi neodvisna od centralnosti naselij. Le tako lahko tol-
 mačimo zgostitev obrtnih obratov v nekaterih manjših naseljih
 brez drugih centralnih funkcij.

V razvoju števila prebivalstva so večje razlike med posameznimi kategorijami naselij. Na splošno izstopata kategoriji naselij z 6-7 in z 10 ter z več obrtnimi obrati, med posameznimi občinami pa so precejšnje razlike. Še zlasti pa izstopajo kategorije z negativnimi gibanji v Škofji Loki in v Tržiču. Pri teh kategorijah ne gre za majhna naselja, temveč ravno obratno. Naselja so nadpovprečno veliki starejši centralni kraji s skromnejšo rastjo prebivalstva v zadnjem obdobju.

Obrtno-trgovska središča skupaj pa kažejo dokaj enakomerno rast prebivalstva v vseh kategorijah, brez nekih večjih ekstremov. Gre v bistvu za prava centralna naselja z več kot šestimi trgovskimi in obrtnimi obrati skupaj. Zato njihovo število z velikostnimi kategorijami upada, razen pri zadnji skupini in obratno povprečno število prebivalcev z velikostnimi kategorijami enakomerno narašča.

Tabela 8: Razvoj prebivalstva v trgovsko-obrtnih oskrbnih naseljih na Gorenjskem med leti 1971-81

Število trgovin in obrti	OBČINE					
	Jesenice %	Kranj %	Radovljica %	Šk.Loka %	Tržič %	Skupaj %
6-8	5,7	22,5	4,8	24,9	30,7	15,2
9-12	2,8	16,7	9,1	9,4	2,7	10,7
13-15	- 8,2	10,9	11,7	18,3	-15,8	7,9
16-18	12,2	14,9	18,2	- 8,1	-	12,0
19-21	5,8	14,9	-	24,2	-	18,0
22 in več	13,6	22,1	23,7	- 1,9	12,4	17,4
SKUPAJ:	11,6	20,3	18,6	9,0	11,0	15,8

Samo v občinah Kranj in Radovljica se centralnost naselij glede na trgovsko in obrtno funkcijo ujema tudi s pospešeno rastjo prebivalstva. V ostalih treh občinah pa so nihanja veliko večja in tudi v negativni smeri.

Na Gorenjskem je kljub splošni nadpovprečni ekonomski razvitosti in s tem povezani razvitosti centralnih naselij pa vendarle močno pristna diferenciacija, ki je v precejšnji meri odvisna od oddaljenosti od osrednjega naselitvenega jedra. Praviloma se oskrbna središča na obrobju tudi slabše demografsko razvijajo.

Izmed 85 trgovsko-obrtnih oskrbnih središč, kar v 21,2 % prebivalstvo nažaduje, v 6,9 % celo zha več kot 10 %. Če pa bi upoštevali vsa naselja z trgovskimi in obrtnimi obrati, bi nazadov anje števila prebivalstva pokazalo kar 35,6 % tčakšnih naselij. Med trgovsko-obrtnimi oskrbnimi središči s porastom prebivalstva pa je bil porast do 10 % v 27 % naselij, od 10 - 20 % v 18,8 % naselij, od 20 - 30 % v 16,5 % naselij in prav toliko naselij s porastom za 30 in več procentov.

Še podrobnejša analiza teh naselij po oskrbnih kategorijah pa pravih razlik med njimi v razvoju prebivalstva ne pove. To nedvomno kaže med drugim tudi na to, da se tendence v razvoju oskrbnega omrežja glede na trgovsko-obrtno funkcijo in glede na razvoj prebivalstva v posameznih občinah bolj ali manj približujejo povprečku za vso Gorenjsko.

Kupna moč prebivalstva Gorenjske pogojuje razvoj trgovske in obrtne funkcije in še posebej njihovo krepitev v centralnih naseljih. Majhne razdalje in večje število centralnih naselij ali vsaj do neke mrrere v trgovsko-obrtniški funkciji specializiranih naselij pospešuje močno prepletanje njihovih vplivnih območij, bodisi v primeru ene centralnosti /ene funkcije/, ali skupino centralnosti /več funkcij/. Vpliv posameznih dejavnosti in centrov je različen, najčešče opredeljen z naslednjimi motivi:

- večja možnost izbire,
- možnost realizacije večih opravkov,
- navezanost na obrate, tradicije,
- anonimnost,
- posebne izjemne priložnosti nakupa,
- nižje cene,

- solidna postrežba in nasvet,
- nakupovalno vzdušje,
- možnosti parkiranja⁴.

Vsi ti motivi so prisotni tudi na Gorenjskem in podobno je tudi njihovo zaporedje. To potrjuje analiza vplivnih območij, ki je podprla rezultate proučevanja centralnosti oskrbnih trgovskih in obrtniških krajev.

V Naklem, Šenčurju, Cerkljah, Begunjah in Lescah je bilo opravljenih 200 anket kupcev glede na njihovo poreklo, regionalno usmeritev različnih vrst oskrbe in oceno obstoječe trgovske infrastrukture.

Vseh pet centralnih naselij si je izoblikovalo svoje vplivno območje za kratkoročno oskrbo, v okviru katere zadovoljivo opravljajo svojo oskrbno funkcijo. Velikost vplivnega območja za kratkoročno oskrbo pa je odvisna od atraktivnosti te funkcije in od oddaljenosti od večjega, predvsem pa občinskega središča. To velja za vseh pet središč, med katerimi je le pri Lescah izoblikovano v najožjem smislu tudi vplivno območje za srednjeročno oskrbo.

Zato ves čas ugotavljamo v oskrbi prepletanje vplivov večjih središč, med katerimi sta prostorsko v ospredju Kranj in Ljubljana za srednjeročno in dolgoročno oskrbo. Že v oskrbi s tekstilnimi izdelki so manjša oskrbna središča izložena in opravljajo to funkcijo poleg Ljubljane skoraj izključno občinska središča. To omogočajo majhne razdalje in kompleksna usmeritev zadovoljevanja potreb prebivalstva Gorenjske v večjih središčih in v Ljubljani, čpoleg že poprej naštetih motivov. Posledica tega je določena opredelitev nadaljnjega razvoja posameznih oskrbnih dejavnosti in posameznih centralnih naselij sploh. Glede na rezultate analize, same razvojne trende in razvojne načrte v kakšnih občutnejših spremembah v strukturi oskrbnega omrežja tudi ne moremo govoriti.

⁴ Christoph Borchardt: Versorgungsorte und Versorgungsbereiche. Stuttgarter Geographische Studien, Band 92, Stuttgart 1977.

Mag. Rado Kočevar

POLETNI TURIZEM NA GORENJSKEM

V posebnem prispevku kje bil nakazan problem zimskega turizma v gorenjski regiji. Le ta je omejen časovno in seveda tudi prostorsko. Gorenjska pa sodi po celoletnem turističnem prometu na drugo mesto v naši republiki /tako za primorsko regijo/. Gorenjska ima izjemne možnosti v dvojnosti turistične ponudbe/ zimski in letni turizem/, kakor tudi širših možnosti tranzitnega turizma. Pomembna je tudi lega ob dveh sosednjih deželah z dokaj močnim turističnim razvojem in s tem v zvezi dodatno možnostjo ponudbe tamkajšnjim izletnikom.

V gorskem svetu Gorenjske je skoraj 50 % vseh planinskih domov v naši republiki. To je dodatna posebnost ponudbe gorenjskega prostora. Štiri petine vseh gostov prihaja iz dežel EGS, kar je še posebej zanimivo za naše gospodarstvo, saj smo v trgovini s temi deželami v stalnem deficitu.

Ljubljana, Kranj in drugi industrijski centri predstavljajo največji vir vikend /tudi dnevne in poldnevne/ klientele. Izletniški turizem pa je poleg stacionarnega in tranzitnega stalno v porastu. To se opaža posebej še v zadnjem desetletju ob nenehnem naraščanju urbanizacije in dvigu življenjske ravni.

S tem v zvezi se pojavlja vprašanje dodatne izrabe prostora, ki je, kakor smo videli na primeru zimskega turizma, že premajhen, da bi zadovoljil potrebe in povpraševanje. Poletna sezona ima večje možnosti, tudi časovno ni omejena na določen čas /kar še posebej velja za tranzitni, izletniški in kongresni turizem/.

Pričujoči prispevek bo skušal ugotoviti razvoj turizma v poletnih mesecih z ozirom na tiste elemente, ki so zanj značilni. Z ozirom na dosedanji razvoj pa bo skušal na-

kazati tudi nekaj problemov v zvezi nadaljnjih možnosti.

Primernost prostora za turizem

Na osnovi dosedanjih rezultatov /Regionalni prostorski plan SRS, Zasnova uporabe prostora, rekreacija, Ljubljana 1976/ ugotavljamo za gorenjsko regijo naslednje:

- da je za rekreacijo v zelenju^x v prvi in drugi stopnji primarnosti primerna večina gorenjske pokrajine. V prvo stopnjo sodijo višja področja v alpskem svetu /Julijske Alpe, Karavanke in Kamniške Alpe. V območja druge stopnje primernosti pa sodi večina ostalih predelov Gorenjske, razen nekaterih ožjih pasov v okolici urbanih - industrijskih središč. Območji tretje stopnje primernosti še posebej, pa četrte so redke. Omenjena področja so bolj značilna za predele vzhodne, osrednje in zahodne pokrajine Slovenije;
- sem sodijo predvsem naslednje oblike poletne rekreacije, ki so v regiji razvite, ali pa obstajajo možnosti nadaljnjega razvoja: a. sprehajanje v naravi /tudi hitra hoja, tek in izletniško turna hoja na večje razdalje
 - b. planinstvo in alpinizem
 - c. piknik, oz. počitek v naravi /tudi improvizirane igre v naravi/
 - č. ogled naravnih zanimivosti
 - d. taborenje
 - e. vodne aktivnosti /jezera in tekoče vode/.

x Pod "rekreacijo v zelenju" razumemo skupino rekreativnih dejavnosti. Osnovna rekreativna dejavnost je hoja, oz. bi- vanje v pokrajini ob spremljavi naravnih pojavov. Kvali- teta prostora je zelo pomembna /alpski značaj pokrajine/, poleg reliefa sta odločilni še vegetacija in tudi žival- ski svet. Voda pri tem posebej vpliva na privlačnost in raznolikost turistične ponudbe. Ravno na tem področju sodi regija v sam vrh ne samo v republiškem, temveč tudi v dr- žavnem merilu.

Prenočitvene kapacitete

Na tem mestu bodo upošteevane kapacitete na osnovi posebej izbranih podatkov /deloma po podatkih občinskih skupščin, deloma po podatkih gospodarske zbornice, oziroma planinske zveze Slovenije. Dosedanji podatki niso bili zbrani po enotnem merilu, netočnosti pa so bile tudi v okviru občinskih meja. Vrste objektov so zbrane kot doslej /prej gost. org., sedaj ležišča v hotelih, planinski domovi po podatkih PZS in ne občine/, zdravilišča nisem upošteval / gre za status doma v Mojstrani, 94 ležišč/, niso zajeti tudi vikendi, ki jih je bilo v letu 1980 2.129 /Gosar 1981/, kapacitete avtokampov so prikazane posebej. Pri hotelih niso upoštevana povečanja v letu 1981 /Lek v Kranjski gori/.

Tabela 1: Prenočitvene kapacitete na Gorenjskem

Občina/ vrsta prenočišč	Jesenice	Radovljica	Kranj	Šk.Loka	Tržič	Skupaj	%
hotelska ležišča	2.374	4.264	764	172	137	7.711	39,4
počitniški domovi	1.247	1.196	254	140	-	2.837	14,5
plan.domovi	896	820	328	104	195	2.343	12,0
zasebne sobe	1.361	2.358	877	279	-	4.875	24,9
ostali objekti	25	853	419	64	419	1.780	9,3
SKUPAJ:	5.903	9.491	2.642	759	751	19.546	100
%	30,2	48,6	13,5	3,9	3,8	100	

Največji delež je v Radovljiški občini, skoraj polovica. K temu je treba prišteti še razpoložljiva ležišča v avtokampih /Jesenice 450, Radovljica 5.050, Kranj 100/.

Če sedaj analiziramo stanje hotelskih ležišč ugotovimo, da zavzemajo skoraj 40 % vseh gorenjskih kapacitet. Razvoj v zadnjih letih ni šel v korak s tradicijo. Nekateri turistični kraji /Kranjska gora/ so pri tem napredovali hitreje. To lepo potrjuje naslednja primerjava:

Tabela 2: Prenositvene kapacitete v hotelih

Tur.kraj	hotelska ležišča 1979	1969 v % gor.hot.lež.	1979	indeks
Bled	2.923	41	37,9	92,4
Kranjska gora	1.921	10	24,9	249,0
Bohinj	922	14	11,9	85,0
SKUPAJ:	5.766	65,0	74,7	

Opazno se je povečal delež Kranjske gore, ki trenutno zavzema četrtino vseh gorenjskih kapacitet. Bled, še bolj pa Bohinj, sta napredovala počasneje. Potrebno pa je upoštevati, da so hoteli v Kranjski gori pretežno novi in nudijo boljše akomodacijo. Precejšen del blejskih hotelov je še iz predvojnega obdobja in v določenem smislu zastarel. Najbolj neugodni položaj pa je v Bohinju, ki mu manjkajo prav tovrstni objekti, posebej še zaradi razširitev smučišč na Koblji in Voglu. Vendar je manj verjetno, da bi v kratkem pričeli z dragimi gradnjami /stabilizacijski ukrepi/. Umestno bi bilo razmišljati o cenejših objektih, na primer apartma sistemih. Prav v Bohinju bi bila umestna gradnja tovrstnih objektov, ki so v tujih turističnih krajih vedno bolj na razpolago, pa tudi naši turisti v tujini /v zimskih središčih/ po njih najraje povprašujejo.

Počitniški domovi

Tabela 3: Prenositvene kapacitete v počitniških domovih

OBČINA	1968		1978		indeks
	št. ležišč	% vseh	št. ležišč	% vseh	
Jesenice	718	36,0	1.247	43,9	173,4
Radovljica	1.070	53,6	1.196	42,1	111,7
Kranj	206	10,4	254	9,0	123,3
Šk.Loka	-	-	140	5,0	
Tržič	-	-	-	-	-
SKUPAJ:	1,994	100	2.837	100	142,2

Tabela 4: Število nočitev v počitniških domovih

Občina	1968		1978		Indeks	+ v %
	nočitve	% vseh	nočitve	% vseh		
Jesenice	49.338	35,7	86.402	51,4	175,1	+ 75,1
Radovljica	80.143	57,9	71.446	42,6	89,1	- 10,9
Kranj	8.833	6,4	9.000	5,5	101,9	+ 1,9
Škofja Loka	-	-	665	0,5	-	-
Tržič	-	-	-	-	-	-
SKUPAJ:	138.314	100	167.513	100	121,1	+ 21,1

Delež ležišč v počitniških domovih je v 10 letih /1968-78/ porasel za 42,2 %. Najbolj v jeseniški občini /Kranjska gora/ za 73,4 % v kranjski za 23,3 % in v radovljiški občini za 11,7 %. Gradnja le-teh pa v zadnjem času upada. Z ozirom na zimske kapacitete in nadaljnje možnosti izgradnje novih smučišč in žičnic je za tovrstne objekte še največ možnosti v Bohinju.

Tudi delež zasebnih sob beleži upad, predvsem pa izredno slabo izkoriščenost. Vzrokov je več, bistvena bi bila dva:

- neurejena davčna politika, ki vpliva zaviralno in
- zastarelost ali preslaba opremljenost sob.

Tudi na področju zasebnih sob bi bili potrebni ustrezni premiki in sicer v smeri zasebnih penzionov, ali polpenzionov in apartma objektov. To so na primer v sosednih alpskih deželah že storili.

Odločno premalo je tudi avtokampov. Prav tu pa so investicije najmanjše in učinek daleč največji /kar bomo lepo videli na primeru Šobec/. V jeseniški občini je trenutno urejen avtokamp v Gozdu, ki je že preurejen v prvi zimski avtokamp

v Jugoslaviji. Možnosti pa je še /Planica, Kranjska gora, Završnica/. V radovljjski občini bi kazalo razširiti Šobec, ki že sedaj postaja pretesen in pa nova lokacija v Bohinju /kjer bi lahko prešel v zimski/. Izredno primerna bi bila lokacija nekje ob Kokri v kranjski občini, ravno tako pod Ljubeljem. Brez avtokampa je tudi tržiška občina.

Prenočitve in izkoriščenost ležišč

V letu 1980 je bilo na Gorenjskem 1.912.471 nočitev v primerjavi z letom prej /1979/ to pomeni padec za 4 % /vzroki so znani: gospodarska recesija v svetu, stabilizacijski ukrepi/. Nazadovanje je bolj čutiti pri domačih gostih /- 10 %/, pri tujih pa beležimo celo porast /+ 7%/.

Največ nočitev odpade na hotelska ležišča. Zaradi dveh sezon so le-ta za skoraj 3 % bolje izkoriščena od republiškega poprečja /v letu 1980 odpade na gorenjske hotele 20 % realizacija vseh tovrstnih kapacitet v SRS. Lep primer dvosezonskega obratovanja kažejo hoteli v Kranjski gori, ki so v prvih devetih mesecih 1979. leta zabeležili kar 74,8 % nočitev v kraju /leto dni prej so bile vse hotelske kapacitete v SRS zasedene le 46 %/. V istem času je znašala zasedba hotelov 63 %, v Kranjski gori pa celo 72 % /na Nranjsko goro odpade 70 % vseh nočitev v jeseniški občini/.

Medtem ko je gibanje v hotelskih kapacitetah ugodno, pa to ne velja za počitniške domove. Iz tabele je lepo razviden upad nočitev. Število ležišč je v desetletnem obdobju sicer naraslo za 42,2 % /v jeseniški občini kar 73,4 %/. Upad je zlasti viden v radovljjski občini /10,9 %/. Leta 1968 je bila zasedenost v teh objektih 19,2 %, deset let pozneje pa 16,4 %. V jeseniški občini je bil odstotek boljši /26,9 %, 1978/.

Izredno slaba je izkoriščenost zasebnih sob, komaj 12 %.

V zadnjih letih narašča število nočitev v avtokampih. Pri

tem ima vodilno vlogo Šobec. V njem je bilo leta 1980 105.959 nočitev od tega 88,6 % tujih. Istega leta je imel Park hotel na Bledu 68.824 nočitev, od tega je na tuje goste odpadlo le 39 %. Če sedaj primerjamo stroške investicij, še bolj pa režije /v Šobcu imajo le enega stalno zaposlenega in 10 do 15 honorarnih delavcev/, šele dojamemo pomembnost tovrstnih objektov.

Že leta 1978 dosegla Gorenjska toliko nočnin kot SRS leta 1957 /1,725.864/. Gorenjska je takoj za obalno-kraško regijo. V desetih letih se je delež nočitev povečal za 57 %, toda od tega tujih le za 121%. Vzrok za porast nočitev domačih gostov je tudi v velikem gospodarskem trendu v tem času. V letu 1980 pa je že čutiti padec /-10 %/.

Tabela 5: Delež nočitev po občinah

Občina	1979	1980	Indeks	domači	tuji
	skupaj			indeks	
Jesenice	644.349	593.474	92	88	104
Kranj	1,081.785	1,072.468	99	91	109
Kranj	184.692	180.278	98	97	101
Šk.Loka	54.662	49.586	91	90	94
Tržič	21.257	16.665	78	73	94
SKUPAJ	1,986.745	1,912.471	96	90	107

Delež domačih gostov je bil do leta 1978 stalno v porastu.

Med domačimi so prevladovali:

Tabela 6: Regionalno poreklo domačih gostov

republika	1978	%	1968	%
Slovenija	153.521	41,7	94.781	54,4
Hrvatska	89.317	24,3	40.220	23,0
Srbija	86.716	23,5	31.300	17,9

Gosti iz omenjenih treh republik predstavljajo 90 % domače klientele. Zaradi porasta domačih gostov in nočnin se je razmerje v desetih letih med domačimi in tujimi gosti zmanjšalo za 11,0 %, nočitev pa za 6,2 %.

Tabela 7: Delež tujih gostov in nočitev

	1968	1978
gosti	45,5 %	34,6 %
nočitve	42,2 %	36,0 %

Zanimiva je struktura tujih gostov in nočitev iz 6 najmočnejših dežel EGS/Belgija, Francija, Italija, Nizozemska, Velika Britanija in ZRN/.

Tabela 8: Delež gostov iz držav EGS od vseh gostov iz tujine

	1968		1978		doba 68	trajanja 78
	gostje	nočitve	gostje	nočitve		
EGS	102.142	414.925	142.853	498.844	4,0	3,4
" v % glede na tuje	69,9	80,2	73,2	80,2		

Brez dvoma je zelo pomembna ugotovitev, da prihaja večina tujih gostov iz področij čvrstih deviz. Zanimivo pa je, da je daleč najmanjši delež gostov in nočitev iz dežel SEV/1968 - 4,4 % nočitev tujih gostov, v letu 1978 pa še manj, le 3,3 %/. Med posameznimi kraji pa so precejšnje razlike: Kranjska gora 1973: EGS 92,4 %/, SEV 1,6 %, ostali 6 %/. Avtokamp Šobec pa kaže še boljše strukture: 1979 88,2 % tujih gostov, od tega pa kar 96,2 % iz dežel EGS, skoraj polovica /49,9 / od vseh je odpadlo na Nizozemce. Doba

bivanja teh gostov je bila 6,9 dni.

Tabela 9: Delež gostov iz držav EGS od vseh gostov iz tujine po občinah

Občina	% od tujih gostov ki odpade na EGS	% od vseh tujih nočitev na EGS	skupni delež tujih nočitev
Jesenice	77,9	82,1	24,9 %
Radovljica	74,7	60,1	51,1 %
Kranj	40,0	38,9	2,7 %
Šk. Loka	62,0	68,6	1,1 %
Tržič	80,0	80,0	0,8 %

Največji delež tujih nočitev ima radovljiška občina, v deležu EGS pa vodi jeseniška.

Planinski turizem

Gorenjska ima daleč največje možnosti za razvoj planinstva v naši republici. To potrjuje tudi tradicija in zgodovina našega planinstva. Med pionirje v prejšnjem stoletju štejemo predvsem domačine. V gore so zahajali predvsem zaradi lastnih gospodarskih interesov /višinska paša, lov/. Za njimi so prišli znanstveniki in raziskovalci. Med prvimi opisi zasledimo Valvasorja /1698, Slava vojvodine Kranjske/. Danes sodijo Julijske Alpe med najbolj obiskana gorstva. Poleg naravnih lepot sodijo med privlačnosti še lepo izpeljana in zavarovana pota in številne, razmeroma dobro oskrbovane planinske postojanke.

V letu 1980 je 50 gorenjskih planinskih postojank obiskalo več planincev kakor leto poprej. Zabeleženo je bilo 85.165 nočnin, kar predstavlja 4,4 % vseh nočitev v regiji /v letu 1978 3,9 %/. Na prvi pogled to sicer ni veliko, vendar je potrebno poudariti, da gre za najbolj aktivno obliko rekreacije posebnega družbenega pomena. Število nočnin

pa ni popolno, všteti namreč niso planinci, ki so prenočevali izven registriranih postojank, ali pa sploh niso prenočevali, ker so se pripeljali z lastnim vozilom do najvišje možne izhodiščne točke.

Pri ugotavljanju nočitev sem se odločil razporediti vse domove v štiri višinske pasove in se pri tem točno držati upravne sheme regije /po občinah/.

Pri ugotavljanju nočitev sem se odločil razporediti vse domove v štiri višinske pasove in se pri tem točno držati upravne sheme regije /po občinah/.

Planinski domovi so razvrščeni v naslednje višinske pasove:

1. višinski pas 500 do 1000 m nadm.višine
2. " 1.001 do 1500 " "
3. " 1.501 do 2000 " "
4. " nad 2000 " "

Če sedaj razvrstimo vse planinske postojanke v omenjene višinske pasove, pritem pa upoštevamo vsa razpoložljiva ležišča in ustvarjene prenočitve, dobimo v regiji naslednjo podobo:

Tabela 10: Planinske postojanke po višinskih pasovih

Višinski pas	št. domov	%	št. ležišč	%	prenočitve skupaj	%	zasedenost v dnevih
1	4	8	64	3,5	1.137	1,3	13,5
2	18	36	832	35,5	18.692	21,9	22,4
3	22	44	1.027	43,8	53.772	63,3	52,3
4	6	12	400	17,2	11.564	13,5	28,9
SKUPAJ	50	100	2.343	100	85.165	100	34,1

Iz razpredelnice je razvidno, da je "turistično" najbolj zanimiv tretji višinski pas, ki ima tudi, nadd polovico več nožnin, glede na število ležišč v ostalih domovih treh višinskih pasov.

V tretjem višinskem pasu so le štiri postojanke dostopne z motornimi vozili ali žičnico /Erjavčeva koča na Vršiču, dom na Zelenici, dom Gospinec in zavetišče GRS na Krvarcu/. Tu pa je bila ustvarjena le pičla petina prenočitev /19,6 %/. Ostale štiri petine pa so ustvarile postojanke daleč od prometnih tokov. Od 22 postojank v tem višinskem pasu so le tri oskrbovane vse leto. Tu je bilo zabeleženo 20.076 prenočitev /48,9 %/. Tudi zasedenost je tu največja, kar 91,6 dneva v letu.

Tudi četrti višinski pas kaže razmeroma dobro izkoriščenost. Toda v upravnih regijskih mejah je le šest takih postojank, čeprav so nekatere oddaljene le nekaj metrov od regijske meje^x. Tu se znova postavlja vprašanje, kaj obsega Gorenjska /Ilešič 1981, Gorenjska, njena regionalna opredelitev, 12 zborovanje slovenskih geografov, Kranj-Bled/. Tudi meje občin se na primer z dostopnostjo povsem ne skladajo. Zato so tudi vprašljiva nekatera statistična poročila o prometu v planinskih postojankah. Na tem mestu so uporabljeni podatki Planinske zveze Slovenije ob upoštevanju uradnih občinskih mejah /najnovejša karta/. Tako na primer Poštarski dom in Tičarjev dom na Vršiču sodita k Tolminski občini, kamor sodi tudi Pogačnikov dom na Kriških podih. Dom na Zelenici pa leži v Jeseniški občini /k. s. Žirovnica/ in ne k tržiški, od koder je tudi oskrbovan in najbolj množično obiskovan. Kakor smo že omenili, je prav zaradi tega prišlo do nejasnosti pri raznih poročilih.

Nekatere planinske postojanke, zlasti okoli Triglava so v poletnih mesecih prezasedene, zlasti ob koncu tedna. Tako je bilo samo na Kredarici, naši najvišji postojanki, 7.311 nočitev, od tega kar 11,4 % tujih. Samo planinski dom na Komni beleži več nočitev /10.168/.

Planinska društva se tega zavedajo in skušajo razširiti zmogljivosti. Trenutno je v obnovi oz. razširitvi dom na Kredarici /občina Jesenice, upravlja ga pa PD Ljubljana matica/.

Če upoštevam dva, planinsko najbolj zanimiva pasova /nad 1.500 m/, ugotovimo, da je tu 28 planinskih postojank /56 %/, ki ustvarijo več kakor tri četrtine /76,5 %/ vseh nočitev v gorenjskih planinskih postojankah. Prav tu je potrebno tudi v naprej obnavljati obstoječe domove, ali celo graditi nove.

Delež Gorenjske pri številu nočitev v planinskih postojankah znaša 41,8 % /v primerjavi z ostalimi v SRS/, izkoriščenost /zasedenost/ pa je za 2,2 dneva manjša od republiškega, pač pa je delež tujih nočitev za 1,3 % boljši.

Zaradi boljšega pregleda in primerjave sem vse planinske postojanke v regiji razvrstil v že omenjene višinske pasove, ločeno po občinah. Po številu ležišč in nočitev je lepo razvidna tudi zasedenost. Odstotek tujih nočitev je naveden posebej. Zadnji del razpredelnice pa je namenjen skupnemu deležu gorenjskih občin.

Planinske postojanke na Gorenjskem

Tabela 11: Razvrstitev planinskih postojank po občinah in VIŠINSKIH PASOVIH

Občina	višinski pas	število postojank	ležišč	nočitve domači	tuji	skupaj	%tujih nočitev	zasedenost /dnevi/
Jesenice	1	3	57	788	20	808	2,4	14,1
	2	9	389	6.284	1.465	7.749	18,8	19,9

3	3	130	3.532	405	4.037	10,0	31,0
4	5	320	6.471	840	7.311	11,4	33,0
skupaj		20	896	17.175	2.730	19.905	13,7 22,2
Kranj							
3	7	328	19.639	572	20.211	2,8	61,6
Radovljica							
1	1	27	185	144	329	43,5	12,1
2	5	307	9.280	573	9.853	5,8	32,0
3	7	406	25.401	1.809	27.210	6,6	67,0
4	1	80	3.883	370	4.253	8,6	53
8							
SKUPAJ		14	820	38.749	2.896	41.645	6,9 50,7
Škofja Loka							
2	3	57	525	3	528	0,5	9,2
3	1	47	773	3	776	9,4	15,5
SKUPAJ:		4	104	1.298	6	1.304	0,4 12,5
Tržič							
2	1	79	562	2	564	0,3	7,1
3	4	116	1.536	0	1.536	0	13,2
SKUPAJ:		5	195	2.098	2	2.100	0,09 10,7

Tabela 12: Planinske postojanke po občinah

Št. postojank-ležišč		nočitve			zasedenost		%	
		domači	tuji	skupaj	%	po dnevih		Gor.
Jesenice	20	896	17.175	2.730	19.905	13,7	22,2	23,3
Radovljica	14	820	38.749	2.896	41.645	6,9	50,7	46,8
Kranj	7	328	19.639	572	20.261	2,8	61,0	23,7
Šk. Loka	4	104	1.298	6	1.304	0,4	12,5	1,8
Tržič	5	195	2.098	2	2.100	0,09	10,7	2,4
SKUPAJ	50	2.343	78.959	6.206	85.165	7,7	34,1	100

Delež Gorenjske v ležiščih znaša 41,8 % z ozirom na vse planinske domove v SRS. Če pa primerjamo lego v višinskih pasovih, pa je prednost Gorenjske, da ležijo planinski domovi pretežno v tretji skupini, le sosednje občine /Tolmin, Kamnik in Mozirje/ imajo še planinske domove v temu pasu, podobno je tudi s številom domov v četrtem pasu /nad 2000 m/.

Medtem ko so domovi v prvih dveh pasovih sorazmerno slabo zasedeni, pa je mnogo boljše v višjih legah, posebno še v radovljiški in kranjski občini /nad dva meseca/. To je dokaz, da narašča zanimanje za planinstvo, posebej tam, kjer ni v bližini prometnih zvez. Nove gradnje bi na podobnih lokacijah bile boljše zasedene in tudi ekonomsko upravičene. Največ tujih nočitev je bilo v planinskih domovih v Jeseniški občini /obmejna lega in Julijske Alpe/, najmanj pa v Tržiški. Preseneča pa izredno število tujih nočitev v prvem pasu v radovljiški občini /Mencingerjeva koča/, kar je pripisati izletom v okolico Bohinja.

Doba bivanja

Sodi med pomembne elemente turističnega barometra. Čim dlje nagreč ostane turist v nekem kraju lahko pomeni dvoje: njegovo zadovoljstvo kot porabnika in v enakem smislu za izvajalca /delavca v turističnem kraju. Na Gorenjskem opazimo na eni strani večji obisk in s tem naraščanje nočitev, na drugi strani pa krajšanje dobe bivanja, ki pa je še vedno nad povprečjem v republiki.

Tabela 13: Povprečna doba bivanja v planinskih postojankah /v dnevih/

Leto	SRS		Gorenjska	
	vsi	tuji	vsi	tuji
1973	2,9	3,0	3,6	3,7
1978	3,0	3,0	3,0	3,3

V letu 1980 je bila doba bivanja v turistično dveh najmočnejših občinah naslednja /Jesenice-Radovljica/:na

Tabela 14: Povprečna doba bivanja v planinskih postojankah v jeseniški in radovljiški občini

	1979		1980	Indeks	Skupaj
Jesenice	3,6	/domači/	3,6	100,0	
	3,0	/tujji/	2,8	93,3	97,1
Radovljica	3,2	/domači/	3,4	100,0	
	4,3	/tujji/	4,2	97,6	98,8

Za primer smo vzeli obe občini, ker na obe odpade največji delež turističnega prometa:

Jesenice-Radovljica	1979	86,8 %	nočitev /Gorenjska/
	1980	87,1 %	"

Omenjeni podatki kažejo na upad stacionarnega turizma, ki je imel tradicijo že v predvojni dobi. Tako je bila na primer doba bivanja v Kranjski gori leta 1939 9,7 dneva, toda že leta 1960 se je skrajšala na 5,8 dni. Povečal se je delež mobilnega /izletniškega, dnevnega in vikend/ turizma. Podrobnejša analiza kaže po krajih precejšnja nihanja. Če pogledamo v Radovljiško občino, ki ima na Gorenjskem največ nočitev, so se domači gostje najdlje zadrževali v Radovljici in na Pokljuki /4,4 oz. 3,9 dneva/, tuji pa na Pokljuki in v Bohinju /6,2 in 5,7 dneva/, podatki so za leto 1979. V naslednjem letu 1980 ni bilo bistvenih odklikov, doba bivanja tujcev je nekoliko upadla /Bohinj 5,5 dneva/. V Šobcu zaradi specifičnih razmer /deževni dnevi/ niha doba bivanja od 3,9 do 5,8 dni /obdobje 1966 do 1973/. V letu 1975 so prednjačili gostje iz Nizozemske /8,8 dni/, sledijo gostje iz ZRN /5,6/, Italijani /5,8/. Domači gostje so bivali v omenjenem obdobju le 3,1 dneva.

Medtem ko je bila doba bivanja v hotelih Radovljiške občine v letu 1980 le 3,7 dneva, so zabeležili kampi 4,1 dni. Celo zasebne sobe beležijo daljšo dobo bivanja /5,1/ in počitniški domovi /5,1/. Najkrajšo dobo bivanja beležijo planinski domovi /v letu 1980 le 1,2 dneva/, kar je zaradi specifičnosti tudi razumljivo. Zanimivi bi bili vzroki krajšanja bivanja turistov. V jeseniški občini so mnenja, da se čutijo ukrepi ekonomske stabilizacije, manj je poslovnega in seminarskega turizma. V Kranjski gori pa je čutiti še posebej vpliv snega v začetku zimske sezone. Tudi za 29. nov. 1981 so bile pogoste odpovedi zaradi pomanjkanja snega, čeprav bi bilo možno vsaj delno rešiti situacijo z umetnim snegom /temperatura je bila v prazničnih dnevih pod ničlo/.

Ugotovitve in predlogi

Na Gorenjskem možnosti turističnega razvoja v poletnih mesecih še iz daleč niso izkoriščene. Na nekatere probleme so opozorili že drugi. Na podlagi osebnih ugotovitev, anket, obiskov na terenu, razgovori s turističnimi delavci in poročil /občinskih, turističnih društev, gospodarske zbornice/ bi bilo v nadaljnjem turističnem razvoju potrebno zlasti naslednje:

Odpraviti preveliko razdrobljenost turistične ponudbe in neenotnost, ki je v vsaki občini drugačna. Tu je osnovna težava. Pet gorenjskih občin je premalo povezanih. Upravne meje ne bi smele biti organizacijska ovira.

Še vedno prevladuje vtis, da je izgradnja hotelov osnova turističnega razvoja. Podatki iz tujine, kakor tudi povpraševanja tujih turistov pa niso več v celoti usmerjene v te objekte. Podatki iz Bleda /za poletje 1981/ beležijo veliko povpraševanje po apartmanih. Na Bledu tem zahtevam niso

mogli ugoditi in so goste usmerjali v zasebne sobe /podatki so bili objavljeni v dnevnem časopisju - Delo/. Zanimanje za apartmane je vedno večje in ob obali so tem zahtevam znali prisluhniti. Hotele bi bilo smiselno graditi kot osnovne objekte v Bohinjski Bistrici, Soriški planini in tam, kjer nastaja sodobni turistični center, vendar le do gotove meje. Prednost apartmana je očiten /daljša doba bivanja, manj zaposlenih delavcev in domače počutje gosta/. Območje Bohinja se naravnost ponuja v tako gradnjo zaradi pomanjkanja infrastrukture.

Pomanjkanje avtokampov se je pokazalo v minuli poletni sezoni 1981. Šobec ni mogel sprejeti vseh gostov, mnogi so taborili izven kampa ali pa so se odpeljali mimo. Lokacij je več: razširitev Šobca, Bohinjska Bistrica, Med Preddvorom in Kranjem /tu bo šla še v tem desetletju nova avtocesta. Tudi v tržiški in v škofjeloški občini bi se našel primeren prostor. Pozdraviti je potrebno ureditev našega prvega zimskega avtokampa v Gozd Martuljku v letošnji zimi /1981/82/. Podoben avtokamp bi bil zaradi pomanjkljive infrastrukture še kako dobrodošel v Bohinju. Naj pri tem omenim, da gre za sorazmerno majhne stroške /skupen prostor, sanitarije in priključki/ ob minimalnem številu delavcev. Tudi same prikolice bi tako bile boljše izkoriščene; sedaj stoje brez koristi ob stanovanjskih blokih ali zimujejo prazne nekje ob obali.

Premalo so izrabljene vodne aktivnosti na jezerih in tekočih vodah. Iz leta v leto beležimo porast kanuistov in kajakašev, največ iz tujine, v Bohinju in na Bledu je bilo posebno letos opaziti izredno število jadralnih dest /"Windsurfing"/. Ni bilo pa šel in izposojevalnic opreme za tovrstno udejstvovanje. Tako se nam dogaja podobno kot pred dvajsetimi leti s smučmi, ki so jih gostje zaman iskali.

Kolesarjenje je v zadnjih letih v stalnem porastu, toda na Gorenjskem ni pravih kolesarskih steza. Nekatere dele opuščeni železniških prog je prerasel plevel.

Manjka urejenih in markiranih sprehajalnih peš poti, ki bi bile povezane na daljše razdalje in označene na posebnih zemljevidih. Danes je namreč aktivna rekreacija stalno v porastu.

Spričo množičnega planinstva so naše kočje postale zlasti ob koncu tedna pretesne, v posebnem poglavju je nakamana nadaljnja izgradnja.

Ogled naravnih in kulturnih zanimivosti Gorenjske je vse premalo organiziran in dostikrat prepuščen gostu, da se znajde kot ve in zna.

mag. Milan Krišelj

MOŽNOSTI RAZVOJA KMEČKEGA TURIZMA NA GORENJSKEM

Kmečki turizem je ena izmed oblik turistične dejavnosti. Načrtno smo ga tudi na območju Gorenjske začeli razvijati zato, da bi zavrlji nadaljnje propadanje hribovskega prostora, ohranili vsaj zdajšnjo poseljenost, zagotovili primerno obdelovanje in izkoriščanje kmetijske zemlje, zaustavili degradacijo krajine, ki je pomembna tudi za osnovno turistično ponudbo, popestrili turistično ponudbo, predvsem pa, da bi prebivalcem v hribovitem svetu omogočili podobne življenjske pogoje, kot jih imajo ljudje v ravninah in dostopnih dolinah.

V Sloveniji je bilo dogovorjeno, da se s kmečkim turizmom lahko ukvarja le urejena kmetija in da turizem na kmetiji pomeni le dodatno dejavnost.

Z načrtno akcijo razvoja kmečkega turizma na Gorenjskem smo začeli kmalu potem, ko je leta 1968 slovenska skupščina razpravljala o potrebnosti razvoja kmečkega turizma v hribovskem svetu. Na območju Starega vrha, med poljansko in selško dolino, kjer so bile začete relativno velike investicije v razvoj zimsko-športnega centra, so se prve kmetije usmerile v kmečki turizem in začele sprejemati goste v letih 1972 in 1973. Teh kmetij je bilo sedem in skupno so imele približno 100 ležišč.

V letu 1976 pa je bila pri Kmetijski zadrugi Škofja Loka ustanovljena pospeševalna služba za kmečki turizem, katere glavna naloga je v tem, da na osnovi naravnih in družbenih danosti ustvarja optimalne pogoje za ustrezenjprostorski razvoj kmečkega turizma v občini.

Fizični kazalci razvoja kmečkega turizma na območju občine Škofja Loka v preteklem srednjem čnem obdobju /1976-1980/

V preteklem srednjeročnem obdobju je bilo na območju občine usmerjenih v kmečki turizem 39 kmetij. Prostorska

razporeditev kaže trenutno še razpršenost, vendar so vse lokacije na območjih, ki so v študiji o valorizaciji prostora za potrebe kmečkega turizma opredeljene kot primerne. Po krajevnih skupnostih pa je slika sledeča:

Razporejenost turističnih kmetij po posameznih krajevnih skupnostih v občini Škofja Loka /stanje konec leta 1980/

Naziv krajevne	Število kmetij	Število kmetij, ki že poslujejo	Število ležišč	Število ležišč, ki še niso na razpolago
Bavča	5	2	67	10
Dražgoše	2	2	6	6
Gorenja vas	1	0	12	0
Javorje	5	5	73	73
Lenart-Luša	5	3	55	21
Log	3	1	55	6
Poljane	3	3	44	44
Sorica	4	2	37	17
Sovodenj	2	0	18	0
Sv.Duh	1	0	12	0
Škofja Loka	2	0	30	0
Trebija	1	0	12	0
Zminec	1,	1	4	4
Žiri	4	2	45	14
SKUPAJ:	39	21	470	195

Kreditna politika

Ko se je v Sloveniji začel kmečki turizem hitreje razvijati, je bila v začetku največja ovira za njegov razvoj nedodelana kreditna politika. Tudi v škofjeloški občini so posamezne primere reševali po najboljših močeh, vendar predpisov še ni bilo.

Vse poslovne banke v Sloveniji, Zveza vodnih skupnosti Slovenije, kmetijska živilska razvojna skupnost in Zveza hranilno kreditnih služb Slovenije, so se že leta 1974

zedinile za "Sporazum o kreditiranju naložb v kmetijsko in živilsko industrijo ter kreditiranje proizvodnje in zalog kmetijskih pridelkov in predelave v SR Sloveniji v letih. od 1976 do 1980." V sporazumu so podpisniki na podlagi družbenega dogovora sporazumno določili enotne kriterije, ki se nanašajo na:

- dobo črpanja in dobo odplačevanja kredita
- obrestno mero za kredite
- obrestno mero za kredite iz združenih sredstev bank
- delež kredita iz združenih sredstev
- najvišji delež kredita iz sredstev Hranilno kreditnih služb

Med drugimi določbami vsebuje ta sporazum tudi določbe o kreditiranju kmečkega turizma kot dopolnilne dejavnosti naših kmetov. Poslovne banke in Zveza hranilno kreditnih služb so soglašale, da bodo obravnavale kredite za naložbe v preureditev kmečkih stanovanjskih in drugih poslopij za potrebe kmečkega turizma v hribovskih in gorskih območjih na urejenih kmetijah in sredstev, ki so izven kvote sredstev za naložbe v kmetijstvo s 3 % obrestno mero in do 10 letno odplačilno dobo. Delež poslovne banke pri kreditiranju naložb iz prvega odstavka člena znaša 35 %, Hranilno kreditnih služb pa 20 % od predračunske vrednosti, v ostalih območjih pa v skladu s poslovno politiko banke. /Sporazum je bil objavljen v Vestniku Gospodarske zbornice št. 13/76/.

Po zakonu o kmetijskih zemljiščih /Ur. l. SRS št. 26/73/ spadajo med hribovske kmetije vse tiste, ki leže na nadmorski višini večji od 600 m. Sprejeto pa je bilo še določilo, da je možno med hribovske kmetije šteti tudi one, ki imajo večino svojih proizvodnih zemljišč v strmini, ki je v povprečju večja od 25 %. To pa so v primeru škofjeloške občine še skoraj vse kmetije v "dolinskem svetu", ki leže niže od 600 m, a imajo svoja zemljišča po strminah selške in poljanske doline.

Če rečemo, da so bili kreditni pogoji na začetku srednjeročnega obdobja še dokaj ugodni, pa to ne velja za zadnja leta, ko so se splošne družbenoekonomske razmere toliko spremenile, da obstoječi sistem kreditiranja nà bil več stimulativen. Politika kreditiranja se ni mogla tako naglo spreminjati, kot so se spreminjale gospodarske razmere.

V preteklem obdobju so lahko kmetje v občini Škofja Loka najemali kredite za kmečki turizem preko hranilno kreditnih služb, ki so bile pri Kmetijski zadrugi Škofja Loka, pri Gozdnem gospodarstvu Kranj in pri Kmetijsko gozdarski zadrugi "Sora" iz Žirov. Srednjeročne investicijske kredite je najelo skupno 35 kmetij. Dinamika najemanja kreditov po letih je bila naslednja:

leto	Število investitorjev
do 1976	6
1976	8
1977	10
1978	10
1979	6
1980	1
SKUPAJ:	41

/nekatero kmetije so najemale kredite večkrat/

Primerjava investicij po posameznih letih je zelo težavna, ker so se cene /predračunske vrednosti investicij/ z bliskovito naglico iz leta v leto spreminjale. Čeprav je kmetija po "Sporazumu...." lahko dobila 55 % od predračunske vrednosti, pa so interni akti hranilno kreditnih služb preprečevali, da bi ta možnos pri večjih investicijah bila dosežena. Na koncu srednjeročnega obdobja je bila slika takšna, da višina dobljenega /odobrenega/ kredita ni dosegla pri novogradnjah niti 10 % predračunske vrednosti.

Opis investicij za potrebe kmečkega turizma

Namen	Število kredit.	Struktura
Gradnja nove hiše	8	20,5 %
Dograditev stanov.hiše	8	20,5 %
Adaptacija stanov.hiše	14	35,8 %
Ureditev centralnega ogrevanja	11	28,2 %
Ureditev sanitarij	13	33,3 %
Oprema turističnih sob	17	43,5 %

Investicijsko najbolj zahtevne so bile novogradnje, dograditve in adaptacije. Ker kreditiranje za stanovanjsko gradnjo za kmete sistemsko še ni rešeno, se nam zdi, da bo v naslednjem srednjeročnem obdobju temu problemu treba posvetiti več družbene skrbi. Čas trajanja investicije od začetka pa do konca je absolutno predolg in v nasprotju z vsemi ekonomskimi zakonitostmi. Vsi načrtani programi razvoja se zaradi tega sproti podirajo. Če hribovskemu kmetu ne bomo mogli v bodoče izdatneje pomagati, potem ne bi bilo prav, da bi ga še vnaprej le dražili. Ne smemo pozabiti, da gre pri tem za človeka, za generacije, ki še vztrajajo v hribovskem svetu in jim je treba naliti čiste-ga vina. Za vse to pa ne more nositi odgovornosti samo pos-peševalna služba!

Novogradnje in dograditve po nadmorski višini:

Nadmorska višina	Število	Struktura
nad 800 m	7	43,7
od 710 do 800	3	18,7
od 601 do 700	5	31,2
do 600 m	1	6,2
SKUPAJ:	16	100,0

Novogradnje in dograditve po posestni strukturi:

Velikost posesti	Število	Struktura
1 do 10 ha	0	0,0
10,1 do 20 ha	4	25,0
20,0 do 40 ha	6	37,5
nad 40 ha	6	37,5
SKUPAJ:	16	100,0

Številke so zelo zgovorne in karakteristične, saj nam po eni strani povedo, da je največ stanovanjskih problemov v višjih nadmorskih višinah. Ker pa so investicije v novogradnje zahteven zalogaj, ni slučajno, da se jih pretežno lotevajo le gospodarsko najmočnejše kmetije.

V novogradnje in dograditve je investiralo 75 % kmetij, ki so imele več kot 20 ha skupne površine. Med investitorji je bilo tudi nekaj takšnih, ki so kredit jemali za izboljšanje in razširitev obstoječih turističnih kapacitet.

Daleč največ sredstev za investicije so prispevali kmetje sami, bodisi v delu, denarju in materialu. Kmetije se pri tem precej gospodarsko izčrpajo, doba realizacije investicije je predolga in dogaja se, da zaostaja tudi kmetijski del. Rešitev bo verjetno treba iskati v spremenjeni /ugodnejši/ kreditni politiki in v dohodkovnih odnosih /kooperantskih/ pri čemer ni vedno nujno, da je drugi partner samo kmetijska ali gozdarska organizacija.

Stanje gospodarskih in stanovanjskih poslopij

stanovanjske razmere	2,1
gospodarska poslopja	1,8
stopnja mehaniziranosti kmetije	1,7

Legenda: 1 dobro /popolno/
2 srednje
3 slabo

Stanje stanovanjskih poslopij je v povprečju dobro, vendar je pri tem treba ločiti tiste kmetije, pri katerih gre za novegradnjo ali adaptacijo /pri teh je sedanje stanje stanovanjskih poslopij slabo/ in one, kjer gre za opremo. Srednje imajo že boljši osnovni stanovanjski standard.

Gospodarska poslopja so povprečno srednje dobra. V kategoriji "slabo" ni prav nobene kmetije, kar potrjuje prejšnjo ugotovitev, da imajo proizvodni del že pretežno urejen. Enako lahko ugotavljamo za stopnjo strojne opremljenosti. Ta je povprečno za malenkost boljša od gospodarskih poslopij.

Nadmorska višina in struktura zemljiške posesti

Nadmorska višina je izredno pomembne činitelj, saj je na tej podlagi že sprejetih precej diferencialnih ukrepov za pospeševanje kmetijstva v hribovskem svetu /kreditna in davčna politika, regresi za gnojila, krnila, načrte, itd./. Vse to pa je še vedno premalo, da se negativni procesi ne bi nadaljevali.

Turistične kmetije na loškem so po nadmorski višini takole razporejene:

Nadmorska višina	Število kmetij	Struktura
1. nad 800 m	18	46,1
2. od 701 do 800 m	4	10,2
3. od 601 do 700 m	13	33,3
4. do 600 m	4	10,2
SKUPAJ:	39	100,0

=====

Izstopa kategorija nad 800 m, kar je rezultat tako naše usmeritve, kakor tudi dejstva, da so problemi v teh naravnih okoljih najbolj pereči. Močno je zastopana tudi kategorija od 600 do 700 m, to je naš najbolj naseljen in najvitalnejši hribovski pas, za katerega marsikje že lahko rečemo, da so negativni procesi že precej zaustavljeni.

Struktura zemljiške posesti

a. Skupaj vse zemlje:

Površina v ha	Število kmetij	Struktura %
1. do 10 ha	4	10,2
2. od 10,1 do 20	7	17,9
3. od 20,1 do 40	12	20,7
4. nad 40	16	41,1
SKUPAJ:	39	100,0

b. kmetijska zemlja^x

1. do 3 ha	3	7,6
2. od 3,1 do 5	3	7,6
3. od 5,1 do 10	15	38,4
4. od 10,1 do 20 ha	18	46,1

SKUPAJ: 39 100,0

Struktura posesti je zopet tipična. Od celotnega vzorca izstopa le nekaj kmetij, ki imajo manj kot 10 ha skupnih površin. Pri le-teh gre za določeno ponudbo, ker pride na kmetijo dohodek še iz drugih dejavnosti /redna zaposlitev/

^x to so obdelovalne površine, kot jih pojmujeemo geografi + pašniki

Starostna struktura lastnikov turističnih kmetij

Starost	Število lastn.	Struktura %
1 do 30 let	2	5,1
2 od 31 do 50	20	51,3
3 od 51 do 60	11	28,2
4 nad 60 let	6	15,3
SKUPAJ:	39	100,0

Za starostno strukturo lahko ugotovimo, da je dokaj ugodna. Pri tej presoji je pač treba upoštevati specifičnosti kmečkega turizma v tem smislu, kdo in kdaj se lahko sploh začne ukvarjati z njim. Tam, kjer so družine še mlade, z majhnimi otroki, še ni pogojev za dodatno dejavnost, zato je največ lastnikov v kategoriji 31 do 50, kar 51,3 %. Če pa k temu prištejemo še naslednji razred, to je od 51 do 60, ko so kmetje še pri polnih močeh /gospodinje so v povprečju mlajše od svojih mož, tako da je podoba še bolj ugodna/ dobimo kar 80 % vseh lastnikov.

Za kategorijo nad 60 let je potrebno pojasnilo. Ta s svojimi 15 % sicer ne izstopa. Pri podatkih smo pač morali upoštevati pravne lastnike, kljub temu, da s kmetijami že upravljajo nasledniki. To velja za vseh šest kmetij v našem primeru.

Kmetije, ki leže na nadmorski višini 800 m in več, imajo zelo ugodno starostno strukturo. Vsi gospodarji do 30 let so v tem višinskem razredu, prav tako pa tudi skoraj 75 % tistih, ki so v kategoriji od 31 do 50 let. Vse ostale pa imajo zagotovljene naslednike.

Relativno ugodna starostna struktura pa nas ne sme zavesti. V hribovskem svetu nasploh je starostna struktura

kmečkega prebivalstva neugodna! Vedeti moramo, da predstavljajo turistične kmetije že določen izbor, da je bila /huda/ selekcija že izvedena. Neugodna starostna struktura izključuje možnost za kmečki turizem.

Starostna struktura po velikosti zemljiške posesti nam pri kmetijah, ki so se v preteklem srednjeročnem obdobju usmerile v kmečki turizem pokaže, da le-ta ni odvisna od velikosti posesti.

Povprečna starost lastnikov turističnih kmetij je 49 let. Najstarejši je bil star 76 let, najmlajši pa 28. Skupno število družinskih članov na eno kmetijo pride 5,8. V povprečju po dva človeka delata samo na kmetiji, po eden pa je zaposlen izven kmetije. Vzdrževanih je okoli 40 %, večji del so to otroci.

Stanje gospodarskih in stanovanjskih poslopij

stanovanjske razmere	2,1
gospodarska poslopja	1,8
stopnja mehaniziranosti kmetije	1,7

Legenda: 1 dobro /popolno/
2 srednje
3 slabo

Stanje stanovanjskih poslopij je v povprečju dobro, vendar je pri tem treba ločiti tiste kmetije, pri katerih gre za novogradnjo ali adaptacijo /pri teh je sedanje stanje stanovanjskih poslopij slabo/ in one, kjer gre za opremo. Slednje imajo že boljši osnovni stanovanjski standard.

Gospodarska poslopja so povprečno srednje dobra. V kategoriji "slabo" ni prav nobene kmetije, kar potrjuje prejšnjo ugotovitev, da imajo proizvodni del že pretežno urejen.

Splošni pogoji za razvoj turizma na kmetijah

V investicijsko usmeritvenih programih smo zasledovali elemente, ki so značilni za splošne pogoje za turistično dejavnost. Poglejmo, kakšne so bile povprečne vrednosti nekaterih pokazateljev:

oddaljenost kmetije od:	
turističnega urada	20 km
špecerijske trgovine	2,8 km
ambulante	12,5 km
telefona	2,3 km
avtobusne postaje	2,6 km
bolnišnice	44,5 km
regionalne ceste	7,25 km

Na turistično-investicijskih programih smo zasledovali še nekatere druge elemente, ki naj bi bili značilni za splošne pogoje za turistično dejavnost, kot npr. pomebnnejše kulturne prireditve, turistično folklorne manifestacije, kulturno-zgodovinske znamenitosti, posebnosti ožjega območja, kraja ali kmetije itd. Vendar je take elemente težko vrednotiti, le po posebni metodologiji, ki smo jo uporabili, da smo določili primostna območja.

Samo iz merljivih elementov je razvidno, da je stopnja komunalne opremljenosti podeželskega prostora še vedno relativno nizka. Da bi to našo trditev dokazali, bi bilo seveda treba navesti še več pokazateljev, vendar to presega okvir tega elaborata.

Največji zaviralni moment je dostopnost. Razen za ravninske in dolinske kmetije, ni možen dostop z avtobusom. Za

kmečki turizem je po eni strani to sicer dobro, saj je veliko manjša verjetnost, da se bodo kmetije izrodile v slabe gostilne, po drugi strani pa je onemogočen razvoj organiziranega izletniškega turizma, ki je v nekaterih drugih delih Slovenije tudi razvit!

Turistični urad je le v občinskem središču, zato nam ta podatek obenem predstavlja povprečno oddaljenost od Škofje Loke, ki znaša 20 km. Tudi ta podatek potrjuje dejstvo, da se za kmečki turizem odločajo v območjih, kjer je relativno manj možnosti za dohodek, ki bi ga dobili iz sekundarnih ali terciarnih dejavnosti.

Ker gre v večini primerov za samotne kmetije ali za močno razložena naselja, je tudi razdalja do prve špecerijske trgovine, ki jo lahko enačimo s središčem funkcionalnega območja, kar precejšnija, saj znaša 2,6 km. To je povprečje, maksimalne vrednosti pa ne presegajo 5 km.

Ambulante imamo poleg Škofje Loke še v Železnikih, Gorenji vasi in Žireh, se pravi v centru mikroregij. Tako da so kmetije, gledano z vidika mikroregije, oddaljene od tega središča v povprečju še vedno 12,5 km. Največ 18 km.

Stanje telefonskega omrežja se zelo hitro izboljšuje. Povprečna oddaljenost kmetij od prvega telefona je le 1,6 km. Največ 3,5 km. Ker se problematika telefonskega omrežja rešuje po območjih, so povprečne vrednosti seveda varljive. Imamo sektorje, kjer je telefonija že rešena /Javorje, Dražgoše, Leskoviča/ in sektorje, kjer še ni!

Zanimiv je podatek, ki nam pove koliko so kmetije oddaljene od regionalnih cest, to je od glavnih prometnih žil, ki vodijo po obeh dolinah. Ta oddaljenost znaša v povprečju okoli 5 km. Največja je 15 km /Davča/.

Bolnišnica je v Ljubljani. Povprečna oddaljenost naših obravnavanih kmetij od Ljubljane je 44,5 km!

Oblike turistične ponudbe na kmetijah

1. prenočišče z zajtrkom	6 kmetij
2. polpenzion	2
3. penzion	29
4. počitniško stanovanje	16
5. drugo	3

Oblike so kombinirane tudi v okviru ene kmetije. Samo prenočišče z zajtrkom imajo 4 kmetije, ki so locirane v Dražgošah in v Sorici. 2 kmetiji imata polpenzion, vse ostale pa cel penzion. Torej prevladujejo penzijske storitve, kar je v skladu s stopnjo razvoja gostinske dejavnosti in v skladu z naravnimi možnostmi. Ker so gospodinje v polni penzijski storitvi zelo obremenjene, smo začeli uvajati posebno obliko, to je počitniško stanovanje, kjer je obremenitev gospodinje znatno manjša. Naše kmetije so še vedno vse preveč usmerjene v polni penzion. Zdi se, da vlada še vedno splošno prepričanje, da je kmečki turizem le to, če kmetija daje polno oskrbo gostom, to je prenočišče in tri obroke hrane. To pa seveda ni res! Kmečki turizem je treba pojmovati dosti širše: vsaka oblika turistične dejavnosti, ki se manifestira v okviru kmetije kot dodatna dejavnost, je po vsebini kmečki turizem.

Število sob inštevilo ležišč na kmetijah

do 6 postelj	7 kmetij
od 7 do 12 postelj	21 kmetij
od 12 do 18 postelj	7 kmetij
nad 18 postelj	4 kmetije

SKUPAJ: 39 kmetij

do 2 sobi	4 kmetije
od 3 do 4 sob	7 kmetij
od 5 do 6 sob	20 kmetij
nad 6 sob	8 kmetij

SKUPAJ: 39 kmetij

Povprečno število vseh ležišč na kmetijah je 11,9 ali skupno 467. Značilen je podatek, da kmetije, ki že poslujejo v turizmu, stalno povečujejo kapacitete, po drugi strani pa tudi stalno izboljšujejo kvaliteto ponudbe, ker so zahteve tržišča iz leta v leto večje. Že več let zaporedoma velja pravilo, da je povpraševanje stalno nad ponudbo.

Enoposteljnih sob je v obstoječih kapacitetah premalo. Vsaka kmetija bi morala imeti vsaj eno tako sobo, vendar kar 70 % kmetij nima niti ene. Prevladujejo dvoposteljne in večposteljne sobe. Prav tako ugotavljamo, da stopnja sanitarne opremljenosti še zdaleč ni zadostna. Čeprav stanje približno ustreza osnovnim zahtevam, ki jih predpisuje "Pravilnik o minimalnih tehničnih pogojih za sprejemanje na prenočevanje ter za pripravo hrane in pijač v gospodinjstvih in kmečkih gospodarstvih", pa s tem ne moremo biti zadovoljni.

Struktura tržnih viškov

Zasledovali smo kmetijske tržne višje, in sicer mleko, meso in les, in sicer glede na nadmorsko višino in glede na velikost posesti.

Glavni tržni artikel je meso, na drugem mestu je mleko, in na tretjem les. Če pogledamo najvišji višinski razred, v katerem je največ turističnih kmetij, je struktura tržnih viškov naslednja:

meso: do 1 t	7 kmetij
od 1,1 do 2 t	7 "
od 2,1 do 3 t	3 "
nad 3 t	1
<hr/>	
<u>SKUPAJ:</u>	<u>18 kmetij</u>

Pri 14 kmetijah je meso pomembne tržni višek, medtem ko je mleko v teh nadmorskih višinah zaradi težav odvoza mleka in relativno visokih prevoznih stroškov, manj pomembno.

Mleko se pretežno konzumira v okviru kmetije skozi kmečki turizem in delno v obliki mlečnih izdelkov.

mleko: do 4.000 lit	8 kmetij
od 4.001 do 8.000 lit	5 kmetij
od 8.001 do 12.000 lit	3 kmetije
nad 12.000 lit	2 kmetije

SKUPAJ: 18 kmetij

Nad 12.000 lit. mleka imata v tem višinskem pasu le 2 kmetiji. Največ mleka imajo kmetije v višinskem pasu od 601 do 700 m, kjer jih je skoraj polovico takih, ki ga oddajo več kot 12.000 l.

les: do 30 m ³	7 kmetij
od 31 do 50	3 kmetije
od 51 do 70	2 kmetije
nad 70	7 kmetij

SKUPAJ: 18 kmetij

Struktura dohodka na kmetijah

Upoštevali smo dohodek od osnovne kmetijske dejavnosti, gozdarstva in od kmečkega turizma. Računali smo le dohodek, ki ga ustvari kmetija, ne pa tudi tistega, ki na kmetijo pride iz nekmetijskih dejavnosti /sekundarni in terciarni sektor/. Podatke za tržne viške smo dobili po veljavnih kooperacijskih pogodbah, dohodek od kmečkega turizma pa smo računali tako, da smo vzeli povprečno zasedenost kapacitet 70 dni na leto na eno ležišče. Dohodek je povsod računан le bruto. Ker so stroški za doseganje realizacije po posameznih dejavnostih približno enaki, je primerjava možna.

Struktura dohodka je naslednja:

kmetijstvo: do 30 %	12 kmetij
od 31 do 45 %	16 kmetij

od 46 do 60 %	8 kmetij
nad 60 %	3 kmetije
gozdarstvo:	
do 10 % skupnega dohodka	13 kmetij
od 11 do 20 %	10 kmetij
od 21 do 30 %	12 kmetij
nad 30 %	4 kmetije

SKUPAJ: 39 kmetij

kmečki turizem:

do 30 % od skupnega dohodka	7 kmetij
od 31 do 45 %	15 kmetij
od 46 do 60 %	10 kmetij
nad 60 %	7 kmetij

SKUPAJ: 39 kmetij

Do 30 % od skupnega dohodka od kmetijske dejavnosti imajo pretežno kmetije v višinskem pasu nad 800 m nadmorske višine ali one, ki imajo do 10 ha skupne zemlje. Pri le-teh kmetijah odpade večji delež na dohodek od kmečkega turizma, oziroma od gozdarske dejavnosti. Največji odstotek bruto dohodka od kmečkega turizma pa imajo tiste kmetije, ki gospodarijo v najtežjih ekoloških pogojih, oziroma tiste, ki nimajo možnosti dobiti dovolj dohodka od osnovne kmetijske ali gozdarske dejavnosti. Ti podatki nam dovolj prepričljivo dokazujejo, da je dodatna dejavnost na hribovskih kmetijah nujna!

Mag. Anton Gosar

POČITNIŠKA BIVALIŠČA NA GORENJSKEM

1. U v o d

Na pravkar končanem popisu prebivalstva in stanovanj 1981. leta so v SR Sloveniji zabeležili 25.452 stanovanj, ki niso namenjena stalnemu bivanju. (1)

Napram prejšnjemu popisu izpred desetih let se je število teh stanovanj petkrat povečalo - predvsem na račun števila počitniških hišic in spartmajev namenjenih rekreaciji. Viri občinskih urbanističnih zavodov še zdaleč ne navajajo tolikšnega števila počitniških hišic. Vzrok leži v tem, da je po uradnih republiških virih v nekaterih občinah več kot 70 % novogradenj zgrajenih na črno - so tej neregistrirana (2)

Med črnimi gradnjami prednjači zidava počitniških bivališč, ki so urbanistično in ekološko moteč element v pokrajini. Posebno prizadet je osrednji slovenski alpski svet, v katerem se nahaja prek 35,5 % vseh počitniških hišic - na ozemlju, ki predstavlja komaj 1/10 slovenskega ozemlja, a ki ima v svojem osrčju bisere naravne dediščine Slovenije (7).

2. Nedovoljena gradnja v slovenskem alpskem svetu

V jugoslovanskem merilu je problem nedovoljene gradnje dokaj dobro opredelil S. BJELAJAC, ki pravi, "da je ta pojav družbeno pogojen in da vzroki leže v specifičnih družbenih odnosih". (4) Problematika "črne gradnje" se je med geografi v Sloveniji lotil M. RAVBAR. Njegova definicija tega posega v

proator je, "da je to vsaka zidava, v glavnem individualna gradnja, ki se nahaja na površinah katere niso bile določene v ta namen, z uradno sprejetimi urbanističnimi plani in dokumenti" in "da je to tudi vsakršna gradbena akcija", ki na kakršenkoli način preoblikuje okolje brez predhodne odobritve, ko je obveznost take odobritve predpisana z normativnim aktom".(5)

Problemi povezani z gradnjo počitniških hišič na črno se kažejo šele v novejšem času z vso intenzivnostjo. V desetletju, med štetjema 1961/71, so zabeležili nedovoljenih največ gradenj med objekti, ki so bili namenjeni stalnemu bivanju, saj so imeli npr. leta 1967 v občini Split med vsemi 4000 nedovoljenimi gradnjami le 0,4 % nedovoljenih počitniških bivališč.(4) Deset let kasneje pa ima naprimer občina Radovljica med vsemi "črnimi gradnjami" kar 73,6 % nedovoljenih sekundarnih počitniških bivališč. V nemajhni meri gre vzroke za ta trend iskati v povečanem družbenem standardu, v omejevanju naložb kapitala zasebnikov in v spoznanju (ko je vlaganje v nakup parcele naložba kapitala), da so delavcu potrebni dopust, oddih in rekreacija, ki posamezniku najbolj ustrezajo. Že v tezah za regionalno prostorsko načrtovanje rekreacije opozarja JERŠIČ, da je spekter potreb po rekreaciji med različnimi socialnimi strukturami različen: nekateri iščejo komunikativnost in zabavo, vedno več ljudi pa priteguje neoskrunjena, ali deloma preoblikovana prirodna pokrajina (6). Alpski svet daje zaradi svojih specifičnih naravnih danosti predvsem v izvenzimski sezoni (in izven zimsko-športnih središč) veliko možnosti za zvrsti rekreacije (sprehodi, mir....), ki najbolj ustrezajo urbanemu, mestnemu prebivalstvu. V gorskem svetu Slovenije je naprimer kar 45,5 % lastnikov vikendov iz Ljubljane (karta 1) (8). Nič čudnega ni torej, če je interes za izgradnjo lastnega, drugega doma, ki naj služi sprostitvi, vedno večji in, če se ta težnja vedno pogosteje izraža tudi v črnograditeljstvu. Fritisk v tej smeri je čutiti predvsem v gorskem in obmorskem (primer občine Buje) svetu Jugoslavije!

Črnih gradenj je v alpskem svetu več kot v drugih naravno-geografskih enotah Slovenije. Na Gorenjskem je v povprečju 30,8 % gradenj nedovoljenih in le mestna območja Ljubljane, Maribora in Celja jih po deležu prekašajo (38 %) (5).

Obenem je v tem območju največja koncentracija počitniških bivališč - v predalpskem in alpskem svetu Slovenije jih še od vseh namreč kar 68,3 % (na Gorenjskem 26,1 %⁺). V glavnem si izbirajo atraktivne, gozdno-travniške in panoramske lege do koder je še možen avtomobilski dovoz (8). V šestdesetih letih so počitniške hišice poselile dolinski svet Julijskih in Savinjskih Alp. V času JERŠIČEVE (1967) raziskave so se počitniške hišice stisnile na pobočja rečnih dolin, v neposredno zaledje večjih ali manjših urbanih centrov (npr. Gorenja vas). V začetku sedemdesetih let pa se njih razporeditev spreminja v korist visokogorskih planot, gozdnih teras in odmaknjenih, visokoležeših gorskih pašnikov (npr. Ukanc, Pokljuka). Tu je gradnja na črno kasneje zaznavna in institucionalno registrirana. Dovoljena ali nedovoljena gradnja je v teh območjih velikokrat destruktiven element v pokrajini, saj počitniška bivališča velikokrat je ustrezajo niti urbanemu tipu alpskih gradenj, niti niso grajene prostorsko funkcionalno, saj so razmetane v nedoločljivem neredu po širšem alpskem prostoru. Študija urbanista OGORELCA pravi, "da je pojav počitniških hišic, iz gledišča valovanja naravne dediščine Slovenije, vprašljiva struktura v našem prostoru, posebno še če ni plansko zasnovana in institucionalno vodena".

V najširšem pomenu bi lahko govorili o privatizaciji najbolj atraktivnih in najlepših krajinskih območij, saj se predvsem na Gorenjskem in v Trenti že kažejo intimne želje posameznikov po "bogatenju" okolja, z demonstracijo osebnega okusa, ki je največkrat v diametralnem nasprotju s spoznanji sodobnega urbanizma, oblikovanja in znanja".(3). Gradnje hišic za oddih spremenijo značaj ali planirane izrabe kulturne pokrajine, saj se počitniške hišice postavljene velikokrat na dominantno mesto v pokrajini (razgled) ali pa onemogočajo ustavno zagotovljen dostop do rečnih, jezerskih in morskih obal. "Žal dosedanja politika izdajanja lokacij, kljub nekaterim sprejetim načelom ni bila nikoli povsem čista" (pritiski za izdajanje dovoljenj)

⁺ vir: podatki popisa prebivalstva in stanovanj leta 1971

študije urbanističnih načrtov in izbira lokacije, kjer ni predvsem noben drug "moteč" objekt, individualni nakup večjih okoliških parcel ob vikendu in s tem onemogočanje načrtne izrabe prostora v druge namene ...), k čemer je obilo prispeval toleranten odnos do na črno zgrajenih vikendov (weekend hiš) (3). Rušenj na črno zgrajenih vikendov je bilo malo, a še ta so dvignila obilo prahu v časopisju!

Tabela 1: Sekundarna bivališča za oddih na Gorenjskem

	Reliefna intenzi- teta v m	obseg v %	delež preb. v %	št.oičit. 1971	hišic % 1980	index	delež nedo- volj.počit. hišic 1980 absol.relat.
Jesenice	2423	15,7	14,8	170	15,2	595	350 98 16,6
Tržič	1676	6,5	6,8	45	4,0	157	348 26 16,5
Radovljica	2493	27,0	15,7	462	41,3	757	163 92 12,1
Kranj	2228	19,0	32,6	222	19,8	352 ⁺	158 92 27,40
Škofja Loka	1353	19,6	17,2	172	15,4	257 ⁺	159 67 26,1
Kamnik	1400	12,1	12,8	47	4,2	196	238 26 13,3
Gorenjska	2545	100	100	1118	100	2314	207 401 17,3
Slovenija	2863	11,7	10,6	4281	26,1		XXX XXX XXX
		100	100		9,95		

x v okviru SR Slovenije
 XX v okviru SFRJ
 xxx ni aktualnega podatka
 + delno ocena

Tabela 2: Sekundarna bivališča za oddih glede na nadmorsko višino na Gorenjskem x

	Gorenjska		Jesenice	Radovljica	Tržič	Kranj	Kamnik	Škofja Loka
	absol.	relat.						
pod 400 m	72	6,4	-	1	-	18	2	51
400-600 m	417	37,3	12	198	22	98	10	77
600-800 m	214	19,1	71	74	7	17	29	16
800-1000 m	247	22,1	87	122	1	6	6	25
1000-1200 m	86	7,7	-	31	15	37	-	3
nad 1200 m	82	7,3	-	36	-	46	-	-
Skupaj	1118	100	170	422	45	222	47	172

Vir: podatki popisa prebivalstva in stanovanj leta 1971

x termin uporabljen ob popisu prebivalstva in stanovanj

Vendar pri obravnavanju počitniških hišic in gradnje le-teh na črno ne bi smeli povdariti le negativno plat, ki prevladuje, ampak bi lahko vsaj v nekaterih območjih alpskega sveta dali prednost pozitivnim iniciativam, ki jih gradnja počitniških hiš prinaša s seboj: velikokrat se oživlja propadajoči svet planinskega pašništva, saj se konzumira višek tamkajšnjih produktov, gradnja in občasna poselitev pomagata ohranjati določene tipično slovenske, alpske objekte in navade (seniki, tekmovanje harmonikarjev), vzdržuje se kulturna pokrajina in ohranja izgled (sicer redka košnja senožeti!) in nenazadnje nudijo se usluge domačega prebivalstva (dovoz blaga, informiranje), oziroma oživlja druge dejavnosti (turizem in promet). Primere delno vzklajenih odnosov najdemo lahko na Veliki planini, Pokljuki in v Trehnti (Vrstnik).

3. Počitniške hiše na Gorenjskem

Odnos družbe do počitniških hišic, njih izgradnje in lokacije se spreminja v času in prostoru. "Na tem področju vlada popolna idejna

in teoretična zmeda" zaradi česar se vali velikokrat neupravičeno krivda za nesmotrno izrabo prostora le na črnograditelje. Vizuelna polucija, ki nastaja z izgradnjo počitniških hišic mimo zakona, je v nemajhni meri rezultat nezadovoljivih bivalnih in delovnih razmer. Najbolj jo injicira strnjena blokovska (ali tudi tesna individualna) gradnja, ki sili ljudi, da iščejo mirnejše koticke v katerih postavljajo po uradni ali neuradni poti lastne (sekundarne) domove. Zavedati pa se moramo, da vsi ne moremo imeti dve, ali več domovanj, saj je že za zdajšnji slovenski teritorij značilna anarhična in slučajnostna razpršenost gradenj na obsežnem prostoru. Vsakemu prebivalcu Slovenije pa bi morali zagotoviti možnost za udoben individualno oblikovan dopust (in dostojno prebivanje)!

Počitniške hišice se v Sloveniji pojavljajo v večjem številu tam, kjer se nahajajo območja z nadpovprečnimi naravnimi lepotami, oziroma tam, kjer so odraz poselitve ob večjem urbanem središču. OGORELEC, ki se je deset let za JERŠIČEM v okviru raziskovalnega projekta ukvarjal s problemi sekundarnih počitniških bivališč ugotavlja, da to velja predvsem za alpski in predalpski svet Slovenije, kjer se je število teh domov v desetih letih v povprečju povečalo za indeks 358. Posebno izstopajo območja v občinah Jesenice, Radovljica in Kamnik, povsod tam torej, kjer so v alpskem svetu najvišji in najlepši predeli. (3) Anketiranje med potencialnimi kandidati za sekundarno počitniško hišico (anketiranje med telefonskimi naročniki) je naprvo mesto želja postavilo zopet območje Julijskih Alp - 37 % odgovorov, ki mu sledita Slovensko primorje in Zahodna Istra s 30 % odgovorov (3). Glede na to lahko tudi v bodoče pričakujemo "pritisk" za odobranje gradenj in nadaljevanje legalne, a tudi brezpravne gradbene dejavnosti v večini občin slovenskega alpskega sveta!

Podatki, ki so nam leta 1980 na voljo, govore o 2.314 počitniških hišicah, zgrajenih v šestih občinah osrednjega

alpskega sveta Slovenije (Kamnik, Škofja Loka, Kranj, Tržič, Radovljica, Jesenice). Povprečna reliefna intenziteta omenjenih gorenjskih občin znaša 1928 metrov, pri čemer predstavlja območje obravnave 11,7 % slovenskega ozemlja. V povprečju znaša gostota weekendov na Gorenjskem 0,97 počitniških hišic na kvadratni likometer površine. Najgosteje so "posejani" vikendi v občini Jesenice (1,59), kateri sledijo občine Radovljica (1,18), Tržič (1,01), Kranj (0,77), Kamnik (0,68) in Škofja Loka (0,55) počitniških hišic na km² občinskega teritorija. (Če bi zgolj teoretizirali bi lahko zapisali, da ima v povprečju vsak 87. Gorenjec svoj vikend, oziroma, da pripada v povprečju en vikend 24. gospodinjstvu Gorenjske). Ne smemo pa pozabiti, da je večina lastnikov Ljubljančanov, oziroma prebivalcev osrednje slovenske urbane osi. (tabela 1).

V goratem svetu Vzhodnih Julijskih Alp, Karavank in Kamniških Alp ni enakomerne višinske porazdelitve počitniških bivališč. Najbolj "zaseden" je svet, kjer je tudi reliefna intenziteta največja, npr. v občini Radovljica, v povprečju pa prevladuje izgradnja na nadmorski višini 400-600 metrov, kjer je 37,7 % vseh počitniških hišic, sledi pa ji gradnja weekendov na višinah nekaj pod 1000 metrov, kjer je preostalih 22 % sekundarnih bivališč za oddih Visokogorskih počitniških hišic, ki so več kot 1000 metrov visoko nad morjem, je komajda petnajst odstotkov!
(tabela 2).

Po PEPEONIKOVI klasifikaciji bivališč za počitek in rekreacijo v Jugoslaviji spadajo gorenjske občine glede na število letnih ob popisu 1971. leta v 3. (radovljica, Kranj) in 4. kategorijo z 200-500, oziroma 100-200 "weekendi" v občini. Po deležu počitniških bivališč v številu vseh stanovanj pa je občina Radovljica v samem jugoslovanskem vrhu (kategorija 50-99 %), medtem, ko so druge občine Gorenjske nekje med srednjimi vrednostmi (10, 0-24,9 %) počitniških hišic). Podpovprečna je bila v tem območju povojna gradnja weekendov, a niti površine

tukajšnjih bivališč za počitek in rekreacijo ne dosegajo jugoslovanskega povprečja. Največ vikendov ima površine 30-40 m², le v občini Jesenice je prostor v počitniških hišicah še manjši (apartmani v Kr.Gori) in znaša nekje med 17. in 30. m² v povprečju. (9)

Naše raziskave so se v letih 1979 in 1980 lotile aktualnega problema črnih gradenj počitniških hišic na Gorenjskem in bile usmerjene k nedovoljnemu poseganju v gorski prostor Julijskih in Kamniških Alp. Podrobneje smo se lotili proučevanja tega pojava v občinah Radovljica in Kamnik.⁺

V občini Kamnik je bilo tega leta 196 sekundarnih počitniških bivališč od katerih je bilo 26 zgrajenih na črno, lo2 počitniški hišici sta bili individualni. 68 "weekendov" pa v družbeni lasti. Delež nedovoljene gradnje med počitniškimi hišicami je znašal 13,27 %. V občini Radovljica je bilo lani 757 sekundarnih počitniških bivališč od katerih je bilo 92 dograjenih brez ustreznih dovoljenj. Delež nedovoljene gradnje med počitniškimi hišami znaša 12,1 %; med nedovoljeno gradnjo v občini nasploh pa znaša delež teh brezpravno zgrajenih hiš kar 73,6 % (skupno 103 nedovoljene gradnje)!

Tabela 3: Nekaterne socialno-geografske karakteristike lastnikov nedovoljenih počitniških hiš v občinah Radovljica in Kamnik (v %)

	Št. nedovolj. gradenj	Kraj stalnega bivališča			
		Ljubljana	Radovljica ali Kamnik	Gorenjska	SRS
Radovljica	92	40,5	35,1	18,9	5,4
Kamnik	26	38,5	23,8	11,5	26,2
Skupno	118	40,7	32,2	16,9	10,2

⁺ Delo je bilo opravljeno v okviru seminarja za družbeno geografijo (mentor prof. dr. Vl. Klemenčič) na PZE za geografijo Univerze v Lj.

Izobrazbena struktura

	osnovna	strokovna	srednja	visoka šola	upokoj.
Radovljica	10,8	18,9	18,9	35,1	16,1
Kamnik	9,5	23,8	19,1	38,2	9,4
Skupno	10,2	19,5	18,6	36,4	15,2

Tabela 4: Nekatere karakteristike počitniških hišic zgrajenih na črno v občinah Radovljica in Kamnik

	velikost parcele v %			velikost hišice v %			opremljenost		
	do 60 m ²	60-30 m ²	nad 300 m ²	pod 12 m ²	13 - 25 m ²	nad 25 m ²	v % sanit.cesta, el.		
Radovljica	13,5	51,4	35,1	29,7	70,3	0	25	70	0
Kamnik	0	24,8	75,2	24,1	42,9	33,3	29	57	58

Obe občini zajemata nižinski svet nad katerim se vzpenjajo visokogorske kraške planote. Predvsem te so deležne pozornosti graditeljev počitniških hišic.

V občini Radovljica je 15 lokacij kjer je poleg dovoljene gradnje počitniških hišic zraslo tudi nekaj objektov zgrajenih na črno, oziroma je 9 lokacij, kjer so vse hišice za oddih brez ustreznih dovoljenj.

K dolinskemu ali robnemu svetu Gorenjskih ravnin in dobnav lahko prištevamo le šest (25 %) lokacij, ostala območja počitniških hišic so območja aktivnih ali zamrlih planin (Uskovnica, Riemanovaplanina, Planina Konjščica...), ali pa so to visokogorske kraške, pašnogozdne planote (n.pr. Mežakla, Pokljuka...). V občini Kamnik je na nadmorski višini pod 600 metri, v območju Kamniško-bistriške ravnine in v vanjo se stekajočih dolinah 18 % vseh počitniških hišic, v srednjegorskih legah, na pobočjih in terasah Kamniško-Savinjskih Alp je 50,8 % vseh vikendov,

na visokogorskih planotah, na višinah okrog 1500 metrov pa je še preostalih 40 (31 %) vikendov. Med štirinajstimi lokacijami jih je troje v dolinskem svetu, sedem na pobočjih pod sedemsto metri in tri lokacije na planinah (n.pr. Menina, Velika in Mala...), Od vseh črnih gradenj vikendov v občini jih je nadpovprečno veliko v visokogorskem svetu - kar 15, ali 57,6 % - na treh lokacijah. V dolinskem svetu je le 5 počitniških hišic zgrajenih na črno (19,2 %) na dveh lokacijah. Na šestih lokacijah sploh ni črnih gradenj.

Vzroke za nadpovprečen interes za črno gradnjo počitniških hišic na lokacijah, ki so višje od 600 metrov gre iskati predvsem v tem, da so to območja z južno ekspozicijo, nad inverzijsko plastjo, z dobro osončenostjo, poveni zemljišči (območja intenzivne deagrarizacije) in možnim dostopom z avtomobili. Visokogorske planinske lege pa poleg tega omogočajo še zimsko-športno rekreacijo daleč na pomlad. Negativem klimatski element na vseh visokogorskih planotah pa je severovzhodni veter (Burja), ki posebno močno piha pozimi in velikokrat vplina na spekter rekreativnih dejavnosti in prometnih povezav (žičnice ne delajo, ceste poledenijo).

V obeh občinah so beležili nadpovprečno rast nedovoljenih počitniških hišic v letih 1975 in 1976, ko je bilo med vsemi zajetimi nedovoljenimi počitniškimi hišicami kar dve petini (40 %). V evidenci nedovoljenih gradenj pred letom 1975 imajo še 35 % počitniških hišic, v zadnjih štirih letih pa je na splošno nedovoljenih gradenj manj. Zadnji dve leti niso registrirali niti ene nedovoljene gradnje sekundarnega bivališča za oddih. Vzroke za to gre poiskati v relativnem zmanjšanju interesa po gradnji zaradi ekonomske krize, a tudi v uspešnejši inspekcijski službi ter precizirani zakonodaji, ki sta jo občini (sicer pozno!!) sprejeli. "Zahvala" gre nenezadnje lahko tudi toleranci do take zvrsti gradenj, saj je po odloku, ki sta ga občini sprejeli ob koncu leta 1979 (leto dni za rokom), razvrstitev črnih gradenj tolerantno ločena v troje kategorij objektov:

1. - za katero se lokacijsko dovoljenje lahko izda,
 2. - za katero se lahko lokacijsko dovoljenje ne more izdati, a se odstranitev odloži za določen čas in
 3. - za katere je potrebno uvesti takojšen postopek rušenja.
- Le za zadnjo kategorijo tako razvrščenih gradenj je potrebno takojšnje ukrepanje in to le v primeru, če le-te posegajo po površinah, ki so splošnega družbenega pomena (varstvo kmetijskih površin, varstvo splošnih funkcij gozda, varstvo pitne vode, naravne in kulturne dediščine). Čeprav je kar šest lokacij s črnimi gradnjami takih, da direktno posegajo v omenjena funkcijska območja, še ni prišlo do obsežnejših družbenih rušenj, saj se sodne pravde vlečejo v nedogled, nekatere formulacije - kot n.pr. "funkcijska izraba gozda", ali "varstvo kmetijskih površin" (ob napredujočem deagrarizacijskem procesu) - pa so še nedodelane in precej relativne. Poseg rušenja je vprašljiv posebno v tako imenovanih "kmetijskih rezervatih planšarij" - sem pa spada kar pet od šestih lokacij, ki so pozidane z brezpravnimi počitniškimi hišicami. Povejmo, da nadzor, zakonodaja in ukrepanje v preteklosti ni bilo učinkovito oziroma, da se, zaradi napak in neizdelane ideološko-teoretične baze v obeh alpskih občinah lotevajo gašenje požara, pri tem pa so primorani sprejemati kompromise! Vzroke za črno gradnjo počitniških hišic, ki jih poizkuša sedaj opredeliti tudi družba, predvsem pa družbene skupnosti v občinah Radovljica in Kamnik, lahko podkrepimo z izjavami anketiranih lastnikov, ki med drugimi navajajo, da so pomanjkljivi zazidalni načrti, a tudi drugi urbanistični akti; da so ponekod interesi projektantskih-družbenih-kolektovov (-zadolženi za planiranje in izdajanje dovoljenj za gradnjo) v diametralnem nasprotju z interesi ožje in širše skupnosti; da zakonodajno-pravna ureditev natem področju ne upošteva dovolj vseh interesov občanov; da gre tudi v primeru "črne gradnje", za obnovo starih objektov in posredno s tem za vzdrževanje kulturne pokrajine (Zajamniki v radovljiški občini)...

Izjavam ne gre oporekati, saj so jih v večini primerov izrekli ljudje, ki sicer ljubijo alpski svet, a so tudi dovolj realni. Večina anketiranih ima namreč visokošolsko izobrazbo in se zaveda

svojega brezpravnega ravnanja, ki ga utemeljuje z omenjeno splošno kritiko razmer in razlago, da so se za gradnjo na črno odločili zaradi potrebe po oddihu in rekreaciji, ki izhaja iz odgovornega delovnega mesta in utesnjenih bivalnih razmer. Velikokrat pa tudi zaradi finančne sposobnosti in možnosti naložbe kapitala, zaradi svobode v razporeditvi delovnega časa, možnosti hitre prometne povezave z delovnim mestom in stanovanjem v mestu in nena zadnje tudi zaradi "mode" socialne skupine kateri pripadajo. Poleg socialno-geografskih značilnosti lastnikov nedovoljenih počitniških hišic in njihovih sekundarnih domačij, ki jih lahko razberemo iz tabel 3 in 4, povejmo še nekaj drugih zanimivih karakteristik:

- višja in visoka strokovna izobrazba se pokriva z večjo oddaljenostjo sekundarnega od stalnega bivališča (več prostega časa v individualno oblikovanih terminih!),
- ekonomsko in časovno je za večino opravičljiva oddaljenost vikenda do 150 km (izraba sekundarnega bivališča predvsem ob koncu tedna, manj pa je njegov pomen v oblikovanju dopusta!),
- večina lastnikov (51,4 %) živi v družbenem stanovanju (n.pr. vsi Ljubljčanji),
- komunalna ureditev ob počitniških hišicah zgrajenih v obeh občinah je slaba (k na črno zgrajenim vikendom ni speljana elektrika, odplake onesnažujejo podtalnico, saj so greznice redke!),
- velikost pripadajoče parcele je v nesorazmerju z velikostjo na črno dograjene hiše (10-20 kratna je velikost parcele!), zasedenost vikenda je med 90 in 150 dni v letu v okroglo dvajset do tridesetih terminih,
- tri četrtine lastnikov je otroštvo preživljalo v bližini kraja, kjer sedaj posedujejo brezpraven vikend,
- večina lastnikov je kupila parcelo od vaških sorodnikov in znancev od katerih so prejeli tudi materialno podporo pri gradnji (les, prevoz, delo),
- gradnja je potekala razmeroma hitro: od enega meseca (brunarice) do treh let,
- lastnike nedovoljene počitniške hišice le-to ne oddajajo v turistične namene, ampak je le redko % posodijo" prijateljem, ki se odpravljajo na lov, na nabiranje gozdnih sadežev i.p.d.,

- aktivnosti v času obiska v takem sekundarnem počitniškem bivališču so omejene na planinarjenje, nabiranje sadežev, gojenje cvetja, čebelarjenje, ribolov, smučanje in sankanje, posvečanje hobiju (ponekod pomoč kmetom pri sirjenju, treb-ljenju gozda in pri košnji)...

Vse to govori v prid tezi, da se lastniki počitniških hišic zgrajenih na črno smatrajo za prave lastnike parcele in objekta, saj nikjer ni opaziti nervoze, ali strahu pred rušenjem. Bojazen sicer obstaja, a je izražena le v negodovanju, -priprav za zavarovanje lastnine ni. Okoliška parcela je vrtičarsko ure-jena, notranjost pa "okusno" in bogato (starp kmečko orodje, antikvitetno blago) opremljena. Ker večina lastnikov poseduje objekt že pet let in več se je večina tudi že sprijaznila z dejstvom, da je njihova hišica sicer "črna", a sosedova "dovo-ljena". Aktivnosti počitnikarjev "črnograditeljev" so povsem identične s tistimi, ki so dobili dovoljenja za gradnjo po-čitniške hiše.

4. Posledica nedovoljene gradnje počitniških hiš v alpskem svetu Slovenije

Dejstvo je, da je večina počitniških hišic v alpskem svetu Slovenije dobila pravno dovoljenje za gradnjo po že začeti gradbeni dejavnosti. Redke so lokacije, ki jih družba izključ-no namenja rabi v individualne rekreacijske namene, za gradnjo sekundarnih počitniških domov. Več je take namenske uporabe zaslediti v občinskih planskih aktih šele v zadnjih petih letih. Črne gradnje so zato v večini primerov relikv polpreteklih dob (-nekatero so stare tudi več kot 20 let - Radovljica), oziroma občasne gradnje sprožene zaradi okorelosti in nedorečenosti določenih aktov družbenega in regionalnega planiranja. Zato nastajajo nedovoljene gradnje počitniških hišic kljub inšpek-ciji, zakonom in odlokom še danes.

Kmetovanje se usmerja vedno bolj na najbolj donosna zemljišča in k obdelavi v najkrajšem možnem času. Nosilci gospodarske dejavnosti na zemlji so v alpskem svetu mešana delavsko-kmeč-ka gospodinjstva, ki v službe prostem času dneva, meseca

osnovne vzroke za pojav in razmah števila črnih gradenj za rekrea-
cijske namene v alpskem svetu.

Posledice, ki nastajajo kot rezultat nedovoljenih gradenj počit-
niških hišic so včasih družbeno nesprijemljive in jih je potrebno
senirati. Boleči so taki posegi predvsem takrat, ko manjka za tako
dejanje neomajna osnova. Poprej bi se morali teoretično, ideološko
in metodološko opredeliti in sporazumeti. Posebno tedaj, ko so kon-
kretni učinki nedovoljene gradnje v najlepšem gorskem svetu Slo-
venije vidni kot vizualna polucija pokrajine (dominantne lege,
obsežne parcele ob bregovih), pomanjkljiva in nevarna komunalna
ureditev (kanalizacija onesnažuje podtalnico), divja gradnja pro-
metnih povezav (širjenje cest), neurejen, kičast arhitektonski
videz zgradb, hiperpopulacijski boom v določenem letnem času, po-
selitev nikdar poprej naseljenih območij i.t.d.S črno gradnjo se
spreminja podoba vaških in planšarskih naselij in pokrajine. Ve-
likokrat te kazijo fiziognomijo alpske pokrajine. Deformacije pa
se kažejo tudi v agrarnem prostoru in njegovi funkciji. Podčrta-
ti velja posledice take gradnje v alpskem svetu kot n.pr.:

- spreminja fiziognomsko podobo pokrajine (individualna predsta-
va o "lepem",
- zmanjšuje funkcijsko vrednost zemljišča (poseganje na kmečko
zemljo),
- načrtovalcem ustvarja nepremostljive probleme (onemogoča drugo
izrabo,
- vpliva na populacijo v pokrajini (onesnažuje vodo, zrak, gozd).

Stanovanje potrebuje človek za svoj eksistenčni minimum, sekundar-
no počitniško bivališče pa si ustvarja takrat, ko je osnovne ekssi-
stenčne potrebe v glavnem že zadovoljil. Naše terenske ugotovitve
potrjujejo to domnevo. Upamo pa si trditi, da legalne in ilegalne
gradnje enako destruktivno delujejo v alpski pokrajini. Le neka-
teri izjemni primeri zaradi svoje moteče vloge posebej izstopajo,
a ni rečeno, da so le-ti uvrščeni v uradno kategorijo "nedovoljena
gradnja". Imamo občutek, da je legalizacija v veliki meri odvis-
na od socialnih in družbenih razmerij in odnosov, ki vladajo med
privatnim in družbenim interesom - oziroma pripadajočo insti-
tucijo.

in leta na hitro obdelajo pripadajoče zemljišče. Med temi gospodinjtvi obstaja velik interes, da bi se odvečna in negospodarna zemljišča prodala po najvišji možni ceni - po možnosti kot gradbena parcela, Pravilo je, da se obsežnejši koš nerabne senožeti, planine in gozdarazparcelira in "pod roko" proda interesentom. Najbolje "molčečemu" sorodniku ali znancu. Ti so v glavnem kapitalno sposobni, obenem pa v tem "rodnem" alpskem svetu iščejo zase in za svojo družino počitev, oddih, mir, ki v drugi lastniški fazi, preide v težnjo po gradnji (moda hoby) hiše v "čistem in neoskrunjenem" alpskem okolju. Gradnja je hitra, hišica enostavna, majhna, da nebi preveč kazila okolja (česar se tudi "črnograditelji" zavedajo), večina gradbene faze pa je nedovoljene.

Interes dveh socialnih skupin je, brez vednosti širše družbene skupnosti, zadovoljen. Prostor je pridobil na novi "kvaliteti" - poleg agrarni funkciji služi v enaki ali še večji meri funkciji rekreacije in oddiha (nenazadnje tudi funkciji turizma). Žal je tak poseg v naravne in družbene danosti in zakonitosti v nasprotju z nekaterimi, lahko bi rekli večino, cilji širše družbene skupnosti. Posebno še, če je ta pojav množičen in se pojavlja v tako disperzni obliki kot je to primer v alpskem svetu Slovenije.

Konfliktnost in kontradiktornost odnosov se kaže v odnosih bodisi v prostoru ali med ljudmi. Za njih so specifični vzroki, še bolj očitne pa so njih posledice.

Velikokrat posamezni interesenti družbe opredeljujejo svoje zahteve zelo togo, na pamet, ne da bi poznali konkretne in kompleksne razmere. Nesmiselno je naprimer izpostavljanje nekega območja za kurtijstvo, če je na tem območju delež kmečkih gospodinjtstev nizek in njih starostna struktura ostarela. Ozka gledanja na izrabo prostora srečujemo še pri različnih interesentih gospodarstva, prometa, energije in nenazadnje pri spomeniškem varstvu. Določa namembnosti površin je s strani družbe (občine!!) velikokrat nesmiselno in prav v tem nekompleksnem pristopu gre tudi iskati

Preveč je delovanja in ukrepanja nedosledno in na pamet.

Načrtov za lokacije vikendov v obeh proučenih občinah še ni. Zakon o Triglavskem narodnem parku (občina Radovljica) pa bo itak povsem spremenil pripravljajoče se urbanistične načrte. Ker gre pri tem za zavarovanje določenega območja, za cementiranje sedaj zatečenih razmer, je umestna misel, da alpski prostor, ki je bil do pred kratkim na voljo "svobodni privatizaciji", postaja zavarovana prostorska enotaza nekatere socialne strukture prebivalstva, ki tu že posedujejo imetje, svoj kotiček, svoj mir! Morda ni napačna misel, da bi tudi v bodoče v tem alpskem svetu (tudi v območju narodnega parka) dovoljevali gradnjo sekundarnih bivališč za oddih. Vendarle pa naj bi adaptirali pod strogim nadzorstvom strokovnjakov prvenstveno številne razpadajoče pastirske stanove, hleve in sirarne in tako vsaj deloma rešili pokrajino pred razpadanjem. Kulturna pokrajina z ruševinami naše dobe ne more predstavljati kulturno in naravno dediščino na katero se tako radi sklicujemo.

Črne gradnje bivališč za oddih nikjer ne bi smeli dovoljevati! Akcije, ki bi omilile število črnih gradenj so po našem mnenju v domeni administrativnega, predčasnega posega (ažuriranje dovoljenj in regionalnih prostorskih načrtov), nikdar pa ne bi smela biti vprašljiva vsebina. Tu je stvar povsem jasna: človek potrebuje oddih - tega mu moramo omogočiti; vskladiti pa ga moramo v družbeno jasne in načrtane norme in cilje. Ti pa žal še niso oblikovani!

Tabela 5: Število počitniških hiš na Gorenjskem po KS in po podatkih popisa prebivalstva in tanovanj 1981.leta

Krajevna skupnost	Število vikendov 1981	Šifra krajevne skupnosti
<u>Jesenice</u>	722	
Blejska Dobrava	4	001
Dovje-Mojstrana	96	002
Hrušica	2	003
Javornik, Kor. Bela, Jez.	51	004
Kranjska gora	407	005
Planina pod Golico	81	006
Plavž-Jesenice	14	007
Podmežaklja-Jesenice	Ø	008
Rateče-Planina	7	009
Sava-Jesenice	10	010
Žirovnica-Breznica	50	011
Nerazporejeno	Ø	
<u>Kamnik</u>		
Kamnik	184	
Črna pri Kamniku	37	001
Duplica	1	002
Godič	21	003
Kamnik	35	004
Kamniška Bistrica	7	005
Komenda	9	006
Moste pri Komendi	Ø	007
Motnik	4	008
Nevlje	2	009
Podgorje	2	010
Pšajnovica	5	011
Sela pri Kamniku	9	012
Srednja vas pri Kamniku	2	013
Šmarca	Ø	014
Šmartno v Tuhinju	5	015
Spitalič	2	016
Tuhinj	11	017
Tunjice	11	018
Volčji potok	10	019

Vranja peč	11	020
Križ	Ø	021
<u>Kranj</u>	698	
Bela	49	001
Besnica	34	002
Bitnje	6	003
Britof.	Ø	004
Brniki	2	005
Cerklje na Gor.	5	006
Duplje	3	007
Golnik	3	008
Goriče	43	009
Grad	101	010
Jezersko	71	011
Jošt	57	012
Kokra	11	013
Kokrica	5	014
Kranj-Center	4	015
Kranj-Gorenja Sava	Ø	016
Kranj-Orehek Dru- lov	17	017
Kranj-Stražišče	6	018
Kranj-Zlato polje	1	019
Kranj-Vodov.stdp	8	020
Kranj-Planina	6	021
Kranj-Prmskovo	13	022
Kranj-Struževo	Ø	023
Mavčiče	4	024
Naklo	18	025
Podblica	15	026
Podbrezje	3	027
Poženič	10	028
Predvor	79	029
Predoslje	7	030

Šenčur	1	031
Šenturška gora	51	032

Radovljica 1058

Begunje na Gorenjskem	25	001
Bled	178	002
Bohinjska Bela	26	003
Bohinjska Bistrica	280	004
Brezje	3	005
Gorje	53	006
Kamna Gorica	3	007
Koprivnik	172	008
Kropa	9	009
Lancovo	40	010
Lesce	10	011
Ljubno	3	012
Mošnje	1	013
Podnart	10	014
Radovljica	42	015
Ribno	65	016
Srednja Dobrava	2	017
Srednja vas v Boh.	93	018
Stara Fužina	52	019
Zasip	11	020

Tržič 231

Bistrica pri Tržiču	17	001
Brezje pri Tržiču	32	002
Jelendol	21	003
Kovor	3	004
Križe	9	005
Leže	6	006
Lom pod Storžičem	16	007
Podljubelj	75	008
Pristava	14	009
Ravne	3	010

Sebenje	3	011
Senično	6	012
Tržič-Center	26	013
Nerazpprejeno	Ø	

Škofja Loka 537

Bukovica-Bukov- ščica	20	001
Davča	15	002
Dražgoše	4	003
Godešič	2	004
Gorenja vas	51	005
Javorje	64	006
Lenart nad Lušo	32	007
Log	28	008
Lučine	9	009
Poljane nad Škofjo Loko	59	010
Rateče	27	011
Selce nad Škofjo Loko	11	012
Sorica	36	013
Sovodenj	10	014
Sveti Duh	2	015
Škofja Loka	43	016
Trebija	27	017
Zminec	21	018
Železniki	33	020
Žiri	43	021

Viri in literatura

1. "V Sloveniji zdaj živi 1,883.764 ljudi". "Delo" 23.april 1981, str.1
2. "Urbanizacija v Sloveniji". "Delo" 24.april 1981, str. 6
3. Počitniška stanovanja, Ul SRS, Lj. 1978
4. Bjelovac S.: Bespravna stanbena izgradnja u Splitu - rezultati sociološke študije, Split 1970
5. Ravbar M.: Preobrazba obmestij slovenskih mest s črno gradnjo. IGU, Lj. 1974
6. Jeršič M.: Rekreacija. Zasnove uporabe prostora. Zavod SRS za družbeno planiranje, Lj. 1973
7. Gosar A.: The Urban growth and spatial problems of recreation i Slovenia.
8. Jeršič M.: Sekundarna počitniška bivališča v Sloveniji in Zahodni Istri. GV 40, Ljubljana 1968.
9. Pepeonik Z.: Stanovi za odmor i rekreaciju u Jugoslaviji. Geographica Slovenica 5, Ljubljana 1977.
10. Statistični letopis RS 1980, Zavod SRS za statistiko, Ljubljana, 1980.
11. Krajevni leksikon Slovenije, I.knjiga, uredil B.Šavnik, Ljubljana 1968.
12. Röder, Engstfeld: Probleme der Alpenregion, München 1978.
13. Knep E.: Alpen-Umwelt ohne Zukunft, Beiträge zur Umweltgestaltung, Siegburg 1978.

Ivo Piry

UGOTAVLJANJE STOPNJE REGIONALNEGA RAZVOJA NA PRIMERU GORENJSKE REGIJE

Naš namen je bil ugotoviti stopnjo razvitosti gorenjske regije v odnosu do razvojne stopnje dosežene v SR Sloveniji. Izhodišče našega proučevanja je bila zakonsko določena metodologija za ugotavljanje stopnje regionalnega razvoja, uporabljana predvsem za določevanje manj razvitih območij v republiki. Med kriteriji so bili zajeti naslednji faktorji regionalnega razvoja :

- gospodarska razvitost
- prebivalstvo
- družbeni standardi
- infrastruktura

Ker naše analize nismo mogli izvesti za vse kazalce na nivoju krajevnih skupnosti, smo osnovno analizo izdelali za posamezne občine. Pri tem smo upoštevali kot komponenti gospodarske razvitosti raven družbenega proizvoda na prebivalca in delež zaposlenih v združenem delu, prebivalstvo kot faktor regionalnega razvoja smo opredelili z gibanjem števila prebivalstva ter deležem kmečkega prebivalstva. Družbeni standard sta nam predstavljala delež predšolskih otrok v vzgojno varstvenih ustanovah in delež slušateljev višjih in visokih šol, razvitost infrastrukture pa smo označili z deležem gospodinjstev opremljenih z vodovodom in deležem magistralnih ter regionalnih cest. Navedene kazalce smo dopolnili še s podatki o povprečnih mesečnih osebnih dohodkih delavcev v združenem delu, vrednosti trgovine na prebivalca in številu osebnih avtomobilov.

Vse podatke smo skušali zbrati za zadnje desetletje in tako prikazati tudi smeri razvoja v primerjavi s trendi, ki so se uveljavljali v republiki. Podatki so predstavljeni v tabelah in rang grafikonih, s katerimi smo na enostaven način prikazali odstopanja od republiških povprečkov. Kartografsko te tematike nismo predstavljali, ker so razlike dobro vidne iz tabel, ki podajajo stanje po občinah.

Družbeni proizvod

Med elementi gospodarske razvitosti je najpogosteje upoštevan družbeni proizvod na prebivalca kot eden izmed dveh sintetičnih kazalcev (narodni dohodek), ki nam na celovit način predstavlja vrednost rezultatov dela, ustvarjenega v posameznem letu. V njem so posredno izraženi tako izkoriščenost proizvodjalnih sil, kot tudi produktivnost dela, zato lahko ustvarjeni družbeni proizvod postavimo na prvo mesto naše analize.

Upoštevali smo podatke za leta 1974, 1976 in 1978, katere prikazujemo v tabeli:

občina	DP 1974	DP 1976	DP 1978	(_v din)
Jesenice	54.529	74.303	116.048	
Kranj	42.918	68.966	99.931	
Radovljica	38.235	52.574	79.367	
Škofja Loka	39.877	56.719	91.029	
Tržič	39.986	56.300	76.936	
Gorenjska reg.	43.109	61.772	92.662	
SR Slovenija	36.673	53.375	78.827	

Iz tabele je razvidno, da je Gorenjska regija v vseh letih presegala republiško povprečje za več kot 15 %, predvsem zaradi občine Jesenice, ki je v letu 1978 zasedla četrto mesto v republiki po vrednosti ustvarjenega družbenega proizvoda na prebivalca. Medtem ko je občina Tržič v istem letu padla pod republiško povprečje. Če si odnos v letu 1978 prikažemo v rang grafikonu, je slika naslednja :

Indeks SRS = 100

96 - 100	Radovljica, Tržič
101 - 105	
106 - 110	
110 - 115	Škofja Loka
116 - 120	Kranj
⋮	
141 - 145	Jesenice

Delež zaposlenih v združenem delu

Analizo zaposlenosti prebivalstva smo upoštevali pri našem vrednotenju namesto analize aktivnega prebivalstva. Slednji podatek je dosegljiv samo ob popisih prebivalstva, zato ga v vmesnih obdobjih nadomestimo s sorodnim kazalcem. Pri tem je izpuščeno kmečko aktivno prebivalstvo, upoštevan pa le tisti del kmečkih delavcev, ki so zaposleni na družbenih posestvih. Za Gorenjsko regijo ta razlika ni pomembna, saj je bil delež kmečkega prebivalstva že ob popisu 1971. nižja od 15%. Podatki zajeti za obdobje med letoma 1970 in 1980 nam kažejo, da je število zaposlenih v združenem delu naraščalo počasneje kot v republiki. Vendar pa je bil odstotek zaposlenih tako na začetku, kot ob koncu obdobja višji od republiškega povprečja.

Občina	Št.preb.1970	% preb. v ZD	štev.preb.1981	% preb. v ZD
Jesenice	27 306	43,2	30 925	48,0
Kranj	55 629	42,2	60 096	54,0
Radovljica	28 596	34,7	31 809	39,8
Škofja Loka	30 269	34,6	35 200	42,1
Tržič	12 103	43,4	13 915	43,4
Gorenjska regija	153 903	39,6	171 945	47,0
SR Slovenija	1726 513	31,4	1 884 047	42,3

Indeks rasti zaposlovanja v združenem delu je znašal v SR Sloveniji za obdobje 1970/1980 147,0; za Gorenjsko pa 132,7. Pri tem je bila rast števila prebivalstva na Gorenjskem hitrejša (indeks 111,7; v republiki Sloveniji pa 109,1. Visok delež, ki ga dosegajo vse gorenjske občine izhaja iz naglega gospodarskega razvoja, ki je temeljil na industrijski tradiciji tega območja. Najvišjo stopnjo zaposlenosti dosega kranjska občina, ki ima že več kot polovico prebivalstva zaposlenega v združenem delu. Rast zaposlenosti je prisotna tudi v ostalih občinah z izjemo tržiške, v kateri se položaj v zadnjem desetletju ni spremenil.

Nekateri elementi zaposlitvene strukture

	sekundarni sektor		terciarni sektor		kvartarni sektor	
	1971	1979	1971	1979	1971	1979
Jesenice	64,0	56,5	20,2	31,2	12,3	11,3
Kranj	62,3	57,5	14,5	26,4	11,5	13,2
Radovljica	60,4	61,4	17,2	23,1	8,7	10,2
Škofja Loka	63,8	72,1	10,5	17,1	8,0	8,2
Tržič	76,8	77,5	9,2	13,6	7,1	6,6
SR Slovenija	46,2	53,5	14,9	27,0	11,6	14,8

Vir: Statistični podatki po občinah SR Slovenije, Zavod SR Slovenije za statistiko

Gibanje števila prebivalstva

Med klasične kazalce družbenega razvoja prištevamo gibanje števila prebivalstva. Koncentracija prebivalstva je namreč prisotna povsod, kjer so možnosti za zaposlitev, bivanje največje, torej v območjih, ki se najhitreje razvijajo. To prav gotovo velja za Gorenjsko, ki v zadnjem desetletju še vedno izkazuje močno rast prebivalstva.

Občina	Štev.preb.1971	Štev. preb. 1981	Indeks 81/71
Jesenice	27 551	30 925	112,2
Kranj	56 355	66 096	117,3
Radovljica	28 608	31 809	111,2
Škofja Loka	30 848	35 200	114,1
Tržič	12 460	13 915	111,7
Gorenjska regija	155 822	171 945	110,3
SR Slovenija	1 727 137	1 884 047	109,1

Vendar je ob tem treba pripomniti, da je koncentracija prebivalstva vezana na ravninski del Gorenjske, predvsem na večje urbanizirane centre in njihovo zaledje. Večji zaposlitveni centri so namreč z odpiranjem novih delovnih mest veliko vplivali tudi na mehansko rast števila prebivalstva, ki se odraža v koeficientu selitvenega prirasta.

Občina	Koef. selitvenega prirasta 1970	1981
Jesenice	- 2,1	0,6
Kranj	10,7	2,7
Radovljica	8,3	4,6
Škofja Loka	9,1	1,4
Tržič	15,0	1,0
SR Slovenija	6,7	2,8

Predvsem je bil ta vpliv močan na začetku preteklega desetletja, v zadnjem letu pa se z izjemo občine Radovljica umirja in je v vseh občinah pod republiškim povprečjem. To dejstvo izhaja iz zmanjševanja širjenja industrije, ki je nekdanj pritegovala večino priseljenega prebivalstva.

Delež kmečkega prebivalstva

Podatkov o številu kmečkega prebivalstva v letu popisa 1981 še nismo imeli, zato se omejujemo na prikaz stanja v času popisa v letu 1971. Osnovna značilnost je izredno nizek delež kmečkega prebivalstva v celotni regiji 12,1%. Proces transformacije prebivalstva je v toku industrializacije izredno hitro potekal, predvsem v ravninskem delu. Močnejše so se ohranili tradicionalni elementi socialne sestave prebivalstva v hribovskem svetu občin Škofja Loka in Radovljica. Tusse je usmeritev v kmetijstvo

obdržala predvsem zaradi gozdarstva, ki v kombinaciji s sodobno živinorejo in v sedanjem času tudi kmečkemu turizmu zagotavlja eksistenčne možnosti kmečkemu prebivalstvu.

Položaj posameznih občin v odnosu do republiškega povprečja nam prikazuje rang grafikon za leto 1971

Indeks SRS = 100

71 - 80	Škofja Loka
41 - 50	Radovljica, Kranj
21 - 30	Tržič
11 - 20	Jesenice

Najnižji deleži v občinah Jesenice in Tržič so posledica prirodno-geografskih značilnosti obeh občin, kjer velik del površja predstavlja hribovit in za kmetijstvo neprimeren svet. Zato se je prebivalstvo, ki je imelo možnost zaposlitve v industrijskih obratih, izredno hitro preslojilo. V zadnjem desetletju je posebej značilno nadaljnje preslojevanje kmečkega prebivalstva v polkmečko in polkmečkega v nekmečko. Eksistenčna navezanost na zemljo vse bolj izginja, saj ima večina prebivalstva zagotovljen dohodek izven kmetijstva.

Nizek delež kmečkega prebivalstva ponovno potrjuje tezo o visoki stopnji gospodarske razvitosti gorenjske regije v primerjavi s Slovenijo. Moremo trditi, da je deagrarizacija dosegla kritično točko, ko bi nadaljnje preslojevanje lahko sprožilo vprašanje obdelovanja kmetijskih površin.

Družbeni standard

Posredni kazalci, ki se uporabljajo za določevanje dosežene stopnje družbenega standarda, izhajajo predvsem iz področij vzgoje in izobraževanja. Zato tudi v naši analizi upoštevamo podatke, ki so tudi statistično obdelani in dostopni, za ugotavljanje stopnje družbenega standarda kot enega izmed elementov družbenega razvoja. Podatki, ki smo jih analizirali nam kažejo, da se družbenemu standardu posveča manj pozornosti, oziroma da se v regijah z visoko stopnjo industrializacije in urbanizacije, ne pojavljajo tudi ustrezni učinki teh procesov v elementih družbenega standarda. Te razlike so prikazane v dveh rang grafikonih za delež predšolskih otrok v vzgojno-varstvenih ustanovah in delež slušateljev višjih in visokih šol v letu 1978/79.

Delež predšolskih otrok v VVZ 1978/79

Indeks SRS = 100

76 - 80	Radovljica
96 - 100	Tržič
106 - 110	Jesenice
111 - 115	Kranj
116 - 120	Škofja Loka

Delež slušateljev višjih in visokih šol 1978/79

Indeks SRS = 100

76 - 80	Tržič
96 - 100	Jesenice, Radovljica, Škofja Loka
111 - 115	Kranj

Prikazane razlike izhajajo iz razvitosti mreže vzgojno varstvenih organizacij in razpoložljivih obstoječih šolskih centrov. Značilnost razvoja v smeri industrializacije šole v zadnjem desetletju daje večji poudarek kvartarnim dejavnostim, ki pa še ne dosegajo republiškega nivoja niti v najbolj razvitih gorenjskih občinah, medtem ko so tјdi sicer predvsem vezana na občinska središča in večje zaposlitvene centre.

Razvitost infrastrukture

Zgoden začetek industrializacije je pomenil tudi ustrezno razvijanje materialne infrastrukture, ki se odraža v obeh izbranih kazalcih. Predvsem opremljenost gospodinjstev z vodovodom, po stanju popisa leta 1971 nam kaže, da se je komunalno omrežja razvijalo ustrezno potrebam in daleč preseгло republiško povprečje. To stanje je prikazano v rang grafikonu:

Delež gospodinjstev z vodovodom v stanovanju leta 1971

Indeks SRS = 100

121 - 125	Škofja Loka, Jesenice
126 - 130	Tržič, Radovljica
131 - 135	Kranj,

Prav tako se kaže razvitost regije v obstoječem cestnem omrežju, za katerega imamo na razpolago podatke iz leta 1976. Pri tem kazalcu je izredno dobroviden vpliv prirodnogeografskih značilnosti posameznih občin, predvsem značaja reliefa. V hribovitih predelih je namreč znatno manjši delež cest višjega ranga, kar pomeni tudi oviro v razvoju. Dostopnost je namreč prav gotovo eden izmed pogojev za nemoteno vključevanje v razvojne tokove, ki se odvijajo v regiji.

Delež magistralnih in regionalnih cest leta 1976

Indeks SRS = 100

76 - 80	Škofja Loka
81 - 85	Radovljica
96 - 100	Jesenice
126 - 130	Tržič
131 - 135	Kranj

Relativno visok položaj občine Tržič v odnosu do republike izhaja iz pomembnosti glavne prometne žile, ki poteka preko ozemlja občine in predstavlja največji delež cestnega omrežja občine. Podoben položaj je tudi v drugih občinah, preko katerih potekajo glavne smeri mednarodnega prometa iz srednje Evrope, katerim so namenjene ceste višjega ranga.

Drugi kazalci gospodarske razvitosti

Uvodoma smo omenili, da smo upoštevali tudi nekatere druge kazalce gospodarske razvitosti, ki po svoji vsebini sodijo predvsem v gospodarstvo in družbeni standard. Analizirali smo povprečno mesečne osebne dohodke delavcev v združenem delu z namenom, da bi ugotovili ali visoka stopnja industrializacije pomeni tudi višje dohodke prebivalstva. Ugotovitve kažejo, da v nekaterih primerih osebni dohodki celo ne dosegajo republiškega povprečja. Takšna situacija je predvsem v občinah, ki imajo manjše število industrijskih obratov in nižji delež v združenem delu zaposlenega prebivalstva. Primerjava s povprečno vrednostjo osebnih dohodkov v združenem delu v SR Sloveniji leta 1980 je namreč naslednja:

Jesenice 102,6; Kranj 102,5; Radovljica 95,2; Škofja Loka 100,5 in Tržič 92,7.

Samo občini Jesenice in Kranj sta bili v vsem obdobju 1970-1980 nad republiškim povprečjem, ostale pa izpod njega.

Razvitost določenega dela gospodarstva, to je oskrbne dejavnosti je izražena v vrednosti trgovine ustvarjene na prebivalca. Tudi tu se pokažejo razlike in odstopanja od republiškega povprečja. Izjemo predstavljata le občini Kranj in Radovljica, slednja predvsem zaradi turističnega prometa, ki se odraža tudi v večji vrednosti trgovine. Medtem pa Kranj predstavlja oskrbno središče za širšo regijo in s tem dosega višje vrednosti. Podatki indeksne primerjave z SR Slovenijo za leto 1980 so naslednji:

Jesenice 99,4; Kranj 116,6; Radovljica 129,7; Škofja Loka 95,0; Tržič 90,8.

Tudi podatek o številu osebnih avtomobilov, izražen v odnosu do prebivalstva, nam kaže visoko stopnjo osebnega standarda te regije. Slovenija dosega v letu 1980 vrednost en osebnih avtomobil na 4,5 prebivalca. To ne dosegata občini Jesenice (4,9) in Tržič (4,7); presegata jo občini Škofja Loka (4,4) in Kranj (4,2), medtem ko občina Radovljica dosega najvišjo vrednost in presega republiško povprečje, saj ima en osebnih avtomobil na 3,6 prebivalca.

ZAKLJUČEK

Glede na vrednosti posameznih elementov, ki sestavljajo razvojne procese in njihove dosedanje vrednosti lahko rečemo, da je rast prebivalstva v celotni regiji v zadnjem desetletju dokaj močna in predvsem povezana z širjenjem urbanizacije v manjših naseljih. Število večjih urbaniziranih centrov z več kot 2000 prebivalci je v zadnjem desetletju ostalo nespremenjeno, kar kaže na disperzen potek urbanizacije v regiji in v tem pogledu na hiter in enakomeren razvoj predvsem v ravninskem delu in bližini dosedanjih zaposlitvenih središč. Ob tem je značilno, da se širjenje industrije v zadnjem desetletju zaustavlja, kar kažejo podatki o strukturi zaposlenih v gospodarskih dejavnostih. Odstotek zaposlenih v sekundarnem sektorju se je znižal predvsem v starih zaposlitvenih centrih Jesenicah in Kranja, medtem ko je v vseh ostalih občinah zlasti pa Škofji Loki še vedno prisotno povečevanje števila zaposlenih v sekundarnih dejavnostih. Nasprotno je za vso regijo značilna močna terciarizacija gospodarstva, ki pa še ne dosega republiškega nivoja. Prav tako so se okrepile kvartarne dejavnosti, katerih razvoj je počasnejši kot sicer v republiki.

Gorenjska regija predstavlja v globalnem pogledu eno izmed najbolj razvitih, predvsem industrializiranih regij Slovenije. Ugotavljanje stopnje regionalnega razvoja nam na primeru izbranih indikatorjev pove, da regija v celoti presega doseženi nivo razvoja v republiki, da pa se ob tem pojavljajo razlike med posameznimi teritorialno-upravnimi enotami znotraj regije. Tu prihaja predvsem do izraza prirodno geografska raznolikost pokrajine, ki z velikim delom gorskega in hribovitega sveta poraslega z gozdom ter relativno manjšimi, a strnjenimi ravninskimi površinami, v dosedanjem razvoju polarizira razvoj znotraj regije. Glede na razvoj posameznih socialnogeografskih procesov tudi lahko ugotovimo, da Gorenjska dosega v odnosu na druge pokrajine Slovenije najvišje razvojne stopnje, ki pa so seveda lokalno diferencirane. V tem pogledu pa zahteva reševanje vprašanj regionalnega razvoja podrobnejšo opredelitev in analizo na nivoju osnovnih družbeno-teritorialnih enot kot enega izmed nosilcev razvojnih teženj v pokrajini.

Andrej Černe, dr. Marijan Klemenčič, mag. Dušan Plut

METODOLOGIJA OPREDELJEVANJA POKRAJINSKIH ENOT NA PRIMERU
TRŽIŠKE OBČINE

Pokrajinsko - ekološke enote občine Tržič in ocena njihove
ekonomske in ekološke vloge

Naravnogeografske poteze občine Tržič, njihovo medsebojno prepletanje in součinkovanje se odraža v različnih pokrajinskih tipih. Raznolikost in hitro spreminjanje naravnih značilnosti pokrajine otežkoča izluščanje pokrajinsko popolnoma homogenih enot - ekotopov v obravnavanem primeru. Nivo raziskovanja omogoča prikaz pokrajinsko - ekoloških mozaikov, vmesne stopnje med homogenimi topskimi enotami ter heterogenimi horološkimi enotami. Povzemajo pogloblitve lastnosti homogenosti ekotopov in prvine elementarne heterogenosti. Ob upoštevanju pokrajinsko - ekoloških principov pri planiranju razvoja Tržiške pokrajine bo možno predhodno opozorjenje na vsestranske vplive razvoja gospodarskih dejavnosti na naravne procese v okolju. Sistem in struktura pokrajinske izrabe morata nuditi maksimalno izrabo in obenem varstvo pokrajine, spremembe pa potekati vzporedno z razvojem gospodarstva.

Prikaz posameznih naravnogeografskih potez občine Tržič podčrtuje odločilno vlogo geomorfološko-geološkega in klimatskega (višinskega) kompleksa. Višinska plastovitost, ki se v veliki meri pokriva z geološko zgradbo in reliefno izoblikovanostjo, odreja naslednje glavne pokrajinsko ekološke enote: dolinski (ravninski) svet na aluviju in pleistocenu, terciarno gričevje ter subalpski in alpski (visoko-gorski) svet. Podrobnejša delitev, ki temelji na upoštevanju vseh bistvenih prirodnih značilnosti, daje naslednje pokrajinsko-ekološke enote na območju občine Tržič:

1. aluvialne ravnice;
2. prodne terase;
3. morenski, deloma rečno preoblikovani nanosi;
4. uravnave terciarnega gričevja;
5. grape in pobočja terciarnega gričevja;
6. pretežno prisojna pobočja iz terciarnih sedimentov in pobočnega gruščja;
7. recentna melišča in pobočni grušč;
8. pobočni grušč in periglacialen (pretežno sprijet) material v sredogorju;
9. grape sredogorskega sveta;
10. strma pobočja sredogorskega sveta na pretežno vodopropustni podlagi;
11. strma pobočja sredogorskega sveta na pretežno vododržni podlagi;
12. alpski (visokogorski) ekotopski kompleks.

1. Aluvialne ravnice

a) Lega in obseg

Zavzemajo svet aluvialnih ravnice ob Tržiški Bistrici, južno od Čadovelj in vse do Brega ob Bistrici, področje ob Strugi Mošenika južno od Podljubelja in otoke pri lešah in Seničnem. Z izjemo aluvialnega sveta južno od Pristave so aluvialne ravnice razmeroma ozske. Le v posameznih primerih so široke več kot 100 m.

b) Naravne značilnosti

Aluvialne ravnice so nastale ob spodnjem delu večjih vodotokov, ki so zaradi zmanjšanega strmca odlagali rečno preoblikovan material. Ker reke še vedno odlagajo material, je prst mlada, nezrela in tanka. Aluvialne ravnice na terciarnem svetu imajo debelejšo prst, ki zadržuje vlago. Aluvialne naplavine, med katerimi prevladuje nesprijeti pesek in prod, so v nadmorski višini med 450 in 500 m, ob Mošeniku in Tržiški Bistrici

severno od Tržiča pa sežejo tudi 550 m visoko. Zaradi nesprijete-
ga in neodpornega materiala se je Tržiška Bistrica zarezala
globoko strugo, zato je le manjša nevarnost poplav, nivo talne
vode pa je v večini primerov v globini 3 - 5 m. Zaradi vodo-
propustnih sedimentov, nizkega nivoja talne vode in talne plas-
ti prsti se kljub precejšnji množini padavin (1600 mm letno)
-poletni včasih pojavlja suša. Lokalni, sicer šibki vetrovi one-
mogočajo večje zadrževanje vlage. Naravna vegetacija je ohranje-
na, zlasti ob samih strugah ob ježi, na stiku s prodnimi terasami.
Prehod proti višje ležečim terasam je izražen s strmo, več 10 m
visoko poraščeno ježo.

c) Ekološka in ekonomska vloga

Večina aluvialnih ravníc je sicer obdelanih vendar prevladujejo
travniki, ki niso posledica prevelike vlažnosti ali poplav,
temveč tanke, le nekaj cm debele plasti prsti. Le posamezni
predeli, kjer je debelejša plast prepereline ali pa so bila iz-
vršena agrotehnična dela, so intenzivneje obdelani. Ob strugah
so bili v preteklosti številni obrati na vodni pogon z mlinšči-
cami. Nekateri objekti so le še toliko ohranjeni, da bi jih bilo
usposobiti za lokalno energetska izrabo (pomen tudi z vidika
SLO), posamezne, še dokaj ohranjene mlinščice pa morda tudi za
namakanje. (Retnje). Aluvialne ravnice so v primerjavi z viš-
jimi terasami redko naseljene in nimajo takšnega kmetijskega
pomena. Večji pomen imajo aluvialne ravnice za potek infrastruk-
turnega omrežja, saj predstavljajo naravni koridor po katerem
deloma potekajo: magistralna cesta, elektrovod 10-20 kV, vodovod
in tudi bodoči predviden plinovod. Potek in lokacija infrastruk-
turnega omrežja objektov in naprav so tako omejene na ta ozek pas
aluvialnih ravníc predvsem severneje od Pristave. Posamezni va-
rovalni pasovi infrastrukturnega omrežja zavzemajo ponekod v
tem pasu dobršen delež površin. Zaradi pritiska na najvrednejše
kmetijske površine, bi bilo potrebno urbanizacijo usmeriti na
najnižji svet, zlasti južno od Tržiča, kjer so večje površine
aluvialnega sveta. Ob urejanju vodnih razmer pa je potrebno upo-
štrevati dejstvo, da gre za ekološko izredno občutljiv svet

nesprijetega materiala, ki je vodopropusten in neodporen.

2. Prodne terase

a) Lega in obseg

Prodne terase zavzemajo raven svet nad aluvialno ravnico Tržiške Bistrice, južno od Tržiča. V obliki dveh, med seboj vzporednih pasov zakrivajo vmesni svet med terciarnim gričevjem in aluvialnim svetom z izrazito mejo.

b) Naravne značilnosti

Matično osnovo mlajše pleistocenske terase tvori fluvioglacialen, pretežno nesprijet in vodopropusten material na obeh bregovih Tržiške Bistrice. Zgornji vrhnji del terase je pretežno iz proda, prekrit pa je sicer s tanko, a rodovitno plastjo prsti. Svet je raven in komaj opazno visi proti jugu, v smeri struge Tržiške Bistrice. Ravnica je razrezana in leži v nadmorski višini 480 m in 510 m. Letno pade okoli 1600 mm padavin, srednja letna temperatura pa je nad 9°C. Megla se pojavlja praktično le v poznojesenskih in zimskih mesecih, vendar se le redko zadržuje preko celega dneva. Povprečno je le 10 - 15 meglenih dni. Vodotokov zaradi propustnega materiala ni, razen na obrobju, ob stiku z terciarnim gričevjem. Naravni gozd gradna in gabra je praktično v celoti izkrčen. Prevladuje rjava prst na fluvioglacialnemrodu, ki se rahla, s srednje globokim (35 - 70 cm), rodovitnim Ap horizontom in spada med najbolj rodovitne prsti v Sloveniji.

c) Ekonomska in ekološka vloga

Raven svet, kjer so strmine največ 3 % in rodovitna prst, sta pglavitna vzroka za dejstvo, da je svet prodnih teras kmetijsko najbolj privlačen. Prevladujejo intenzivno obdelane kmetijske površine, starejša vaška jedra pa so smotrno postavljena na kmetijsko slabše zemljišče ob robu jež ali ob stiku s terciarnim gričevjem. Raven svet, v bližini naselij, predvsem v pasu

južno od Tržiča pa je pod močnim pritiskom urbanizacije, blokovne in individualne stanovanjske gradnje. Ta svet je zaradi tega tudi izredno gosto prepreden z posameznimi infrastrukturnimi objekti in napravami posebno na levem delu Tržiške Bistrice. Stopnja izgrajenosti in s tem tudi zasedenosti površin zaradi infrastrukturnega omrežja je tu najintenzivnejša v primerjavi z ostalimi območji v Tržiški občini. Tudi številne ceste in poti⁺ energetske omrežje (elektrovodi, predvideni plinovodi) so na svetu prodnih teras, kar povečuje konflikte med potrebami kmetijstva in ostalimi uporabniki prostora. Čeprav je iz ozkega ekonomskega vidika gradnja na prodnih terasah opravičljiva, je s širšega ekološkega, pa tudi ekonomskega neopravičljiva. Vsekakor bo potrebno temeljito pretehtati vsak poseg v svet prodnih teras in tokove urbanizacije preusmeriti v siver nekoliko dražjo pobočno gradnjo, na kmetijsko manj pomembne površine. Ob tem ne smemo pozabiti tudi na strateško dimenzijo pridelovanja hrane -v bližini večjih naselij z vidika samooskrbe. Propusten svet je ekološko občutljiv z vidika ogrožanja talne vode, zato so zlasti nevarna eventualna divja odlagališča odpadkov ali izpusti strupenih tekočin ob prometnicah. Ob stiku prodnih teras in vodopustnih kamenin so številni izviri, med katerimi so nekateri pomembni za redno oskrbo tržiške občine. Izgoni med Križami in Sebenjim so naravna znamenitost, ki bi bila potrebna zaščite. Hudourniške struge ob Blajšnici, pri Loki in pod Kovorjem zahtevajo posebno pozornost, saj je ob nesmotrnem posegov nevarnost usadov.

3. Morenski, deloma rečno preoblikovani nanosi

a) Lega in obseg

Morenski, deloma rečno preoblikovani sedimenti pokrivajo velik del sveta ob spodnjem in srednjem toku Lomščice (Lomska dolina) ter ožji pas ob Mošeniku (pri Podljubelju) in grapo pod Košuto.

b) Naravne značilnost

Morenski, pretežno nesprijet material leži ob strugah Lomščice in Mošenika v obliki nasipov, ki so ponekod visoki tudi nad 100 m (nad Lomom). Zaradi obilice ledeniškega materiala vodotokom ni uspelo izravnati površja in so v večini primerov sicer neodporen morenski material le razrezale, bolj pa je rečno preoblikovan le ob sami strugi Mošenika in Lomščice. Valovit svet grbinastih travnikov leži v nadmorski višini med 600 in 800 m s strminami med 10 in 20 %. Nekoliko več ravnega sveta je le ob strugah vodotokov, zaradi mlade, nerazvite in zato plitve prsti pa tudi tu prevladujejo travniki. Letno pade okoli 1700 - 1800 mm padavin, poleti predvsem v obliki nalivov. Megla se le redko zadržuje na leto več kot 20 dni, večja nadmorska višina pa povzroča, da je doba za razvoj vegetacije nekako 10 dni v zaostanku v primerjavi s svetom južno od Tržiča. Snežna odeja traja 60 - 90 dni.

c) Ekonomska in ekološka vloga

Kljub slabšim naravnim razmeram (strmina, manjša debelina prsti, višja lega) je precejšen del enote izkrčen. Gozdne površine so na bolj strmih in osojnih pobočjih nasipov in imajo tudi naravovarstveno funkcijo. Možnosti za intenzivnejšo kmetijsko izrabo so omejene, možnost strojne košnje in ustrezna namočenost pa nudijo pogoje za razvoj živinoreje, ob kombinaciji s planinskim pašništvom. Mošenik ima že omenjeno energetska funkcijo, pri Lomščici pa ne gre prezreti njenega pomena kot vodnega vira s precejšnjim pretokom in manjšim kolebanjem preko leta. Področje je ekološko zelo občutljivo, zlasti so nevarni cestni vseki (pri Slapu), ki porušijo naravno ravnotežje (usadi, sosednje plasti, erozija). Zaradi pritiska urbanizacije na prodne terase bo potrebno del kmetijsko manj kvalitetnega in ekološko manj občutljivega sveta nameniti tudi za zazidavo.

4. Uravnave terciarnega gričevja

a) Lega in obseg

Posamezne večje površine ravnega sveta na terciarnem gričevju

so samo na desni strani Tržiške Bistrice in sicer pri Hudem, Kovorju, zahodno od Zvirč, pri Visočah in pri Popovem.

b) Naravne značilnosti

Vododržne, oligocenske sedimente so številni hudourniki, ki izvirajo izpod pobočnega grušča Dobrče, razrezali v hudourniške grape. Vmes so ostale posamezne nerazrezane površine, slemena ali pa gre za ostanke starejših, deloma že zakraselih pleistocenskih teras. Uravnave rahlo visijo proti jugu, ležijo v nadmorski višini med 500 in 600 m, prst pa je globoka, vendar z nekoliko slabšimi fizikalnimi in kemičnimi lastnostmi kot prst na mlajših pleistocenskih terasah. Prisojne lege, toplotni obrat podčrtujejo ugodne klimatske poteze, o čemer nam pričajo kostanjevi sestoji in uspevanje sadja, tudi češenj in oreha. Spomladanske pozebe so redke in običajno v maju več ne nastopajo, bolj pogosta pa je toča, ki prihaja z gora. Vodotoki nimajo večjega pretoka in niso stalno vodnati (izjema Hudi graben), imajo pa pomembno erozijsko vlogo.

c) Ekomonska in ekološka vloga

Uravnave terciarnega gričevja so po kmetijskem pomenu takoj za prodnimi terasami. Obdelovalnih površin je sicer nekoliko manj kot na prodnih terasah, več pa je sadnega drevja in travnikov. Gre za ekološko tazmeroma stabilno področje, saj so naselja na robu uravnave, zaradi ravnega sveta pa ni večje nevarnosti usadov. Zaradi kmetijske vloge naj bi se nove gradnje usmerjale le v stara vaška jedra in obrobni svet. Na tem območju je locirana tudi neurejena smetarska jama (katastrska občina Kovor, parcela št. 585) deponija, ki predstavlja odlagališče za 13.970 m³ odžpadkov letno. Poleg teh odpadkov se tu zbirajo tudi odpadki iz proizvodnje v količini okoli 15.000 m³, od tega pa je približno 4.000 m³ lahkovnetljivih odpadkov letno. Sedaj obsega ta deponija okoli 10.000 m² površine, do leta 1985 pa bi se obseg povečal na 30.000 m². Zlasti z vidika lokalne klime lokacija ni najbolj posrečena (smrad v bližnjih naseljih, zlasti v Kovorju.

5. Grape in pobočja terciarnega gričevja

a) Lega in obseg

Strm in razrezan svet grap in pobočij oligocenskega gričevja se pojavlja v področju pod Dobrčo na desnem bregu Tržiške Bistrice in na njenem levem bregu, pod Kriško goro, jugovzhodno od Križ.Hudourniške grape in pobočja so vmes med uravnjavami, pod pasom pobočnega grušča in periglacialnega materiala

b) Naravne razmere

Zaradi mehkega lapornato peščenega meljevca - sivice, so lahko tudi manj vodnati, pretežno nestalno vodotoki razrezali oligocensko sivico in ustvarili sistem globokih, hudourniških grap in dokaj strmimi (20 . 35 %) pobočji. Vodotoki z lahkoto poglobljajo svojo strugo in odnašajo material. Največjo erozijsko moč imajo hudourniki, ki izvirajo izpod pobočnega grušča, njihovo porečje pa sega daleč v pobočja Dobrče in Kriške gore. Prevladujejo globoke grape, porasle z gozdno združbo gradna in belega gabra, vmes pa so kostanjevi (Hudo) in antropogeni, deloma tudi čisti smrekovi sestoji. Gozd ima tudi pomembno varovalno vlogo, saj bi bila zaradi strmine pobočij in mehke sivice močna erozija prsti. Spodnji predeli so vlažnejši in hladnejši, vendar razmerna dobro prevetreni. Ozke in strme grape onemogočajo intenzivnejše kmetijsko izkoriščanje, zato je le malo obdelanega svež ta.

c) Ekonomska in ekološka vloga

Kot je bilo že omenjeno ima omenjena enota manjšo kmetijsko vlogo. Strmina pobočij, manj rodovitna prst, nekoliko vlažnejše in hladnejše podnebje ter ostali faktorji otežkočajo obdelovanje. Gozdovi, ki imajo gospodarski pomen, opravljajo zaradi neodpornega materiala (erozija) tudi varovalno vlogo. Tudi v bodoče ni pričakovati večjega zanimanja ali spremembe v načinu gospodarjenja in namenske izrabe površin.

6. Pretežno prisojna pobočja iz terciarnih sedimentov in pobočnega grušča

a) Lega in obseg

Zavzema prehodni pas med terciarnim gričevjem in sredogorskim svetom pod Dobrčo in Kriško goro.

b) Naravne razmere

Prisojna pobočja ob južnem vnočju Dobrče in Kriške gore so na tektonski prelomnici, sestavljene deloma iz oligocenske sivice, preko katere pa je naložen pretežno apniški drobir. Prevladujejo strmine med 20 in 35 %, svet pa se postopoma vzpenja od 550 m do 700 m nadmorske višine. Zahodni vetrovi prinašajo največ padavin, letna vrednost znaša okoli 1800 mm, temperaturne razmere pa so zaradi izrazite prisojne lege kljub precejšnji višini ugodne za kmetijstvo, zlasti za živinorejo. Debelina prsti se spreminja na kratke razdalje, najbolj ugodni pogoji za obdelovalne površine pa so na vmesnih pobočjih uravninah, ki jih niso razrezali številni vodotoki, ki izvirajo izpod pobočnega grušča.

c) Ekonomska in ekološka vloga

Številna, sicer manjša naselja so odraz razmeroma ugodnih razmer za kmetijstvo, večina pa jih je ob stiku s nižjim pasom, kjer ni pobočnega grušča. Ugodna klima in posamezna področja manjših strmin na pobočnih terasah ali slemenih predstavljajo površine, kamor bi lahko segla usmerjena individualna gradnja, ki pa bi morala upoštevati pomen enote za črpališča. Predvsem to velja za pas med Bistrico in Bresjem ter področje med Veternim in Pristavo. Vendar bo potrebno upoštevati plazovitost področja (zemeljski plaz pri Pristavi) in varovanje številnih izvirov.

Obenem je to območje, kjer pridobivajo v občini Tržič dolomitni pesek. Obstajajo kar tri lokacije za pridobivanje dolomitnega peska. Opuščen peskokop (parcela št. 317/44) v katastrski občini Bistrica je potreben sanacije. Eksploatacija danes obstoječega peskokopa je v zaključni fazi, tako da je možno eukoristriti še približno 3000 m³ dolomitnega peska. Ker je povpraševanje po dolomitnem pesku v občini iz leta v leto večje predstavljajo na tem območju (parcela št. 317/1 katastrska občina Bistrica) novo lokacije za pridobivanje dolomitnega peska.

7. Recentna melišča in pobočni grušč

a) Lega in obseg

Ležijo ob vznožju visokogorskega sveta, zlasti na osojnih pobočjih Storžiča in Kriške gore, Begunjščice in Košute.

b) Naravne razmere

Ob vznožju najvišjih vrhov v Tržiški pokrajini so obsežna recentna melišča in pobočni grušč. Zlasti so izrazita na osojnih pobočjih, kar velja za vznožje Storžiča in Kriške gore, pa tudi Begunjščice. Zaradi izrazitih temperaturnih nihanj je močno preperavanje pretežno apniškega in dolomitnega materiala, ki se kopiči ob vznožju pobočja v strmini med 35 % in 40 %. Snežna oseda *f* se obdrži okoli 100 dni, tvorjenje ledu in pogosto zmrzovanje pa povečuje mehanično preperavanje in kopičenje preperlega, neparejetelega ter pretežno neporaslega materiala ob vznožju gora. Izpod pobočnega grušča izvirajo številni vodotoki. Ob stiku s ostalimi pokrajinskimi enotami prihaja na dan pitna voda.

c) Ekonomska in ekološka vloga

Nesprijeti in pretežno neporasel pobočni grušč, ki leži na razmeroma strmih pobočjih je ekološko izredno občutljiv. Ob stiku s ostalimi pokrajinskimi enotami prihaja na dan pitna voda v obliki manjših izvirov. O tem nam pričajo številni snežni plazovi in manjši stalni podori. Posebno je nevarno odvažanje materiala iz vznožja melišča, saj se poruši labilno ravnotežje. Posamezni gozdovi grmovni sestoji imajo izrazit varovalni značaj.

8. Pobočni grušč in periglacialen (pretežno sprejet) material v sredogorju

a) Lega in obseg

Navedeno enoto srečamo v številnih pasovih *K* pod najvišjimi vrhovi s Dobrče, Kriške gore, Konjščice, Stegovnika, Begunjščice, Babe in Košute.

b) Naravne značilnosti

Ob vznožju visokih vrhov se je nabralo obilo preperelega, deloma tudi periglacialnega materiala, ki se je v veliki večini že sprijel. Tanka plast rendzine je omogočila, da se je razvil gozd, v višjih legah pa tudi travna vegetacija in rušje. Deloma vododržne plasti, zlasti v pasu pod Košuto so omogočile razvoj površinske rečnemreže z večjimi izviri pitne vode. Ker nastopaš navedena enota v nadmorskih višinah od 700 m pa vse do 1700 m (pod Košuto), je težko govoriti o enotnih klimatskih in vegetacijskih potezah. Padavine praviloma naraščajo z višino in presežejo pod Beginjščico in Košuto letno vrednost 2000 mm. V nižjih legah prevladuje bukev, višje pa je vse bolj izpodriva smreka, kar je posebno izrazito pod Stegovnikom.

c) Ekonomska in ekološka vloga

Navedena enota ima dvojem ekonomski pomen, saj se izmenjujejo gozdovi in pašniške planine. Gozdovi imajo tako gospodarski kot ekološki pomen, saj preprečujejo erozijo, plazove in pretirano zasipavanje dolin s prodom. Pobočne terase in slemena, kjer so tudi vodni viri, so omogočile razvoj planinskega pašništva, ki pa je po drugi svetovni vojni močno nazadovalo, v novejšem času pa se opazi ponovno večje zanimanje za planine, ki imajo rekreacijski pomen, da ne govorimo o pomenu z vidika pridobivanja hrane v odročnih predelih. Pas ob zgornji gozdni meji je zelo občutljiv za človekove posege v naravno ravnotežje.

9. Grape srednjegorskega sveta

a) Lega in obseg

Zavzemajo pretežno povirna področja Tržiške Bistrice in Mošenika ter njihovih pritokov.

b) Naravne razmere

Grape in pobočja sredogorskega sveta se globoko zajedajo v pobočja najvišjih vrhov. Hudourniki, ki imajo občasno (topljenje snega, nalivi) velike množine vode, vsekavajo strugo v bolj ali

manj odporne kamenine. Zlasti povirni svet Tržiške Bistrice oblikuje pestra geološka sestava, kjer se menjavajo trdni triadni apnenci in dolomiti z manj odpornimi permokarbonskimi skrivilavci in peščenjaki in se izmenjujejo ozki in nekoliko širši odseki hudourniških grap, kjer so manjše površine ravnega sveta in naselja. Pobočja grap zarašča pretežno bukovi sestoji, strmine pa se v najbolj strmih predelih gibljejo med 55 % in 60 %. Letno pade med 1800 mm in 2000 mm padavin, sneg pa se v osojnih grapah zadržuje vse do konca maja, letno štiri do pet mesecev.

c) Ekonomska in ekološka vloga

Manjše zaplate ravnega snega so le ob strugi Tržiške Bistrice, kjer so tudi manjša naselja. Klimatske poteze pa, prav tako omogočajo intenzivnejše kmetijsko izkoriščanje, zato so toliko pomembnejši gozdovi. Skromne površine ravnega sveta so omogočile izgradnjo gozdnih cest in približale planinske pašnike. Zaradi velikega strmca Tržiške Bistrice je potrebna izgradnja in vzdrževanje jezovnih pregraj ter širša ureditvena področja, premalo pa se izkorišča tudi njen energetski potencial. V povirnem delu grape severno od Podljubelja (Črni gozd) je izvir Črni gozd, ki je zajet leta 1979 je dajal povprečno 2,2 l vode dnevno, vendar se predvideva, da bi postal izvir do leta 2000 največji izvir v tržiški občini. (70 l/sek), ki bi dajal skoraj polovico potrebnih vodnih količin v občini.

10. Strma pobočja sredogorskega sveta na pretežno vodopustni osnovi.

a) Lega in obseg

Obsegajo najvišji svet Kriške gore in Dobrče ter pobočje med Dobrčo in Beginjščico, manjše površine pa so še pod Košuto in Storžičem.

b) Naravne razmere

Hrbti, slemena in pobočja Kriške gore, Storžiča, Beginjščice, Dobrče in deloma Košute so zgrajena iz triadnih apnencev in

dolomitov, ki so pretežno vodopropustni. V navedeni enoti ni normalno izoblikovane rečne mreže, posamezni hudourniki so zgolj na zaplatah nekoliko vododržnejšega dolomita. Enita leži v nadmorski višini med 800 m in 1700 m torej vse do zgornje gozdne meje. Povprečna strmina se giblje med 35 % in 55 %, zaradi slemenitve pa prevladujejo izrazite prisojne ali osojne lege z višinsko vegetacijsko slojevitostjo. Tanka plast prepereline vsebuje zlasti v osojnih legah večjo množino nesrelega humusa, na položnejših legah pa je tudi rjava, skleletna plast.

6) Ekonomska in ekološka vloga

Prevladuje gozd, ki ima izrazit gospodarski pomen, varuje pa tudi pred snežnimi plazovi. Planinski pašniki ali senožeti so zgolj nekoliko bolj položnem, prisojnem svetu.

11. Strma pobočja sredogorskega sveta na pretežno vododržni osnovi

a) Lega in obseg

V širokem obsegu pokrivajo sredogorski svet Lomsko dolino in povirjem Tržiške Bistrice ter posamezne otoke pobočij Košute.

b) Naravne razmere

V geološkem pogledu prevladujejo pretežno vododržne permokarbonske kamenine, pomešane z manjšimi, zlasti triadnimi kameninami. V razliko od sredogorskega sveta na vodopopustnih kameninah je svet razrezan s številnimi grapami, vmes pa so bolj zaobljena slemena. V povprečju pa je strmina nekoliko manjša kot na vodopropustnem svetu, glede ekspozicije pa so razmere precej podobne. Debelina plasti se spreminja na kratke razdalje, je kislá, večja pa je tudi erozija prsti. Razen klimatogenih gozdnih združb se zaradi silikatne podlage pojavljajo azonalne gozdne združbe (bukov gozd z belkastó bečico, smrekov gozd z viličastim mahom, gozd jelke in bukve). Pojavljajo se tudi bolj vlažne lege ublaženimi toplotnimi nihanji, sneg pa se

zadržuje skoraj pol leta.

c) Ekonomska in ekološka vloga

Gozdovi so gospodarsko zelo pomembni, v razliko z gozdovi istega pasu na vodopropustnih kameninah pa imajo tudi večjo naravovarstveno vlogo, saj preprečujejo odnašanje prsti in zasipavanje dolin obenem pa onemogočajo večje snežne plazove. Izkoriščanje gozdov je lažje zaradi večje gostote gozdnih poti.

12. Alpski ekotopski kompleks

a) Lega in obseg

Pripadajo mu področja nad zgornjo gozdno mejo okoli Storžiča, Javornika, Stegovnika, Košute in Beginjščice.

b) Naravne razmere

Prevladuje tipična slemenitev vzhod - zahod, zaradi prevlade triadnih apnencev in dolomitov pa so slemena strma, ozka in večkrat koničasta. Ločiti moramo pas golih neporaslih skal in področja pionirske vegetacije (rušje, trava). Enota leži v območju med 700 m in 2100 m, strmina pa je največja v osojnih legah, kjer so tudi prepadne stene. Izrazito so zastopane prisojne in osojne lege, pod slemeni pa so zaradi močnega mehničnega preperavanja številna melišča. Med krnicami in pobočji je izrazit preskok v strmini. Snežna odeja se obdrži tudi nad 200 dni v letu.

c) Ekonomska in ekološka vloga

Alpski ekotopski kompleks nima gospodarskega pomena, zato pa je toliko bolj pomembna njegova varovalna vloga. Ker gre za neporasel svet nad gozdno mejo, je ekološko občutljiv, saj se tu pojavljajo številni snežni plazovi, nastopajo močna temperaturna nihanja z zmrzovanjem, ob zgornji gozdni meji pa je opazen tudi vpliv človeka (pašništvo, rekreacija). Hitri prehodi v strmini in pomanjkanje večjih sklenjenih pobočij onemogočajo načrtovanje razvoja večjega visokogorskega smučarskega centra. Enota sodi v predviden Kamniško - Savinjski pokrajinski park, posebej pa je z botaničnega vidika zanimiva Beginjščica.

Varstvo in urejanje človekovega okolja v občini Tržič

Stanje v okolju na področju občine Tržič je odraz pokrajinskih značilnosti in dejavnosti človeka, Pestra geološka zgradba, višinska plastovitost in geomorfološka svgstva vplivajo skupaj z usmerjenostjo gospodarstva na obseg in stopnjo preobrazbe pokrajine. V grobem je potrebno ločiti dva tipa pokrajine (ravninski, góratí), ki imata različno gospodarsko usmerjenost. Pokrajinske značilnosti so povzročile drugačno gospodarsko usmeritev, namensko izrabo prostora in stopnjo preobrazbe okolja. Naravno pogojenim oblikam spreminjanja človekovega okolja so se pridružile nove. Zlasti to velja za nižinski, terasno ázoblikovan svet južno od Tržiča, kjer so ugodnejši naravni pogoji povzročili večjo zgostitev prebivalstva in gospodarskih dejavnosti. Urbanizacija in industrializacija je usmerjena v področje ob Tržiški Bistrici in na obrobje terciarnega gričevja. Poglavitni problem z vidika varstva v prikazanem pokrajinskem tipu je reševanje konflikta med širjenjem urbanizacije in potrebami kmetijstva. Prodni svet mlajših teras se uvršča med kmetijsko najbolj rodovitna področja v Sloveniji. Ravninski svet pa je obenem privlačen za širjenje naselij, saj je gradnja na ravnem in prometno dostopnem svetu lažja in cenejša. Tokove urbanizacije bi bilo potrebno usmeriti v kmetijsko manj primerna področja. Predvsem so to pobočne terase na stiku z gričevjem in spodnji del doline Mošenika. Aluvialne terase pod Tržičem so kmetijsko manj primerne. Zaradi zaprte lege ob strugi Tržiške Bistrice je osončenost manjša, prav tako pa je bolj pogosta megla, večja pa je tudi vlažnost ozračja. Tako se z vidika tehtanja naravnih dejavnikov odpira možnost postopnega prenosa industrijskih obratov na aluvialne ravnice južno od Tržiča. V Tržiču sicer še ni opaziti večjega onesnaževanja zraka, vendar naravne značilnosti ne dovoljujejo pretirane koncentracije osnaževalca zraka. Tržič ima v bistvu ktlinsko lego v nadmorski višini okoli 500 m. Kotlina je sicer odprta po dolinah Tržiške Bistrice in Mošenika, kar omogoča dostop predvsem jugozahodnim vetrovom, vendar se zlasti v zimski polovici leta pojavlja

nizka megla in temperaturna inverzija. V ozki dolini (ponekod širok le okoli 100 m), s strmimi pobočji je gosta zazi-dava, koncentracija industrije, razen tega pa onesnažuje zrak še lokalni in regionalni promet. Zaradi stikanja lito-loških pasov in tehtonskih linij je v pasu od Tržiča do Pri-stave oziroma Bistrice otežkočena nadaljnja gradnja. O ne-stalnosti tal nam priča predvsem zemeljski plaz pri Pristavi (leta 1959), ki je ogrozil tudi promet in deloma zajezil strugo Tržiške Bistrice.

Pri načrtovanju nadaljnjega prostorskega razvoja v ravninskem svetu pa bo potrebno upoštevati tudi specifične hidrograf-ske poteze. Pri Tržiču gre za hidrološko sotočje erozijsko in transportno močnih vodotokov Tržiške Bistrice in Mošenika. Zaradi velikega strmca in precejšnjega pretoka ter geoloških in klimatskih razmer v porečju prenašata oba vodotoka precejšnje množine materiala in zasipavata strugo. Regulacija vodotokov brez nasipov izvajajo v občini na Tržiški Bistrici in Mošeniku. Na Tržiški Bistrici je umetno urejena struga v dolžini 2850 m, na Mošeniku pa v dolžini 1.600 m. Regulacija površinskih vodo-tokov je potrebno izvesti tudi na Rupovščici, ki predstavlja sestavni del ureditve melioracijskega sistema Temetište. Gradnji pregrad in utrjevanju nestabilnih bregov (fluvioglacialen, pretežno nesprijet material) bo potrebno posvetiti še večjo pozornost, zlasti v primeru, da se bo industrija prestavila na aluvij južno od Tržiča. Tržiška Bistrica ima tu nižji strmec in odlaga večino materiala, s tem pa se povečuje nevarnost pop-lav. Hudourniški značaj večine pritokov terja kompleksno hidrološko ureditev celotnega porečja, ne le njegovega spod-njega dela.

Najbolj pereč hidrološki problem pa je onesnaženje Tržiške Bistrice v področju od Tržiča do izliva v Savo. Mošenik in Tržiška Bistrica spadata vse do Tržiča v prvi kakovostni raz-red, južno od Tržiča pa v 2 - 3 kakovostni razred. Izredno ve-liko povečanje onesnaženosti Tržiške Bistrice je posledica razmeroma nizkega srednjega letnega pretoka (zlasti pa nizkega

pretoka in vodostaja; v poletnih mesecih le 3 do 5 m³ /sek) in s tem majhne samočistilne kapacitete vode ter neurejene kanalizacije mesta Tržič in sosednjih naselij. Vse odpadne vode v občini odtekajo neprečiščene v vodotoke Tržiške Bistrice in Mošenika. Odpadne vode odtekajo v petih izpustih na petih mestih v Tržiško Bistrico in Mošenik. Odpadne vode zbira in transportira 6.052 m glavnih kanalov 3.690 m kanal-skih povezav. V vseh ostalih KS na območju občine, z izjemo KS Pristava vprašanje odvajanja odplak in fekalij ni zadovoljivo rešeno.

Industrijske dejavnosti, manjši obrati in delavnice nimajo ustreznih čistilnih naprav za odpadne vode. Odvajanje odplak in fekalij je delno rešeno le v KS Tržič mesto in KS Bistrica pri Tržiču. Vendar je tudi tu ponekod potrebna sanacija zastarelega kanalizacijskega omrežja.

Naloga je toliko bolj pereča, ker je celotno področje porečja Tržiške Bistrice pod Tržičem območje podtalnice. Vodopropusten svet zahteva pretehtanje nadaljnjega širjenja urbanizacije v terasnem področju, posebno pa je škodljivo vsako odlaganje smeti na vodopropustnih fluvioglacijskih nanosih, saj se s tem ogroža podtalnica. Zlasti je nevarno odlaganje smeti v opuščeni gramoznicah ali v bližini strug, torej v neposredni bližini nivoja talne vode oziroma vodotokov. Večjo pozornost pa bi bilo treba nameniti dejstvu, da teče cesta Kranj-Tržič-Ljubelj v neposredni bližini Tržiške Bistrice in Mošenika, po njej pa pogosto vozijo cisterne z nevarnimi snovmi in tekočinami.

Večji svet področja Tržiške pokrajine, ki se začneja s terciarnim gričevjem ob vznožju Dobrče in Kriške gore označujejo drugačne naravne in gospodarske poteze ter s tem pogojena naravovarstvena problematika. Geološka pestrost in tektonsko pogojena pestrost kamenin prevlada vododržni in deloma propustnih kamenin, precejšnja namočenost področja (1700 do 2100 mm padavin na leto) pogojujejo razmah denudacije, torej površinskega odnašanja materiala in v hudourniških grapah tudi globinske ero-

rije. Permokarbonske in triadne kamenine spadajo po stopnji erodiranosti pretežno v prvo stopnjo. Bolj neodporni so terciarni sedimenti in pobočni grušč, kjer je odplakovanje bolj izrazito, močnejše pa se uveljavlja tudi globinska erozija. Ker gre obenem za področja, kjer se pojavljajo usadi in manjši zemeljski plazovi, je potrebno vsak poseg v naravno dogajanje skrbno pretehtati. Zlasti to velja za področja, kjer so kamenine tektonsko pretrte. V območju Tržiške občine je to pas gričevja med Lešami, Brezjem, Pristavo, Križami in Veternem, področje okoli Ščapa in Loma, Podljubelja in Zelenice. Nestabilnost tal povečujejo tudi hudourniki, ki odnašajo sedimente ter se z zadenjsko erozijo vse bolj poglobljajo v pobočja. S tega vidika je bolj nestabilno področje planin pod Košuto, kjer izvirajo izpod pobočnega grušča številni hudourniki z močnim erozijskim delovanjem (Košutnik, Zali potok, Dovžanka). Gozdne površine imajo tako tazen gospodarskega tudi varovalen pomen, saj zmanjšujejo odplakovanje, ob nalivih in topljenju snega pa zadržujejo vodo in zmanjšujejo nevarnost poplav. Regulirajo vodni odtok, izrazito varovalen značaj pa imajo na strmih pobočjih. Zemljišče varujejo pred usadi, izpiranjem ali krušenjem, nižja ležeča področja pa ščitijo pred zprodovanjem. Pretirano krčenje gozda in s tem zmanjšana retencija v povirnem svetu povzroči nagelj odtok vode, povečano erozijo in nevarnost zemeljskih in snežnih plazov.

Plaz pri Tržiču (1959) je najbolj nazoren primer skupne posledice geoloških in klimatskih pogojev ter nepravilnega ravnanja človeka. Plaz je nastal ob znanem savskem prelomu, kjer se stikata terciarna sivica, pobočij grušč in srednjetriadni apnenec z vložki dolomita. Apnenico na pobočju Kukovnika je zemeljski plaz zasul. (Ramovš 1959, Grimšičar 1962). Stalno izpokopavanje grušča, kopičenje odpadnega materiala iz apnice in raztrelejevanje je porušilo že naravno pogojeno nestabilnost in področje in zemeljski plaz. Tudi ob gradnji nove ceste v Lomsko dolino so se pojavili nosi usadi, prav tako pa jih srečamo ob razvoju turizma na Zelenici. Nevarnost bo obstala toliko časa, dokler ne bo poskrbljeno za takojšnjo vegetativno utrditev pobočij, dobro

površinsko odvodnjavanje, zlasti pa vsestransko predhodno poznavanje naravnih elementov in procesov.

Ekološko izredno občutljivo pa jepodročje ob in med zgornjo gozdno mejo, ki jo je na prisojnih pobočjih zlasti Košute potisnilo navzdol s pašništvom tudi človek. Krčilo se je rušje in redki drevesni sestoji, kar je ponekod porušilo že sicer labilno ravnotežje v težkih rastnih razmerah in gozd se je umaknil daleč pod svojo naravno mejo. Posledice pa se kažejo tudi v prsti, saj ni zaščite in napreduje ogoljevanje površine. Gozdne ceste, smučišča prav tako segajo na področje ob zgornji gozdni meji. Posledice se prenašajo v različnih destrukcijskih oblikah tudi v nižji svet - hudourniki in snežni plazovi. Slednji so v visokogorskem svetu Begunjščice, Košute, Storžiča in Dobrče razmeroma pogosti. Dolgo slame Košute in jugovzhodna stran Begunjščice je področje dokaj pogostih snežnih plazov, ki pa so krajši in se navadno ustavijo ob prvih drevesnih sestojih. Plaz ki se pojavi s pobočja Begunjščice nad Lajbo lahko ovira tudi promet, podobno kot plaz, kateri pride v isti kraj z nasprotnega pobočja, to je s Košute. Nad Lajbo se snežni plazovi s pobočja Begunjščice navadno končajo nad cesto. S pobočja Košute se snežni plazovi najbolj pogosto pojavljajo na področju planin in potekajo praviloma v smeri proti jugu. Plazovita so tudi neporasla, meliščna pobočja ter hudourniške grape. Najbolj pogosto nastopajo plazovi izpod Velikega vrha, mimo planine Šilje, pod Kladivom, Čisovcem in Tegovško glavo. Obilo škode v gozdu pa naredi tudi plaz v Krnici nad Dolgimi njivami (Gams 1955). Na severni strani Storžiča je plazovit svet proti Siro planini. Snežni plaz izpod Storžiča (po Škarjavem robu) je v letu 1939 zahteval tudi smrtne žrtve. Manjši plaz proti Siro planini poteka tudi po neporasli grapi Sirje. Plaziči s pobočij Kriške gore in Dobrče se pojavljajo na pašniških pobočjih. Snežni plazovi se pojavijo ob kopnjenju snega. Zlasti nevarni so v primeru, da nastopijo nenadna, ob hitri otoplitvi. Večina plazov na obravnavanem področju je krajših, njihove poti pojavljanja pa so stalne. Navadno nastopajo v področju nad zgornjo gozdno mejo in končajo v hudourniških grapah ali ob vznožju melišč. Zadržuje jih rušje in drevesa, zato se lahko pojavijo ob porušenem na-

ravnem ravnotežju tudi izven stalnih poti. Največ škode povzročajo v gozdovih, delno ogrožajo promet, planine, travniške koše, lahko pa tudi zadržijo vodo v strugah hudournikov.

Območje občine Tržič leži v področju alpskega sveta, tako dolinskega kot visokogorskega. Slikovitost naravne in kulturne pokrajine, naravne zanimivosti zahtevajo posebne naravovarstvene ukrepe, saj bi sicer izginile ali pa bile degradirane ob hitrem širjenju zazidalnih površin in drugih posegih, v okolje. Po inventarju najpomembnejše naravne dediščine Zavoda za spomeniško varstvo iz Ljubljane so zavarovani le stari kostanji v vasi Hudo pri tržiču, ki predstavljajo dendrološki naravni spomenik. Potrebno jih bo posebej označiti, da ne bo prišlo do pomote ob sekanju, saj jih večina raste v gozdu. Obstaja tudi predlog, da se zaščiti Dolžanova soteska. Predstavlja geološko-paleontološki in geomorfološki površinski naravni spomenik, saj je soteska na permskih plasteh z različnimi okameninami, slikovitost soteske pa še povečujejo apniške piramide in bistriški skakalci (slap Lukec). Dolžanova soteska je prvovrsten študijski objekt, ima pa tudi rekreacijsko vlogo. Njeno podobo pa lahko prizadene urbanizacija in širjenje ceste brez ustrezne naravovarstvene osvetlitve. Tudi v Begunjščice je predlagan za zaščito, sega pa tudi na področje občine Radovljica. Uvrščen je v skupino butaničnih naravnih spomenikov z izredno bogato floro in rekreacijskim pomenom (razgledni grabenj). Med uvrstitev k dendrološkim naravnim spomenikom se predlaga tudi stara lipa v Žiganji vasi, ki je stara nad 300 letin je obenem element kulturne pokrajine. Reka Tržiška Bistrica s pritoki od izvira do Tržiča je predlagana za zaščito kot hidrološki naravni spomenik z vsemi značilnostmi alpske reke, s krajinsko - estetsko ter rekreacijsko namembnostjo. Nevarnost predstavlja nesmoterna gradnja v bližini vodotoka, regulacije struge pa bi bilo potrebno podrediti naravovarstvenim normam. Po študiji se predlaga tudi ustanovitev Karavanško-Kamniško-Savinjsko krajinskega parka, ki zajema visokogorski svet severno od ljubljanske kotline ob jugoslovansko-avstrijski državni meji. Krajinski park sega na področje občin Jesenice, Radovljica,

Tržič, Kranj, Kamnik, Mozirje in Ravne na Koroškem. Na področju občine Tržič naj bi zajel vse področje severno od črte Srednja vas - Visočje-Brezje-Tržič-Vetrno. Poleg celotnega zavarovanega območja bi bili pod posebnim režimom še naravni spomeniki, ki so v okviru krajinskega parka: Dolžanova soteska, Tržiška Bistrica s pritoki severno od Tržiča in vrh Begunjščice. Park naj bi služil rekreaciji v naravi, planinstvu in sprehodom, omejevala naj bi se stihijska zazidava in onesnaževanje okolja. Krajinski park naj ne bi imel povsod istega varstvenega režima. Najstrožji varstveni režim (I. stopnje) naj bi na področju občine Tržič zajel zgornji del pogorja Begunjščice, strožji varstveni režim (III. stopnje) zgornji del doline Tržiške Bistrice in zgornji del Storžičevega pogorja, splošni varstveni režim (IV. stopnja) pa bi veljal za ostalo območje krajinskega parka na obravnavanem področju. IV. stopnja omejuje razvoj tiszih gospodarskih panog, ki negativno vplivajo na razvoj podobe pokrajine, dopušča pa razvoj naselij, vendar v skladu z razpoložljivimi naravnimi možnostmi. Navedene predvidene omejitve so najbolj problematične za naslednje predele: spodnji del doline Mošenika do Deševna, Lomska dolina do Slaparske vasi in dolina Tržiške Bistrice od Tržiča do Jelendola. Opozoriti je potrebno na dejstvo, da bi po navedeni študiji bilo pod varstvenim režimom okoli 80 % teritorija občine Tržič, ostalih 20 % pa jih je dobra polovica na rodovitnih prodnih terasah stalno vodo. Za nadaljnje širjenje naselij, industrije in materialne infrastrukture ostane po predlogu le terciarno gričevje, ki je prav tako kmetijsko pomembno, ima pa tudi ekološke omejitve (nestabilna tla). Vsekakor bo potrebno pri temeljitejši obravnavi posebno pozornost nameniti dolini Mošenika, Lomski dolini in zgornjemu delu doline Tržiške Bistrice, ki imajo slabe pogoje za kmetijsko izrabo, soočajo pa se zahteve urbanizacije in varstva narave, ki jih bo treba uskladiti. Na meji med terciarnim svetom in prodnimi terasami med Križami in Seberjem je zanimivo področje izgonske pokrajine. Struga dveh manjših vodotokov teče zaradi posega in njegove želje za zaščito pred poplavami (čiščenje

V pristruge, gradnja nasipov) po nasipu, ki je tudi do 5 m
voja višji od ostale pokrajine. Zlasti je izrazita krajša struga
voda vodotoka neposredno v bližini ceste Križe - Sebenje z viš-
jim deloma poraščnim nasipom in manjšimi lesenimi pregra-
dami. Krajši, izrazitejši izgon je dolg okoli 400 m, daljši
pa okoli 800 m, ležita na pretežno travnatem, deloma moč-
virnem in neposeljenem področju, opaziti pa je znake nered-
nega, čiščenja, odlaganja odpadkov in manjšega onesnaženja
vode. Omenjeni tip pokrajine predstavlja področje, ki ima
vse pogoje za uvrstitev med površinsko - geomorfološke in
hidrološke naravne spomenike in obenem kot spomenik obliko-
vane narave. Odraža stoletno prilagajanje človeka naravi in
njenih zakonitostim in ima tudi učnovzgojni pomen kot ob-
jekt regionalne vrednosti.

Pokrajinsko - ekološke enote v luči osnovnih oblik izrabe zemlje

V prvi fazi so bile proučene osnovne poteze socialno-ekonomskega razvoja tržiške občine. Poseben poudarek je bil dan proučitvi sprememb mreže naselij, saj le-ta odraža gospodarske in demografske spremembe v občini. Zaradi pestre izoblikovanosti površja ima na razvoj poselitve močan vpliv nadmorske višine. Povezalo se je, da kar 86% vsega povejnega prirasta prebivalstva odpade na osrednji poselitveni pas med 500 in 600 metri nadmorske višine. To pomeni, da se večina mladega prebivalstva iz krajev v drugih višinskih pasovih naseljuje na tem osrednjem delu.

V drugi fazi se nas zanimali, predvsem odnosi med pokrajinsko-ekološkimi enotami in družbeno-gospodarskim razvojem oziroma osnovnimi načini izrabe zemlje. Želeli smo ugotoviti stopnje obremenjenosti posameznih pokrajinsko-ekoloških enot s šestimi osnovnimi oblikami izrabe zemlje na osnovi katere je možno ugotovljati stopnje ekološke ogroženosti posameznih pokrajinsko-ekoloških enot.

Intenzivnost prisotnosti osnovnih oblik izrabe zemlje: kmetijstva, gozdarstva, industrije, infrastrukture, urbanizacije (oziroma rasti naselij), turizma in rekreacije je bila izražena s tremi stopnjami:

- 0 - neznetne
- 1 - zmerno
- 2 - močno.

Z nevedenimi stopnjami je bila (približno) pedana prisotnost posameznih oblik izrabe zemlje na določeni pokrajinsko-ekološki enoti. Vrednotenje je bilo izvedeno na dveh stopnjah: ugotovljene so bile oblike in intenzivnost posameznih načinov izrabe zemlje po pokrajinsko-ekoloških enotah, nate pa je bilo treba dobljene vrednosti primerjati med seboj v občinskem merilu. Kolikor je ta metoda vrednotenja videti subjektivna, pa nam vendarle daje osnovno sliko o prostorskih nasprotjih izrabe zemlje.

Intenzivnost osnovnih oblik izrabe zemlje po pokrajinske-ekoloških enotah

tip pokrajinske-ekološke enote	kmet.	gôzd.	ind.	infr.	urb.	tur.	število vrst izrabe
1	1	0	2	1	2	0	4
2	2	0	0	2	2	0	3
3	2	0	0	1	1	1	4
4	0	2	0	0	0	1	2
5	0	2	0	0	0	1	2
6	1	0	0	1	1	1	4
7	0	0	0	0	0	1	1
8	1	1	0	0	0	1	3
9	0	2	0	1	0	0	2
10	0	1	0	0	0	1	2
11	0	1	0	0	0	1	2
12	0	0	0	0	0	1	1
štev. enot	5	6	1	5	3	9	

1. Aluvialne ravnice. Čeprav je v naravno-geografskem pogledu ta pokrajinske enote manj primerna za izrabo, ima zaradi zgodovinskega razvoja posebne mesto; edine mestne središče v občini z vse industrije v občini je nastale ravne na tej enoti. Ti dve obliki izrabe ji dajeta osnovni ton v osrednjem delu; medtem ko je severni del, proti Podljubelju, izrablja ceste. Za južni del te enote je značilna ekstenzivna kmetijska izraba ter deloma urbanizacija na območju Loke.

2. Prodne terase, se potencialno najprimernejše območje v občini za kmetijstvo, hkrati pa zelo privlačno za urbanizacije. Ugotovljene so bile tri osnovne oblike izrabe zemlje, ki so zelo močno razvite: kmetijstvo, širjenje naselij in infrastruktura (cestno omrežje). Večina tržnih viškov mleka v občini je proizvedena na tem območju ter praktično vsi tržni viški poljedelskih kultur (zelenjave, krompirja). Naselje se vedno bolj širi na kmetijske povišine. Zaradi lege večjih naselij na prednetih terasah in dobrih pogojev za gradnjo prometnic so bile zgrajene kar tri vzporedne ceste povezave Tržiča s Kranjem preko teh teras.

3. Moirenski, deloma rečne preoblikovani nanosi nastopajo v večjem obsegu na lomske območju, le na ožje dolinsko dno pa se omejeni v Podljubelju. Med obema območjema se nekateri razlike v izrabi zemlje. Osnovne oblike izrabe zemlje je kmetijstvo, posebno še na lomske območju. Pojavlja se še infrastruktura (ljubeljske ceste), rast naselij (Podljubelj, Lom) ter turistične-rekreacijske dejavnost v obliki počitniških hišic ter izletniškega (planinskega) turizma.
4. Uravnave terciarnega gričevja so pomembne predvsem za gozdarstvo ter za sprehejalno rekreacijo (nabiranje gozdnih sadežev itd.).
5. Grape in pobočja terciarnega gričevja. Osnovne oblike izrabe so podobne kot pri četrtem tipu pokrajinsko-ekološke enote.
6. Pretežno prisojne pobočja iz terciarnih sedimentov in pobočnega grušča. To območje poleg kmetijstva kot tradicionalne oblike izrabe zemlje zaradi pokrajinsko-ekoloških vrednot pridobiva še druge funkcije. V ospredju je turizem v obliki gradnje počitniških hiš bivališč in deloma sprehejalne rekreacije. Zaradi omenjenih kvalitiet se zboljšuje prometna povezenost in prihaja do širjenja nekaterih naselij.
7. Recentna melišča in pobočni grušč razen delne turistične nimajo druge pomembnejše oblike izrabe. Turistične-rekreacijske dejavnost se kaže v planinarjenju ter zimsko-športni aktivnosti (Zelenica).
8. Pobočni grušč in periglacialni material v sredogorju. To je za gospodarske izrabe sorazmerno pomembne pokrajinsko-ekološke enote sredogorskega sveta. Keže se v obliki nekatere poležnejših pobočij ali širših teras, ki omogočajo poselitev (Gozd, samotne kmetije nad Lomem itd.) in planinske pašne (Dobrše, Kešute itd.). Pri izrabi se v ospredju kmetijstvo, gozdarstvo in turizem (izletniški).
9. Grape sredogorskega sveta so izkoriščene predvsem za gozdarstvo. V te enote spada predvsem širše območje Jelendola, kjer je pomembna tudi infrastrukturne funkcije (gozdne ceste).
10. Strma pobočja sredogorskega sveta. Na tem območju je v omejenem obsegu razvito gozdarstvo in rekreacijske dejavnost v obliki planinstva.
11. Alpski visokogorski ekotopski kompleks se izreblja le sezonske v obliki turistične (planinske) dejavnosti in delne kmetijstva (planinske pašništva).

Če pokrajinske-ekološke enote analiziramo z vidike načina izrabe zemlje ugotovimo, da ima turistično-rekreativna dejavnost najširšo izrabo. Pri tem gre za dve značilnosti: da je ta dejavnost šibko razvita ter da se v izrabi prostora izreže predvsem kot rekreacijska dejavnost (posebno planinstvo) in gradnja počitniških bivališč. Le tri enote so brez vidneje razvite turistične dejavnosti: sluvialne ravnice, predne terase ter grape sredogorskega sveta.

Od turistične je manj splošno razširjena gozdarstvo, ki je v večji meri zastopana v pelevici pokrajinske-ekoloških enot. Osnovne oblike izrabe predstavlja v kar treh enotah, kak je posledice močne gozdnosti hribovitega sveta.

Kmetijstvo in infrastruktura imata večji pomen v petih, praktično istih pokrajinske-ekoloških enotah, kar potrjuje ene od osnovnih prostorskih problemov izrabe zemlje. Kot osnovne oblike izrabe nastopa kmetijstvo v dveh, infrastruktura pa v eni enoti.

Urbanizacija oziroma rast naselij je značilna za tri pokrajinske-ekološke enote, izrazite v ospredju pa je na prednetih terasah.

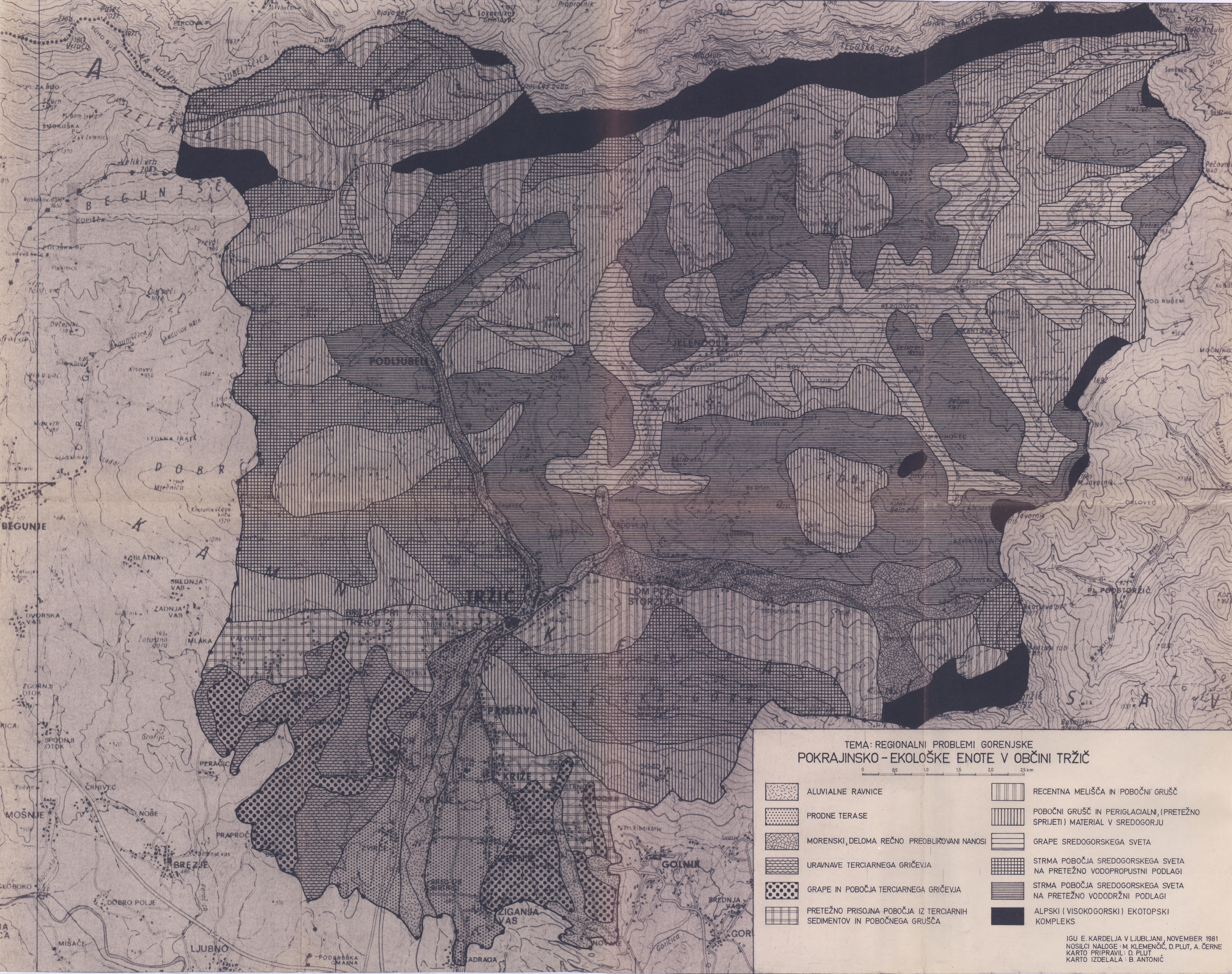
Industrijska raba prostora je zaradi monocentričnosti industrije le na območju sluvialnih ravnice.

Zanimiv je tudi pregled pokrajinske-ekoloških enot glede na število pomembnejših načinov izrabe zemlje. Prednjačijo tri enote: sluvialne ravnice, morenski, deloma rečne preoblikovani nanosi ter prisojna pobočja iz terciarnih sedimentov in pobočnega gruščja. Tu nastopajo vse oblike izrabe, razen gozdarstva in industrije oziroma turizma. Gre torej za ekološke močno občutljive območje zaradi številnih oblik izrabe prostora. Tu so najboljše kmetijske površine, ki jih močno ogrožata izredno agresivna rast naselij in infrastruktura.

V ostalih enotah je izraba zemlje ekstenzivna in ne prihaja do močnejših nasprotij med koristniki izrabe.

Z vidike izrabe prostora so torej najbolj obremenjene štiri pokrajinske-ekološke enote, med katerimi sta dve taki (sluvialne ravnice in predne terase), ki zahtevata takojšnje ukrepanje v smeri smotrne izrabe prostora, pri drugih dveh (morenski, deloma rečne preoblikovani nanosi ter pretežno prisojna pobočja iz terciarnih sedimentov in pobočnega gruščja) pa je treba vsak poseg v prostor dobro pretehtati ker so te potencialno naslednje območje močnega pritiska na izrabo, hkrati pa širšega družbenega pomena (območje vodnih izvirov itd.).

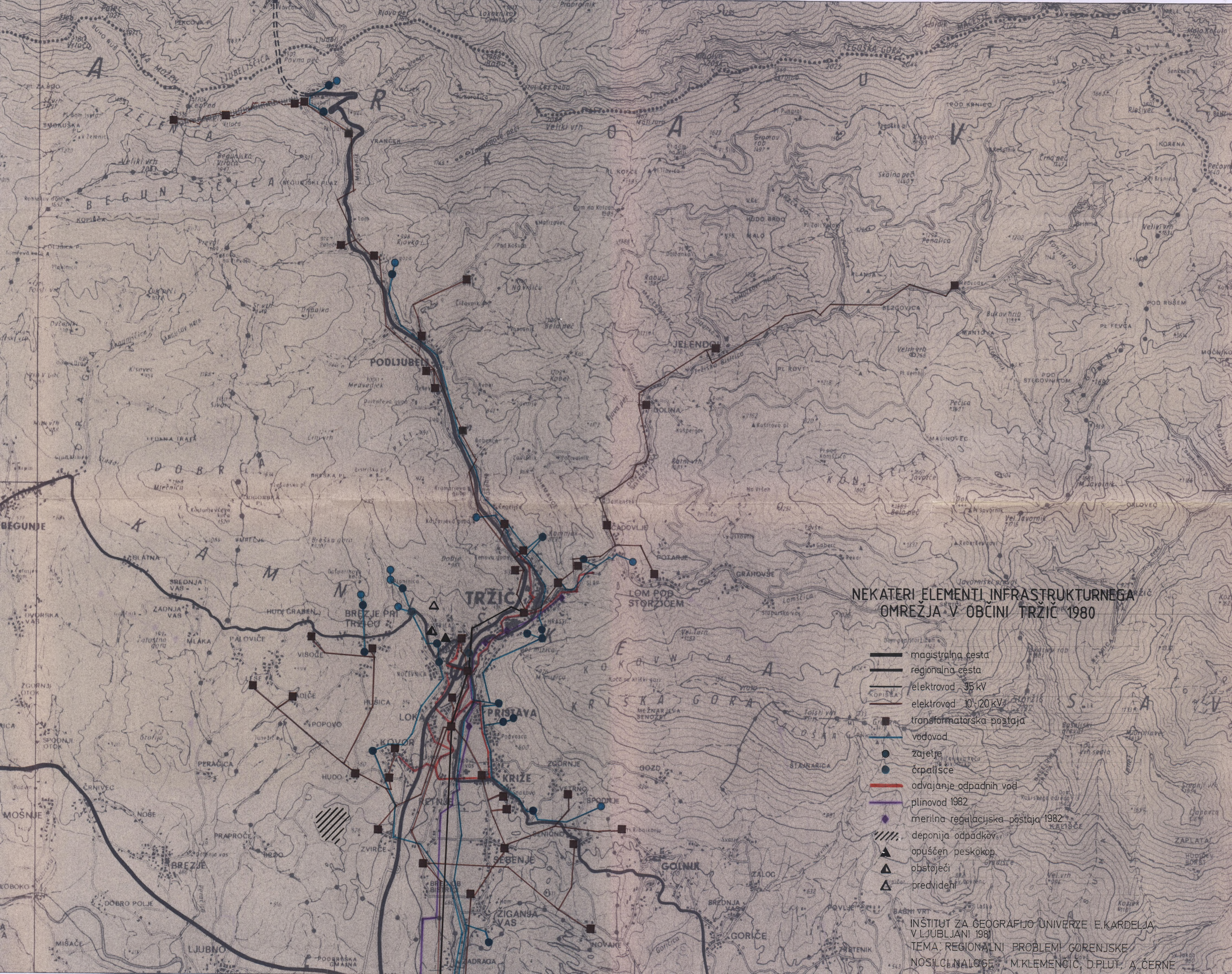
Vidimo terej, da večina južnega dela občine dobiva nove prostorske funkcije, da se krepije dosedanje in da prihaja do nevarnih nespretnosti v izrabi prostora. Zato je potrebno, da posebno pozornost posvetimo prostorskemu razvoju tega dela občine.

TEMA: REGIONALNI PROBLEMI GORENJSKE
 POKRAJINSKO - EKOLOŠKE ENOTE V OBČINI TRŽIČ

0 0,5 1,0 1,5 2,0 2,5 km

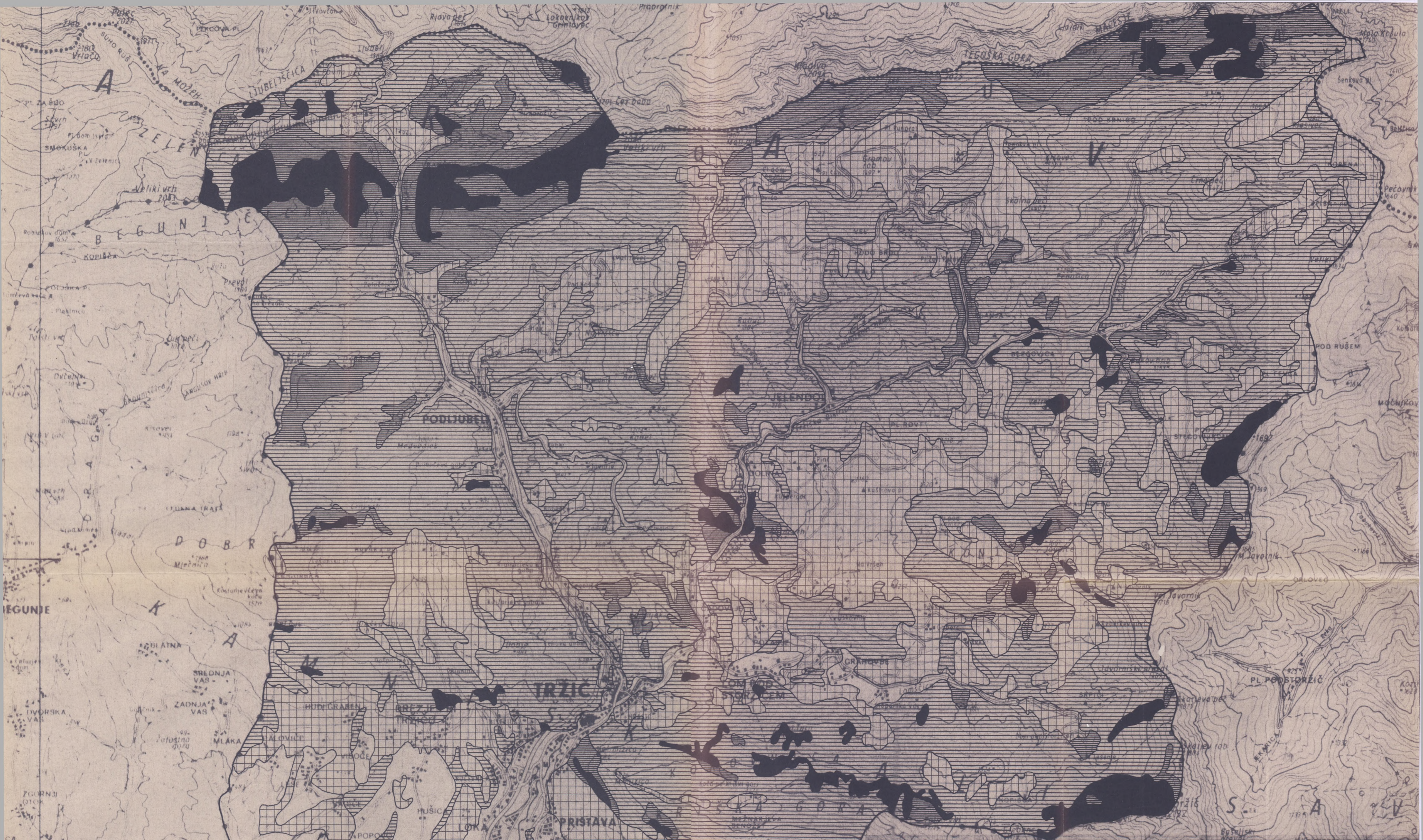
	ALUVIALNE RAVNICE		RECENTNA MELIŠČA IN POBOČNI GRUŠČ
	PRODNE TERASE		POBOČNI GRUŠČ IN PERIGLACIALNI, (PRETEŽNO SPRIJETI) MATERIAL V SREDOGORJU
	MORENSKI, DELOMA REČNO PREOBLIKOVANI NANOSI		GRAPE SREDOGORSKEGA SVETA
	URAVNAVE TERCIARNEGA GRIČEVJA		STRMA POBOČJA SREDOGORSKEGA SVETA NA PRETEŽNO VODOPROPUSTNI PODLAGI
	GRAPE IN POBOČJA TERCIARNEGA GRIČEVJA		STRMA POBOČJA SREDOGORSKEGA SVETA NA PRETEŽNO VODODRŽNI PODLAGI
	PRETEŽNO PRISOJNA POBOČJA IZ TERCIARNIH SEDIMENTOV IN POBOČNEGA GRUŠČA		ALPSKI (VISOKOGORSKI) EKOTOPSKI KOMPLEKS

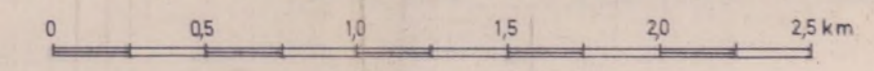
NEKATERI ELEMENTI INFRASTRUKTURNEGA OMREŽJA V OBČINI TRZIC 1980

- magistralna cesta
- regionalna cesta
- elektrovod 35 kV
- elektrovod 10-20 kV
- transformatorska postaja
- vodovod
- zajetje
- črpalisce
- odvajanje odpadnih vod
- plinovod 1982
- merilna regulacijska postaja 1982
- deponija odpadkov
- opuščen peskokop
- obstoječi
- predvideni

INŠTITUT ZA GEOGRAFIJO UNIVERZE E. KARDELJA
 V LJUBLJANI 1981
 TEMA: REGIONALNI PROBLEMI GORENJSKE
 NOSILCI NALOGE: M. KLEMENCIC, D. PLUT, A. ČERNE

TEMA: REGIONALNI PROBLEMI GORENJSKE STRMINA POBOČIJ V OBČINI TRŽIČ

	NAD 55 %
	36 - 55 %
	21 - 35 %
	11 - 20 %
	0 - 10 %

IGU E. KARDELJA V LJUBLJANI, NOVEMBER 1981
 NOSILCI NALOGE: M. KLEMENČIČ, D. PLUT, A. ČERNE
 KARTO PRIPRAVIL: D. PLUT
 KARTO IZDELALA: B. ANTONIČ